

tek. All. Pædagogium I Givri ut 13

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZONKETTEDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912

4

TARTALOM.

	Lap
Zrínyi egy ismeretlen átdolgozója. <i>Rexa Rezső.</i>	385
Bod Péter mint versíró. <i>Szigetvári Iván.</i>	395
Argirus királyfi kertje. <i>Márki Sándor. Dr. Gulyás József.</i>	403
A »Vitéz Francisco« délszláv rokonai. <i>Dr. Szegedy Rezső.</i>	407
John Stibli, shoemaker and poet. <i>Dr. Marót Károly.</i>	413
Arany János Geszten. <i>Gyöngyösy László.</i>	416

Adattár :

Horvát Istvánnak minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1805. eszt. (Negyedik közlemény.) Néh. <i>Széchy Károly</i> másolatából.	419
Fáy András emlékkönyve Nagykőrösön. <i>Dr. Gesztesi Gyula.</i>	430
Bajza József akadémiai munkássága. (Befejező közlemény.) <i>Viszola Gyula.</i>	433
Bethlen Farkas, a történetíró életéhez. <i>Dr. Lukinich Imre.</i>	467
Palaticz Györgyről. <i>Kemény Lajos.</i>	472
Csabay Mátyás levelei. <i>Kemény Lajos.</i>	476
Marussi András életéhez. <i>Kemény Lajos.</i>	480
Szepsi Korocz György életéhez. <i>Kemény Lajos.</i>	484

Könyvismertetés :

<i>A Békefi-Emlékkönyv.</i> Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Írták : Tanítványai. Budapest, 1912. <i>Dr. Nagy József.</i>	487
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpád.</i>	490
Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató.	I—XVI

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : Halas.

ZRINYI EGY ISMERETLEN ÁTDOLGOZÓJA.

— Csergics Simon. 1789. —

Zrinyink *Szigeti veszedelmének* óriási jelentőségét mi sem igazolja jobban, mint az a tény, hogy időnként akadtak a magyar irodalom buzgó munkásai között, a kik Zrinyi ez alkotását koruknak hozzáférhetőbbé óhajtották tenni azáltal, hogy ósdiassá nyelvezetét, verselésének gyengeségeit, rímelésének egyhangúságát felcserélik frissebb nyelvezettel, mesteribb verseléssel és csengőbb rímeléssel. Merész hiedelmük volt e tiszteletreméltó igyekezetű irodalmároknak, hogy ők a hivatottak Zrinyinek a halhatatlanságot megszerezni, s hogy ők fogják Zrinyinek mindazt megadni, a mit genie-je nélkülözött.

Széchy Károly terjedelmes és tökéletesnek mondható Zrinyi-je ¹ megemlékezik az irodalom e Sysiphusairól, azoknak eddig ismert kísérleteit részletesen ismerteti, megvilágítja a felfogásukat, taglalja munkájukat és kimutatja, mily helyet foglal el kísérletük a literatúrában és hogy mennyivel vitték a *Szigeti veszedelmet* közelebb koruk művészi és irodalmi igényéhez.

Hogy mi eredménye volt az átköltésnek, azt félreérthetetlenül magyarázza az a tény, hogy még manap is — az eredetit olvassa, a ki az *Obsidio Sigethianát* olvasni óhajtja, nem menekül annak ósdiassága elől egyik ujító, vagy a mint ők nevezik magukat, *jobbító* remekéhez sem.

Egy ilyen jobbító alkotását találtam meg az Árvamegyei Csaplovics könyvtár kézíratai között.

A 18929. számú nagy negyedréti kötet, mely gondos és a szerző kezétől eredő javításokkal tarkított kézirat *Csergics Simon* munkája.

Csergics (Tsergits) Simon a XVIII. század ama lelkes pap írói közé tartozott, a kik buzgalommal áldozták idejüket a literatúrának, mert eltelve annak tudatától, hogy a még oly kis tehetség szorgalma is nagy eredményeket ér el a kezdő kultúrában — szent hazafi kötelességet véltek teljesíteni akkor,

¹ *Széchy Károly* : Gróf Zrinyi Miklós. Öt kötet. (A Magyar Történelmi Életrajzok sorozata.) Budapest. 1896—1902.

a mikor ujjaikon számlálták a verssorokat, vagy vadásztak az akkor igen elemi formában megtalálható rímekre.

A mi kevés adat életéről fenmaradt, azt Szinyeiben ¹ megtalálja a kutató.

Arról a kísérletről azonban, melylyel Zrinyit akarta az elfeledtetéstől megóvni, — arról sem Széchy, sem Szinyei idézett művében — mint eddig ismeretlen átdolgozásról, szó nincs.

A kézirat, melynek évszáma 1789, a pozsonyi szeminárium-ban keletkezett. Első lapján (*a. old.*)

ZRÍNI MIKLÓS

neve olvasható. A következő lapon (*c. old.*) a mű teljes címe ügyes rondírással, mely lap belső (*d.*) oldalán a jobbító Virgiliusból és Rajnisból vett egy-egy jelmondata olvasható. A harmadik, I-el jelzett lapon kezdődik az Elő-Beszéd, mely a IV. lap alján ér véget.

(*c. oldal.*)

Horvát Országi Bán

Gróf

ZRINI MIKLÓS

Szigetnél nyert

GYŐZEDELME

írta

Megjobbított versekkel

Csörgics Simon

önnön mulatságára

1789.

(*d. oldal.*)

Arma, virumque cano — — — *Virgilius*. Rettentő hadi
dolgokrúl, 's egy régi vitézről Énekelek — — — — —

Rajnis.

(*I. oldal*)

Elő-Beszéd.

Ennek a *Poémának* leg első szerzője volt Szigeti Zrín Miklós' Fiának Onokája : ugyan tsak Zríni Miklós, a' mellyet ő Bétsben 1651 Esztendb. ilyen tzím alatt: *Adriai tengernek Sirenája Gróf* Zríni Miklós ki nyomtattattott (*sic!*) — tsak a versek kimenetelésében hiba ne volna, másként sok szép gondolatokkal, hasonlatosságokkal és ékes kimondásokkal tündök-

¹ Szinyei József. Magyar írók. II. köt.

lik ; ugyan is ; mert a' mint — 9-dik rész — maga is megvallja, szép *talentummal* bírt, a régi poetákba mélyen be tekintett — Mindjárt az elein is sokat jádszadozik a' Szerellemmel, hogy a *Virgilius* Szavaival kezdhesse Poémáját : a' mit' — első rész — Szulimánnak Furia által végzett hadra felgerjesztéséről beszéll : azt *Eneisnek* hetedik könyvéből — A' mit — 9-dik rész — Radivoj és Juranits követségéről hozott elő : azt *Eneisnek* 9-ik könyv, — a' mit 13 rész — Deliman Ali Bégnék felel : azt *Meta* 13-ik könyv. Noha nem olly gazdagon, mint az említett darabokban, szedegette.

Hogy néha ájtatoskodik, az nem tsak azon idők Szokásából, hanem a dolognak valóságos mivoltjából származott ; mert hogy Szigeti Zríni Miklós nem (*custos* : tsak) (II.) tsak győzhetetlen vitéz, hanem egy példás életű keresztény is lett légyen ; arról más-onnan is bizonyosokká tétetünk — Istvánfi Lib. 22. pag. 270 et sequ. — ha tehát az efféléket valakinek a' gyomra — ki vévén a' kinyilatkoztatásokat, a' mellyeknek én se lévén barátja tsak a' munkának egészsége miatt kegyelmeztem — meg nem emésztheti, hagygya el.

A' mi pedig a' történetnek valóságát illeti : tudni való, hogy ezt a bámulásra méltó esetet [sic !] minden hitelesebb Historikusok — Ha a' Szulimánnak halálát kiveszük, a' hol a' maga Eleit méltán is ! szerető Onoka abban munkálkodni látszatik, a' mire már régentén Titzero a' [*kitörülve* : Lentulust] Lucrejust kérte vala : *plusculum amori nostro* [*kitörülve* : tribu] *largiare* [így !] — Ep. fam. l. 5. Ep. 12 — tsak avval a' külömb-séggel adtak elő, hogy ezek kevesebb, Ő meg több környül állásokkal ugyan azt az egy dolgot beszéli.

Éppen ebből az okból nem tetszhetik nékem, hogy a Kónyi János, a' ki ezt a' könyvet égynehány különös eseteknek [*custos* : meg vál] (III.) meg változtatásával, a' szenteskedéseknek némű nemű elhagyásával, verseknek megjobbításával és az egész történeteknek némelly rövidebb Summába való foglaltatásával ki irta volt — nem tetszik mondám, el halgatván a' munkájának vége felé esett el lankadását, hogy a' megnevezett író íróványát [sic !] *Hadi Románnak* nevezte ; mert ez a' nevezés a' szokásnak bé vett regulái szerint az alatta előhozott történetnek igazságát egészen semmivé teszi. Ezen kívül is — Ez a' név inkább egy a Bellona mezejéről nem messze helyezett Tziprusban, mint sem a Tziprussal tsak távúlról határos — Mársnak piartzán lakni kívánkozik. — Hogy pedig én is és penig imitt amott tűrhetetlemben (*sic* !) is el lankadva szunnyadozom : azt jól tudom — de ez semmit sem tesz ; mert hogy a tehetlenségemről semmit ne hozzák elő, tsak azt mondom, hogy önnön magam', és jó szívű [*custos* : Barátim] (IV.) Barátim', a kikre nézve e' rövid elő beszédemet is tevém, mulatságokra az egész munkát — semmit ki nem hagyván — mint az originá-

lisban vagyon egyedül a' verseknek hevenyébe jól rámára húzásával irtam ki. Ha tehát hibáztam: magamnak és azoknak a' kik a' hibakot fel se' is veszik vétettem.

Gróf Zríni Miklósról pedig azt senki se vélje, mintha Szigetvárnak Ostromlása előtt nem is élt volna, mert élt és ugyancsak ditsőségesen is élt; még első Ferdinánd királysága alatt 1542 Eszt. Horvat országi Bánnak *Keglevich Péter*, és *Nádosdi Tamás* után tétett — és már mind az előtt, mint pedig az után számtalan ütközetekben nyert győzedelmi palmával a Hazája' Hasznára mind a Törökek mind pedig a' Hiteszegett hazafiak ellen törökösödő fejét ékesítette: Míglen 1566 esz. 7-ik 7-berben Szigetbül esett utolsó kirohanásának alkalmatosságával minden Nemzeteknél esmeretes bajnokságának utolsó 's elhervasztatlatlan laurusát ditsőségesen el nem kapta volna.

Irád Pozsonyi sem. 1759 die 24 gbris.

Az Elő-Beszéd így végezvén a költővel és alkotásával, nemkülömben saját átirásával, ódai lendületű költeményben áldoz a költő »méltóságos hamvainak. (V. és VI. old.)

A költemény hangja, sőt verselése, — ha nem is tökéletes, — de mégis becsületére válik Csergicsnek, s míg verselő készsége itt elég nagynak mutatkozik, addig lelkesedése gyakran igen költői kifejezésekre készíti.

(V. oldal.)

A'

Maga vérenek tsepjeivel

ékesült

Gróf ZRÍNI MIKLÓS

Méltóságos Hamvainak

A. A. A.

Szigeti Leventák ditső Fejedelme!

Hanyatló hazádnak paisos védelme!

Attila vérenek hatalmas Hektora

'S a' Szelindekinek vérengző Ostora.

Te. a' kinck hire, villámnak módjára

Nap keletről mégyen napnak a' nyugtára

Te! Te! Zríni Miklós, vitézség példája!

Boldogult Eleink' boldog Onokája!

Te hozzád rettegve s bámulva járúlok

'Sirban meghidegült hamvadhoz borúlok

De el fog egészen — el fog a' rettegés.

Véremet borzódás, nyelvemet rettegés,

Tsontjaim is bennem helyekbül mozdúlnak.

Tsurgó patakokba Szemeim borúlnak.

(VI. old.)

Nintsen bennem épség a' sok bámulásban

El fogy lélegzetem gyakor ájulásban

Mert még most is mint egy szemlélem kardodat,
 Szemlélem hartzolva megvénült karodat,
 Szemlélek Törökek testébül halmokat,
 Lábad alatt folvó véres patakokat.
 Szemlélem — mit mondok! — halavány testedet
 Holtak felett fekve, s ki menni lelkedet.
 Téged, Országodnak leg hiveb' pásztora
 Tündöklő erköltsnek Nagyságos Udvara
 Téged akar a' szűk Muzám megtisztelni
 Kívánja Szentséges hamvodat betsülni
 De nints néki arra elíg [*sic*!] tehetsége
 Feljül múlja százszor élted ditsősége.
 Bátor feltámadjon Pcéták Serege
 Derüljön még egyszer Názó 's Máro Ege
 Élted írására vesse tudományát
 Azonnal meglátja kisdéd adományát
 Hát én mit tehetek, ha nem ditsérhetlek
 Mások szeme elő, mint vagy, nem tehetlek
 Azért tsak szemlélek, s rajtad tsodálkozok
 A' mély bámúlásban mind addig habozok
 Miglen kívánságom, ha lehet, ki töltsen:
 Ki oltott véreddel Szívem részegitsen.

(Custos : Bé-Mentel)

E szerzőt dicsőítő advocatio után jobbitónk egy »Bé-Menetel«-t helyez az epósz elé, mely Zrinyi első idilliumával: *A vadászszal* kezdődik, míg a Bémenetelnek a folytatása a *Violához* irtt idillium.

Ime így kezdi a jobbitott költemény:

BÉ MENETEL.

Egy megbúsult vadász ki kelet idején
 Hogy boszszút vehessen mérgesült sebein:
 Sokat fáradozott Drávának erdején
 Nyilával szarvasnak nyomait keresvén.

Végre haszontalan: látta, fárodsága
 Dült Jegenye fára ült, hogy mulatsága
 Lehessen, 's térjen meg szíve vidámsága
 Hogy lehessen egyszer nyugtos bátorsága.

De nem nyugodhatott itt Kupidó miatt
 A' ki néki mondá: Keresd fel Lybiát.
 Kelj szárnyodra s járd meg az egész Indiát:
 Mindenütt találod erős kezem' iját.

Tanais előttem téged el nem rejthet
 A' nyílt Atlas' setét gyomra el nem nyelhet,
 Két szemeim elől senki el nem tehet.
 Sebes nyilam téged' mindenhol meglelhet.

Ezt mondá Kupidó: és ugyan lén
 Mert mindenkor újjult benne az égő szén
 Volt bár az esztendő Ifjú vagy pedig vén:
 Mindenkor ő szíve háborúságba lén.

A szép *Violának* olly kegyetlensége
Mint magas kősziklák engedetlensége
Vagy mint megvastagult kővek keménysége
Vala panaszinak e' féle bővsége.

A mint az itt közölt versszakok mutatják, Csergics elég bátorságot vesz arra, hogy eltérjen a mestertől, s merészen keveri annak sorait, hogy modernebbet nyújtson nagynevű előde munkájánál.³

A »Violához« átdolgozásánál azonban kevesebb szabadsággal él, a mint az első versszak — melyet csaknem szószertint vesz át — mutatja :

(a 10 laptól 16-ig.)

Bé menetelnek a' folytatása.

Kegyetlen ! hová futsz te, árnyéknál könnyeb !
Miért meg nem halgatsz, Aspisnál süketjeb !
Ah ! ne légy, mint egy kő, márványnál keményeb !
— Ne légy Szalamandra a' jégnél hidegeb !

Talán rettegsz gyenge Szivem égésétül.
Rettegsz te tulajdon Szived' vesztésétül. —
Ne félj ; Sőt végy erőt sebesítésétül.
'S te miattod lobbant Szivednek tüzeitül.
Talán félsz ijamtúl, kit hordozok velem — — —

stb. stb.

Igy folytatódik — hiánytalanul — egészen az idillium utolsó versszakáig, mely Csergics Simon tolla alatt emigyen jobbul meg :

Viola, nem lészesz ez után gyötrelmem ;
Mert bolondságomon itt a' győzedelmem.
A szép hajnal tsillag lesz az én szerelmem.
Bálványom, oltárom, s versre gerjedelmem.

A *Bé-menetel* azonban nem ezzel végződik ; a költemény átírója még egy »Noszsa tehát ...«-tal kezdődő öt versszakkal toldja meg, a melyeket nem Zrinyiből, de saját lelkéből merít. E pár sort az előbbi versszak hajnalcsillagához intézett invocatio nyitja meg, mint a ki tollát vezeti, s ugyan így fordul a rebegő szavát vezető szikúli Múzsák-hoz ; de munkájának hangja — mondja — nem egyeztethető össze Vénus-szal, akár csak a paraszttal a bölcsesség, azért elhagyva az erótikus hangot búcsuzik Violától :

Téged is Violám ! öl napnak sugára
Nálam is aláb' száll Szépségednek ára.
El únt az én szivem, a' melly annyit vára ;
Jersze tehát elő Sziget Zrinyi vára.

Ez attúl a verstül fogva : »Noszsza tehát . . .« ez a magam költeménye.

Scriptum 30. 8bris 1789.

E *Bé menetel*-t követi a költemény. Fejéül áll az eposz rövidített czíme, alatta az »Első Rész« az ének (Csörgicsnél: rész) tartalmának rövid foglatával.

(17. lap.)

Gróf

Zrini Miklós' Szigetnél
nyert Győzedelme

Első Rész.

A' mindenható Isten a' Magyarok' genoszságát [sic!] büntetni akarván Alekto által azok ellen való hadra ingerli Szulimán Szívét, a' ki is azonnal Drinápolyban számos katonaságot gyűjtte.

En, a ki az előtt kisdedjeb elmével,
Játszottam a' gyenge szerelem' versével,
Küszködtem Viola' kegyetlenségével
Most immár vesződek Mársnak fegyverével.

Fegyvert, 's vitézt hangzok, ki Török hatalmát
Megvetvén elvárta Szulimán' Ostromát,
Ama nagy Szulimán' egész birodalmát,
Ki ellen Europa nem lelte oltalmát.

Múza ! melly nem viselsz rothadó laurusból
Érdemlett koszorút, sem gyenge ágokból ;
Hanem a mennyei fényes tsillagokból
Kötve van, éjjeli holdból, és a Napból.

— — — — —
stb. stb.

Lássunk még egy rövid részletet a híres XII. Ének-ből

(176. laptól 192-ig)

Tizenkettődik Rész.

Delimán Kupidótúl sebhervén Kumillához Nándor-Fehér várrá mégyen ; de onnét a' táborban támadt zenebona miatt a' Tsászártúl vissza hivatának. Utjában kedvese meghalálozott.

Bujdosik Delimán tsak másod magával,
Birkózik, mint lehet számtalan gondjával
Sok búsulásinak küszkedik habjával,
Jár, kél az előbbi nagy bátorságával.

Egykoron leüle harmatos hajnalban,
Emelkedő dombon a' szellős árnyékban.
Eleiben tűnik Kupidó haragban,
'S ilyen szókat forgat nyelves ajakiban.

Talán meg kisebbült már az én hatalmam,
 Hogy én ezt az embert megbirni nem tudom ?
 Talán nem olly erős az én nyilam 's ijom,
 Mint mikor megbirta Márst is az en karom ?

Igy folyván ez ének versei, eljut a Delimán és Kumilla híres jelenetéhez,¹ mely Csergicsnél terjengősebb, mint nagy elődjénél, mert a »jobbító« Kumilla levelét egy versszakkal megtoldja s így az egész levél elnyúlik tolla alatt. A betoldott versszak az eredeti 41. és 42-ik verse között áll, úgy azonban, hogy mind e két verse is mássá lesz. Ime a három versszak :

Mivel Isten néked győzhetetlenséget
 Adott 's öszve törhetsz minden ellenséget
 Én is bennem érzek nagy erőtlenséget
 Mutas nagy kegyelmet vagy kegyetlenséget.

Rabod vagyok — én is : Delimán ! imádlak.
 Mint tellyes — Uramat már örökre áldlak,
 Mint egy alávaló Szülemény szolgálalak
 'S ha ölni akarsz is szolgálni kívánlak.

De mint hogy tsak ellent állókat megtörni,
 Kardoddal tsak őket agyon szokod verni,
 Engem, a' ki ellent nem állok fogsz túrni,
 Sőt talán még — — — — — tőled fogok nyerni.

(Az utolsó verssor négy gondolatjele a kéziratban is úgy található, s nem jelent itt kibetűzhetetlen szótagokat.)

Az eredetiben a 47-ik versben Delimán Kumillához megy . . .

Nem késett sokáig a lágyult Delimán
 Végtelen örömét szívében hordozván ;
 Kumillához mégyen 's nálla lenni kíván
 Kupidó nyilától erre is hajtattván

Melly igen tudatlan az ember elméje :
 Ha előre látná, mi lesz jövődjöje
 Sok dolgokat félre kellene tennie ;
 Hámnak is Kumillát mostan kerülnie.

Láttam : egy-más után ti miképpen mentek ;
 De boldogtalanok azért mégis lestek —
 Vajki [*sic* !] szörnyü tzérnát Párkák fonynak nektek
 Egyszer'smind el szakad minden örömetek.

Mit mondjak ezeknek ott öszvejöttökrül
 Szerelmes Ifjaknak lángó Szerelmekrül !
 Duplázzák tsókjokat egymás szája körül
 Venus triumfusán kegyes Szívek örül.

Mint borostyán fával öszve kaptsolódik
 Mint kigyó oszlopra reá tsavarodik.
 Bakkhus levele is fára ragaszkodik
 Illy mód egymásra két Feniksz tsingolódik.

¹ A részlet Zrinyinél a XII. Enek 41-ik versétől az Enek végeig (111 vers). R. D.

Halgass immár Musám — Szultán táborában
 Sok idegen népség vagyon nagy lármában.
 Már nints főkapitán a' katonaságban
 Egyedül Kajmékán forgódik dolgában.

A Tizenötödik ének 14 verse végét, — a hol Zrinyi utolsó útjára kiöltözik — Csergics megmásítja s hozzá még négy versszakot is költ, emígyen:

Egy kótsak tollat is szegeze sisakján.
 Jelt teve, hogy Zrini így minden ruháján.

Sőt a' mi még nagyobb, 's méltóbb bámulásra
 'S erős lelkeket is készített ájulásra
 Dolmányát — — — tollamnak nintsen ki írásra
 Ereje, nyelvemnek nintsen ki mondásra

Még fizetésérül gondol hóhéréának
 Két felül Sebjébe tzi fra dolmányának
 Száz aranyot téssen — Zrini jutalmának
 Örüljen, mond, ki lesz oka halálának

Melly tsoda ! Akhillest halál rettentette ¹
 Hektort félelembe ugyan ez ejtette,
 Világbiró Sándort úgy keserítette,
 Artzáját is folyó könyvbe föresztette.

Pompejus világot karddal hódította, (227. lap.)
 Hogy pedig halálnak kara markította [sic !]
 Egész Egyiptusig útját tágitotta,
 Éltét erőszakkal így hosszabbította.

De nem így tselekszik Szigetnek Hektora,
 Veszélyt ellenségnek készít az ő kara,
 Hajhászni magának éltet nem akara :
 Sőt még jutalomra méltó a' hóhéra.

Bezeg ! meg mutatta világ' tsodáltára.
 Hogy ő bátor szemmel nézhet a' halálra,
 És bátor öltözzék rettentő formára,
 Meg mutatja : mint kell menni bátorságra.

Meg gyujtá a' kintsét 's mind meg égetette
 Fegyverét az utánn szegrül le szedette.
 Sok közül Atyjáét leg kivált szerette,
 Oldalára eztet vitézül kötette.

*E' következő egynéhány verseket, tsak
 úgy iktattam ide mint az originálisban
 van, hogy az írásom e' miatt is heányos
 ne legyen.*

Úl vala a Isten abban a' székében. (Zr. 18. v.)

Szép hajnal, és mindent jóra bátorított. (Zr. 53. v.)

¹ a' következő 4 vers a' jobbitóé. [Csergics megjegyzése.]

Vége a mennyei sereg' munkáinak. (232. lap.)

Zrini jól esmérven végét életének (Zr. 54. v.)
Látván bátorságát öt száz vitézinek :
Minthogy nem tűrheti erejét a tűznek,
Magával kárára viszi Törökségnek.

Igy folyik tovább a kirohanás leírása a kézirat 240. lapjáig, a hol a költemény az eredeti szó szerinti szövegében ér véget.

Csergics nem elégedett meg a Zrinyász átdolgozásával, s ama két idillium megjobbításával, a melylyel munkáját bevezette. Átdolgozta kisebb költeménye néhányát. Ezek sora : *Attila ; Buda ; Szigeti Zrini Miklós ; Deli Vid. Sárkovics ; Radivoj és Juranics vajdák. Farkasics Péter ; Feszületre ; Arianna' sirára.*

Ez utolsót pedig végzi ilyeténkép :

Sem siet sem késik haragja Istennek — (250. lap.)
Hogy habbá lehessen teheti könyvemnek,
Hogy szélvészé legyen én enyegésemnek,
'S tégedet adjanak hajóstúl Tzeteknek.

VEGE.

die 24 9bris 1789.

Csergics munkájának megismerésére és birálatára, az ő helyének megjelölésére, melyet az irodalomban betölt, — úgy véljük — elegendő a fenti mutatóvány.

A mi költői jelentőségét megadja : Verselő készsége, forma-érzéke, nyelvének gazdagsága, nyilvánvalóvá válik azokból.

Munkájának eredménye nem több és nem kevesebb, mint Zrinyi átdolgozó elődeié : Kónyi-é és társaié. Az a lelkesedés, mely lelkükbe oltá az igyekezetet : a több, mint százada élt és verselt költőt saját koruknak élvezhetővé tenni, feltétlenül tiszteletet követel s érdemel s ha munkáik eredménye nem áll arányban igyekezetükkal, úgy az nem von le semmit abból a respektusból, a mivel irántuk kell, hogy viseltessünk.

Csergics Simon neve nem előzi meg társaiét, de nem is marad nagyon amazoké mögött.

REXA DEZSÓ.

BOD PÉTER MINT VERSÍRÓ.

A szatmári békére következő időt akár hanyatlás korának, akár nemzetietlennek nevezzük, mindenképen irodalmunknak, főképp költészetünknek szegény és meddő korszakát kell benne látni és jogosultnak tartani minden törekvést, mely valami csekélységgel gyarapítani akarja.

Bod Péter neve közismeret és tisztelet tárgya irodalmunkban; mint versíró se ismeretlen egészen, hiszen gróf Bethlen Kata verses életrajza nyomtatásban is megjelent.¹ Az igaz, hogy nincs benne köszönet; szinte azt kívánjuk, bár ne jelent volna meg, mert költészetnek 200 évvel előbb se számított volna irodalmunkban. Hihetetlenül lapos próza, a költői alakításnak nyoma sincs benne. Szerzőjének nincs fogalma arról, hogy egy derék, jámbor asszony élete, a legkinosabb történeti hűséggel előadva, még nem költői tárgy.

Vond bár kívül reá költői mázad :
A póre tartalom fejedre lázad. (Arany.)

Hátha még az a külső költői máz is hiányzik! Avagy költészet-e az efféle :

Kilentz esztendőben immáron jár vala,
Szülei Házokban kedvesen nyargala,
Mikoron hirtelen vér-hasban meg-hala,
Nagy Familiája benne nagy kárt valla.

Vagy ez :

Könyveit egyformán mind bé is köttette,
Nevét A. B. K.-ával sarkára jedzette, *
Hévizi Palotán polizra helyhezette,
Elméjét azokban úgy gyönyörködtette.

És még ez egy :

Gábor, Adám, Miklós Ádámtól marattak ;
Bánfi Klára Asszony Annyoktól tartattak,
Tisztesség fényében Attyoktól hagyattak,
Mind hárman Nagy Urak, Királytól áldottak.

¹ Bod Péter : Tiszta, fényes drága bibor. Kolozsvár, 1762.

Szinte válogatás nélkül idézek, mert másformát idézni alig lehetne. Ezek a versek aligha állnak közelebb a költészethez, mint az a tömérdek rettenetes alexandrin, a melybe Bod kortársa Apor Péter unalmában átírta prózai munkáit. Bod Péter azonban tudott ennél különbet is, éppen ezt akarják igazolni e sorok.

Szent Hilárius címmel jelent meg egy könyve 1760-ban. Afféle életbölcseleti munka ez, mely szól Istenről, vallásról, világról, férfiak- és asszonyokról, bűnről, időről, gazdagságról, tudományról, nyavalyákról, orvosokról stb. Káté formában, kérdések- és feleletekben van írva, erősen vallásos szellemben. A feleletekben sok a latin idézet, rendesen vers; szerzőnk ezeket majdnem kivétel nélkül mindig lefordítja, még pedig néha versben. Ha Bod Péternek valami köze van a magyar költészethez, csak e versek révén lehet, nem urnője verses életrajza által.

E versekről eddigelé egyáltalán nem volt szó irodalomtörténetünkben és nincs határozott bizonyítéka annak, hogy valaki észrevette őket. Mit akarok ezzel mondani? Ezek a versek nem versformában vannak írva, hanem így:

A' mi engem' terhel nagyon, ez, hogy Feleségem vagyok.
Már most nem lehetetlen, hogy ebben a formában nem vették észre a verset. Bizonyos, hogy Bod monographusai (gr. Mikó Imre 1862. Sámuel Aladár 1899.) hallgatnak róluk. Mindössze Haraszti Gyula mond ennyit: Szabadon, tősgyökeres magyarsággal s ily cadentiálással fordít.¹ Annyit jelent-e ez, hogy ő verseket látott bennük? Nem bizonyos.

A következőkben összeállítom e fordításokat, természetesen verses formába átírva. Az eredeti helyesírásnak ránc nézve semmi fontossága nem lévén, maira változtatom. A minden egyes versnél előforduló szám szerzőnktől származik, a ki összes kérdéseit megszámoztatta és azokra a kiadásokra vonatkozik, a melyek 508 kérdést és feleletet tartalmaznak; ezek vannak t. i. nagyobb számmal. Csak az 1768-iki kiadást ismerem olyannak, a mely 684 kérdésből áll; azt a néhány verset, mely csak ebben fordul elő, *-gal jelöltem meg.

12. Oratio justi, clavis est coeli; ascendit precatio et descendit Dei miseratio.

* Ha hív ember imádkozik,
Meyországy kinyilatkozik.
A jó imádság égre fut,
Az áldás onnan ide jut.

17. Isti sunt mores, hae nostri temporis artes.

Nézd meg bátor e világot,
S találssz benne ily hívságot.

¹ Haraszti Gyula: Szent Hilárius. Figyelő 1878.

35. Terra pilae similis nullo fulcimini nixa.
Aëre sublimi tam grave pendet onus.

A föld olyan, mint egy lapta,
Vajjon kezébe ki kapta?
Árben függ, egy helyben áll,
Feljebb nem hág, alább nem száll.

59. Osse caret glossa per quam franguntur et ossa.

Noha a nyelvben nincsen csont,
Mégis minden csontot megront.

64. Terra malos homines nunc educat atque pusillos.

Rosszabbakat s kisebbeket
A föld ma tart embereket.

96. Qualis erat mater, filia talis erit.

Ami némű volt az anyja,
Hasonló lesz a leánya.

108. Pondere non isto sentio maius onus.

A mi engem terhel nagyon,
Ez, hogy feleségem nagyon.

180. Proditor ipse sui perditor esse solet.

A ki mást elárul,
Veszély ahhoz járul.

181. Unam qui refugit, duplicat ille crucem.

Egy nyavalyát a ki kerül,
Gyakran osztán sokba merül.

182. Hora dat interdum, quas negat annus opes.

Jobb száznál egy óra,
Dolgod fordul jóra.

183. Multos saepe bonos malos unus perdidit.

Csinál egy sok gonoszt,
Velek időt ha oszt.

186. Moribus antiquis utere, verbis praesentibus.

Régi jó erkölcsöcsel,
Értelmes beszéddel
Élj emberek között.

187. Umbra corpus sequitur.

Árnyék mutat a testre,
Cselekedet az elmére.

189. Mercator, sartor, cerdo, coriarius, emptor, caupo, coquus, figulus, sutor, equito, faber. Inde bibunt omnes.

Nem marad ki ebből takács,
Bőven szivott innen szakács.¹

209. Ut navigemus urget necessitas, ut vivamus non urget.

Hogy most hajókázzunk, a szükség kénszerget,
De hogy tovább éljünk, arra nem serkenget,

232. Vulgus amicitias utilitate probat.

A község te veled csak úgy barátkozik,
Hogy ha a te kezéd néki adakozik.

247.* Retia, quae socio tendis in illa cades.

A mely hálót sokszor kiterítesz másnak,
Nyakadba véletlen esik az magadnak.

294. Spernitur ars patriae.

Nem talál ma kedvet,
Ha hazába termett.

Gallicus nunc tantum sartor in arte placet.

Idegen szakács főz ma csak kedves étket,
Idegen takács szó ma jól, nem ejt vétket.

307. Sub coelo dives nemo repente fuit.

Idővel jó a gazdagság,
Sokakban káros a hamarság,

308. Et duras aperit dextera larga fores.

A kemény zár tudni illik,
Bőv adománynyal megnyílik.

333. Nam fida est custos, addita pauperies.

Szegény bátran jár-kél,
Senkitől is nem fél.

362.* Peccatorum myrias calamitatum chilias.

Ha mi bűnt nem tennénk,
Büntetést sem vennénk.

¹ Bod lefordította az egész szöveget, de csak ez a két sor kétségtelen vers.

377.* Fleres, si scires unum tua tempora mensem. Rides cum non sit forsitan una dies.

Ha tudnád életednek csak egy hava vagyok,
Megdobbannál mindjárt s sírnál azon nagyon.
Nevetsz mégis, holott hátha csak egy napja,
Sincsen életednek s fejed halál kapja.

385. Si vis ulcisci, sile et funestam dedisti plagam.

Ha szívedben bosszút nem főzsz,
Véle ellenséget meggyőzsz.

399. Nemo sibi turpis corvo licet atrior esset.

Senki ő magának nem tetszhetik rúttnak,
Fekete holló is tetszik szép galambnak.

400. Ne subeas poenas, ungere parce genas.

Hagyd el a kendőzést,
Ne találj vesszőzést.

402. Latroni nunquam credere latro solet.

Csalárd a csalárdot,
Tolvaj tolvajlót
Megesmérni szokott.

403. Fur maior furem deludit saepe minorem.

Nagy tolvaj kicsinyt,
Néha rosszról megint,
Maga másét nyeli,
Préda száját teli.

405. Pressus idem semper pondus ubique, feram.

Én akárhol éljek,
Tereh alatt lészek.

Mutat herum, nullo tempore mutat onus.

Tereh nélkül nem lesz,
Ura akárki lesz.

406. Sufficit ad nostram musca vel una necem.

Egy darázs megölhet,
Gödörbe tétethet.

407. Unus vel nullus quae facis, ista sciat.

Mit csinálsz, tudja ki,
Vagy csak egy, vagy senki.

Qui multis aperit sensa tegenda perit.

Titkát soknak ki jelenti,
Magát az így ezzel veszti.

410. Libertas omnes aureas vincit opes.
 Mindennél jobb gazdagság,
 Az arany szép szabadság.
 Nem ér ezzel világ kincse,
 Ha lábodon a bilincse.
413. Auricula surdus venter utraque caret.
 Nincsen füle a hasnak,
 Nem kell annak az énekszó,
 Hanem kolbász, lencse, borsó.
414. Justos non habitus, sed manifestat opus.
 Barátot, apáczát,
 Csuklya ruha nem csinál,
 Hanem ő ki legyen,
 Mutatja az, a mit csinál.
417. Quando dat ignis aquas, tunc dat avarus opes.
 Mikor tűzből víz kiomlik,
 Fösvény gazdag adakozik.
422. Impietas veteris gravius sentitur amici.
 Ha barátod kövel hajít,
 Mélyebben ez megsebesít.
432. Quo maiore premor pondere, maior ero.
 Nagy tereh ha terhel,
 Engem azzal nevel,
433. Poenam discipulo proficiente luet.
 Ha mit szenvedett ő,
 Megfizet, ha felnő.
434. Nux, asinus, mulier simili sunt lege ligati, Haec tria nil recte, ni quatiantur, agunt.
 Asszony, szamár diófa ha nem veretnek,
 Jó gyümölcsöt másként soha nem teremnek.
 Hárman egy törvények vagyón hát ezeknek,
 Másszor okát ne kérd gyümölcstermésnek.¹
448. Saepe vir in puero est, in sene saepe puer.
 A kis gyermek néha mutat eszességet,
 A vén ember pedig merő gyermekséget.
458. Accipe dum dolet.
 Mikoron fáj a betegnek,
 Viseld gondját erszényednek.

¹ Versformában van a szövegben is.

Est medicinalis medicorum regula talis, ut dicent: da! da
cum clamet languidus: ah! ah!

Ez a medikusok regulája:
Mikor kiált beteg szája,
Akkor markát arany szállja.

459. Aut sors, aut mors.

Élet halál
Egyet próbál.

463. Vulneribus Christi sit medicina meis.

Jézus sebe sebeimnek,
Orvossága sérelmimnek.

469. Seculo vivere mors est, Christo mori vita.

A ki él világnak, valóságos halál;
A ki meghal annak, az életre talál.

477* Sint Moecenates non deerunt, Flacce Marones, Virgili-
umque tibi vel tua rura dabunt.

Ha jó patrónusok lesznek,
Tudós embereket tesznek.

478. Itt nincs latin szöveg.

Kurva,¹ lator, muzsika,
Ezt hamar ágra osztja (t. i. az örökséget).

480. Siccavit lachrymas glans opulenta meas.

Búmat elapasztó
Reám szállott sok jó.

Ez az 50 vers valamivel teljesebbé teszi Bod írói arcképét. Mellőztem néhány sort, a melyet némi jóakarattal még versnek lehetne venni, valamint két terjedelmesebb verset, a mely már szerzőnknel is versformában van nyomtatva (464., 508). Az egészet fordításnak tekinthetjük, hiszen a latin eredeti csak egy esetben hiányzik (478), talán itt is csak tévedésből. Könnyű észrevenni, hogy szerzőnk meglehetősen szabadon fordít. Némelykor hozzátold az eredetihez (187., 294., 403., 410., 414.), máskor a kifejezésben tanúsít nagyobb szabadságot (35., 182., 186., 399., 458.), szóval

¹ Szinte tuczat számra lehetne bizonyítékot felhozni, hogy ez a szó régente nem lehetett olyan illetlen, tisztességtelen, mint ma. A kurucz költészet, az iskolai drámák (kivétel nélkül tanárok művei, iskolában előadva), Apór Péter Metamorphosis-a stb. mutatják, hogy még a 18. században is kimondható és kinyomtatható szó volt. Sőt maga ez a hely is egy reform. prédikátor szigorúan moralista munkájában bizonyítékul szolgál.

némi eredetiséget nem lehet tőle megtagadni. Nem akarom ezt túlbecsülni; vele egyenlőnek, ha nem többnek tartom verselési készségét; elég jó ütemeit és rímeit, versformáinak változatosságát. Találunk ugyanis nála 6, 7, 8 és 12 tagú sorokat, holott némelyek nemcsak az ő korában, hanem még később is csak a Gyöngyösi népszerű versét, a 4 rímű alexandrint tartják igazi versnek. Elég gyakori inverzióit se tekinthetjük véletlennek, föl kell tennünk, hogy öntudatosan használta a költői kifejezésnek e hatásos eszközeit (17., 180., 183., 247., 407., 432.). Viszont azonban nem tagadható, hogy itt-ott szeplőt ejt versein hibás ütem és szótagszám. Mindent összevéve e kevésbbé költőietlen tárgyban, a mely különben is megfelelt az ő moralista hajlamának, a költészet külső formája iránt érzéket és képességet tanúsított.

Költőt lássunk-e hát Bod Péterben? Ez sok lenne. Én csak valamennyire rehabilitálni akartam; megmutatni, hogy nemcsak olyan költőietlen tárgyról verselt, mint Bethlen Kata életrajza. Elégnek tartom azt mondani, hogy a 18. századból is birunk egy verses példabeszédszerű gyűjteményt, a mely azonban terjedelem és népszerűség tekintetében mélyen Beniczky Péter XVII. századbeli ritmusai alatt marad. Még eredetiség dolgában is, noha erről Beniczkynél is csak mérsékelten szólhatunk. Talán csak egy tekintetben változik meg viszonyuk. Bod mindig rövid, szabatos, Beniczkynél ellenben nem egyszer érezzük, hogy a versszak 9 sorát ki kell tölteni, ha mindjárt rosszul is, pl. úgy, hogy a már kifejtett axiómát túlmagyarázza (224. stb), vagy az utolsó fogásba oda nem tartozó új gondolatot visz be (p. 61., 74., 92.). Egyéb-iránt pedig Beniczky is inkább pattogó, hangzatos verseinek, rímeinek köszönheti népszerűségét, mint eredeti költői tehetségének.

Hátra volna még a latin eredetiről szólni. Ezt azonban nem kutattam és csak annyit mondhatok, hogy egy esetben Juvenalist nevezi meg forrása gyanánt (64). Nem mondom, hogy ezt is nem volna érdemes tudni, de e nélkül is megítélhetjük, hogyan fordít szerzőnk, mivel mindenütt közli az eredetit.

SZIGETVÁRI IVÁN.

ARGIRUS KIRÁLYFI KERTJE.

Legújabbán *Csura* Miklós foglalkozott Gyergyeyi (Gergei? Gyergyai?) Albertnek »egy Aigirus nevű királyfiról és tündér szűz leányról« írt históriájával (a gyulai gimnázium 1910/11. évi értesítőjében, 13—44. l.) s végül összeállította a mondára vonatkozó forrásmunkák jegyzékét is. Azt hiszi, hogy Gyergyeyi 1624—1636 közt írta meg széphistóriáját s külön fejezetben (29—35. l.) foglalkozik annak eredetével. A költő maga mondja, hogy a mit a tündérországról bőséggel olvasott, azt olasz krónikából fordította meg, de — mint korábban mások is tették — nem fogadja el azt a véleményt, hogy ezt a krónikát a Leombruno-féle mesék közt lehetne keresni. Hódít az a nézet, hogy »Argirus őshazája a színes Kelet buja költészetében van. Onnan vándorolt át Európába s hozzánk valamely latin krónika hozhatta«.

En azt hiszem, hogy Alboin és Rosamunda története, a langobárdok és gepidák összeköttetése játszott bele valamiképen a monda kialakulásába és hogy a monda forrását a langobárd regekörben, Lombardiában kellene keresni. Ennek bizonyosságára ide írok egy idáig ismeretlen részletet *Gyulay* Ferencznek 1703—4. évi kézirati magyar naplójából, mely jelenleg a cs. és kir. 51. gyalogezred tulajdona.

A Trient felől előnyomuló sereggel *Gyulay* Ferencz alvezredes 1703 szeptember 23-án Alából megindulván, a chiusai, vagy — a hogy ő írja — a csuzai szoroson keresztül velencei területre ért. Ez a szoros a tordai hasadékra és a szádélói völgyre emlékeztette. A chiusai vár leírása után a 138—139. oldalon így folytatja:

»Mentünk hálai ármádástól *Baton* nevű helyhez in territorio Venetorum, holott az faluban ben volt az Haub Quartely. *Solari* generális, ki volt kommandánsunk, szállott egy kastélyocskában, mely be volt kerítve kőfallal. Ez szép rezidencia volt, kinek felette nagy kőfallal kerített hosszú és széles kertje volt, úgy hogy már most szántóföldek vannak az nagy kőkertben. Az kertben igen szép czédrus, cziprus, fige, mondola, czitrom, narancs, pomagránát és mindenféle szép gyümölcsfák vannak. Azon nagy kőkeren igen szép pisztrángos patak foly által; ben a kertben tója gyayon, és vízi mesterségek s mulató

helyek igen szépek vannak benne. Az kert hármason van építve. Azmint az palotákból belé léptem, volt egy igen szép kis kert ; fel volt töltve magosan, mely feljebb esett az több kerteknél, kiben mind virágok és éppen az palotáknak az ablakja alatt szép vízimesterségek voltak. Onnét azmint beljebb kellett menni, hat fog garádicson kellett alámenni. Ott volt más hasonló virágos kert ; az is töltött kert volt, de alacsonyabb volt az másiknál. Ebben is szép vízimesterségek és szép státuák voltak. Abból ismét nyolcz fog garádicsok alábbmenvén, ott volt az feljebb deskribált nagy és szép s kővel kerített királyi kert, kiben mindenféle szép gyümölcsfák voltak ; kin pisztrángos víz folyt által és szép halastó is volt benne, melyek most is megvannak, de az nagysága miatt már most kólálni (művelni) nem győzik, hanem nagy részét szántják és gabona terem benne.

Tudakozódván róla, micsoda nagy királyi kert volt ez, ott beszéllették, hogy bizonyosan ez az az kert, aholott Argerus lakott és ezen kertből ment volna el Argerus az tündérleány után bujdosni és így ment volt Erdélybe, az Feketevárosba. Melyet (ha igaz az Argerus históriája), magam is elhiszek, mert az ő históriájában így deskribálja az kertet, az mint én itt láttam ezen kertet és rezidenciát. Ha igaz, hogy ördögfiakra akadott útjában, kellett Tirolisban az *Niederdorf* körül való hegyeknek lenni, mert nagyobb s kösziklásabb havasokat nem láttam azoknál.

Másnap, szeptember 24-én, a had már Paronába (a hogy ő írja, *Baronéba*) ment s ott pihent meg.

Ez a tündérkert tehát Chiusa és Parona közt az Adige jobb partján és annak legnyugatibb kanyarulatában van, közel a Garda-tó déli részéhez. Nevét Gyulay Batonnak írja, de, mint a helynevek nagy részét, ezt is rosszul értette, mert igazi neve *Ponton*.¹ Gyulay képzelőereje nagyon élénk lehetett, mikor azt írta, hogy Argerus históriája éppen úgy írja le a kertet és a rezidenciát, a hogy ő itt látta, mert Gyergyainak Árgirusról írt históriájában mindezekről csak annyi áll, hogy Akléton királynak »A Tündérországban volt kővára«, »Szép fénylő kővára országában vala.«

»Régi rakott kerte a királynak vala,
Mely szép termőfákkal ékesítve vala,
Drága szép folyóvíz kertében foly vala,
Melylyel szép kőkertje ékesítve vala.«

¹ Én a Baton nevet a legrészletesebb XVII—XVIII. századbeli s a modern térképeken sem találtam meg ; nyilván azért nem, mert az csak elferdítése Pontonnak. 1781-ben Piskolti István is Olaszországban katonáskodva dolgozta fel a regét, melyet Dózsa Dániel átdolgozásában 1852-ben Kővári László is kiadott (Erdély régiségei, 21—44. lap).

Később még csak annyit mond a kertről, hogy a palota ablakai odanyíltak, de ezt körülbelül minden kertről el lehetne mondani; Argerus pedig azzal biztatta szerelmesét, hogy

»Emberi látástól mi semmit se féljünk,
Mert nagy magos kőkert vagyunk mikörnyülünk,
Rezes kapu, akin reggel ki kell mennünk;
Mi bátorságosak a felől lehetünk.«

Fontosabb ennél, hogy *az ottani lakosok maguk beszélték*, hogy »bizonyosan ez az a kert, aholott Argerus lakott és ezen kertből ment volna el Argerus a tündérleány után bujdosni«. Baton-Pontonban tehát az Árgirus királyfiról és egy tündér szűzleányról szóló história *helyhez kötött monda*, melyet a batoniak kétszáz esztendővel ezelőtt még ismertek s így a *monda eredetét főképpen ott, a Garda-tó délkeleti vidékén, Rivoli és Verona közt kellene nyomozni*. Követni kellene azt a példát, a mit 1703 szeptember 23-án az ottani lakosok adtak, mikor Gyulaytól viszont, mint erdélyi embertől, arról az erdélyi Feketevárosról tudakozódtak, a hová Argerus bujdosott a tündérleány után.

A velencei terület leírásában a 146—147. oldalon Gyulay alezredes még egyszer s majdnem ugyanazon szavakkal szól a dologról, de némi újat is mond benne s azért a kutatók talán nem tekintik szószaporításnak, ha ideírom elbeszélését:

»Csúza és Vérona városa között van egy *Baton* nevű hely, mely is véronai provincia, mint erről 23. 7bris A. 1703. írtam. Ezen Batonban van egy kastély (mely kastély volt régen Argerusé, ha igaz az históriája Argerusnak.) Ez szép épületű és kerítésű kastély, melynek hármass kertje volt és vagyons. Én, mivel nem kívülről mentem, hanem az palotából, ahonnét az urak szoktak bémenni és nem az nagy kapujáról, az ebédlő-palotából nyilván beléje egy ajtó, azmint beléptem az kertben, ott volt egy igen szép virágos kert, mely fel volt töltve magosan; ez feljebb esett az másik két kertenél; esett éppen az ablakok alatt, kiben igen szép vízimesterségek és mindenféle sok szép virágok voltak és szép mulatságra való helyek. Onnét azmint beljebb kellett menni, hat fog garádicson kellett alámenni. Ott volt más hasonló virágos kert. Az is töltött kert volt, de alacsonyabb volt az másiknál; ebben is sok szép vízimesterségek voltak.

Abból ismét nyolcz fog garádicscsal alábbmenvén, ott volt egy igen nagy és királyi kert, mely kövel volt kerítve; által az kerten szép pisztrángos patak foly. Tója szép van és benne mindenféle szép eleven halak vannak; igen szép czedrus, cziprus, mindenféle fige, mandola, czitrom, narancs, pomagranát és egy szóval mindenféle szép gyümölcsfák vannak benne. Mely oly nagy kert, hogy már most nem győzik kólálni, hanem egy részét gabonával vetették volt be, mikor én ott voltam.

Melyről *ott-létemben, hogy tudakozódtam*, micsoda épület

lehetett ez, hogy ily szép és nagy királyi kövel-kerített kert ez, kiben ilyen szép ráritások, statuák, sétálóhelyek, vízimesterségek vannak, kinek pisztrangos patakja is és halas tója ily szép van és az régi időben szebb lehetett, az mint meglátszik: *ott beszéllették az odavaló urak, hogy ez volt az az kert és rezidenczia, ahol Argerus lakott és ezen kertből ment volt el Argerus bujdosni az tündérleány után Erdélybe az Feketevárosba. És az ottlakosok ismét éntőlem az Feketevárosról tudakozódtanak; kiknek megbeszéltem, hogy Pusztá- és Fejérvár van építve, az köveiből. Ezt én írtam csak pro curiositate le, minthogy itt akadtam az Argerus lakóhelyére Batonban, mely Velenczéhez tartozó véronai provinciában van.*»

Gyulay sehol sem említi, hogy Argirus, vagy — a hogy következetesen írja — Argerus királyfi mondáját Gyergyainak vagy másnak elbeszéléséből ismeri-e. Dézsi Lajos bebizonyította (Az elbeszélő költészet története, II. III. l.), hogy a XVII. században többször idézték Argerust s 1646-ban már annyira el volt terjedve, hogy nótául is felhasználták. 1664-ben a Murányi Vénusban Gyöngyössy is említi Argirus ördögeit; és Tofeus 1683-ban kifakad azok ellen, a kik szívesebben olvassák Argirus és mások históriáját, mint a bibliát. Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomtató 1698-ban védekezik azok ellen, a kik szemére lobbantották, hogy olyan apróságokat ad ki, mint pl. az Argirus históriája. Valószínű, hogy Gyulay Ferencz az ő kiadásából ismerte meg ezt a históriát, melyről azonban én sem írhatok többet, mint az Origines Hungaricaeben Otrokóczi Fóris Ferencz, hogy »ha kezeim közt volna az a vásári história, valami biztosabban mondhatnék róla«.

MÁRKI SÁNDOR.

* * *

Az Argirus népszerűségéhez pár újabb adattal járulok, melyről sem én, sem Csura Miklós, legújabb feldolgozója e kérdésnek, nem tettünk említést. Kőszeghy Pál: Bercsényi házassága (1695.) című művének VI. részében a 10. versszak így hangzik:

Igy szegény Argirus, hogy sokat fárad,
Ördögfiak közt is osztályt hagy már oda,
Kivánt kegyesével végtére marada
S ottan minden öröm szívére árada.

Az Argirus korára nézve ez adat nem döntő, mert már 1620-ból is kaptam adatot (Phil. Közl. 1912. II.).

A másik adatra Harsányi István kollegám hívta fel a figyelmemet.

Van Szemere Pálnak egy 1851-ben kiadott munkája: Dithiramb-Argyérus címmel. Ez dalgyűjtemény s alig néhány példány van belőle már. A címét Argirustól vette.

Ennek említését sem Dézsinél, sem Csuránál nem találtam.

DR. GULYÁS JÓZSEF.

A »VITÉZ FRANCISCO« DÉLSZLÁV ROKONAI.

XVI. századi széphistória-irodalunk egyik legkedvesebb alkotása *Ráskai Gáspárnak* »Egy szép história a vitéz Franciscorul és az ő feleségéről.« Idegenből jött tárgyat dolgoz fel, de magyar milieube állítja. Tárgyáról, eredetéről, a nyugati irodalmakban található rokonairól már egész kis irodalmunk támadt, melyet *Heinrich Gusztáv* kutatásai indítottak meg,¹ de minden motivuma, különösen pedig a nyugati irodalmakban található rokonaitól való eltérése, még nem nyert elegendő megvilágítást. *Szilády Áron* rámutat a lényeges eltérésekre és szerencsés tapintattal a délszláv költészetre utal; »a kereskedők szerepeltetése — mondja, a nyugateurópai feldolgozásokra czélozva — vajmi idegenszerű lett volna (nemzetünknek) s semmivel sem lett volna inkább helyettesíthető, mint a *vitézi étellel*, melyre Francisco neje egy évi *barát-ruhában* végzett s eredményre nem vezetett kutatás után határozta el magát.« Kiemelve a »Béla királyrul való és az Banko leániáról szóló szép historia«² című széphistóriával való rokonságát, említ is két horvát verses elbeszélést, de részletesebb összehasonlításba nem bocsátkozik.

A délszláv népköltészet terén végzett kutatás arra az eredményre vezetett, hogy a Béla királyról és Bankó leányáról szóló széphistóriánk forrása egy, a délszláv nép énekeleinek ajkán a legújabb időkig több változatban hallható népi vitézi ének volt³ s kimutatható az is, hogy ama motívumok, melyekben *Ráskai Gáspár* széphistóriája a nyugateurópai feldolgozá-

¹ *Heinrich G.* »Vitéz Francisco meséje«. Egyet. Phil. Közl. III. (1879) 100—108. l.; *u. az »Boccaccio«* Budapest, 1881. 219. s köv. ll.; *u. az »Ráskai Vitéz Franciscójához«* Egyet. Phil. Közl. VI. (1882.) 132. s köv. ll. — *Szilády Áron* magyarázatai a R. M. R. T. VI. k. 299. l. s az »Olcso Könyvtár«-ban (1057.) közölt önálló kiadás bevezetésében. — *Heinrich G.* bírálata és kiegészítő adatai, Egyet. Phil. Közl. XXII. k. (1898.) 582—586. l. — *Visnyovszky* »Néphistóriáink olasz-latin csoportja«, Bpest, 1907. — *Katona Lajos* »Két magyar Cymbelin-mese és rokonai«, M. Shakespeare Tár I. 1908.; *u. az »Két újabb Cymbelin-mese«*. — *Pintér I.* »Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez«, Jászberény, 1909.

² Századok, XVIII. (1884.) 670—677.

³ Az értekezést közli a Budapesti Szemle.

soktól eltér, a délszláv népköltészet hasonló tárgyú hősi énekeiben megtalálhatók s az eltérések bizonyára egy ily régi délszláv hősi ének hatásának tulajdoníthatók. Ennek kimutatása érdekében ismertetjük a »Vitéz Francisco« délszláv rokonait.

A vitézkedő nő, mint az orosz *Szazonovics*¹ *Medakovics*-nak² és a *Miladinovics-testvérek*nek³ történeti adatai s a *Miladinovics-testvérek*, *Risztics*⁴, *Bezszonovics*⁵ és *Karadzics Vuk Stefanovics*⁶ stb. népköltési gyűjteményeinek egyes darabjai alapján kimutatja, a délszlávok viszontagságos történetében és a való történettel szorosan kapcsolatos népköltészetében gyakori jelenség: leány felcsap katonának s lesz zászlóssá, elmegy rablónak, sőt rablóvezérnek; egymaga megszalasztja a szultánt seregével vagy éveken át küzd a szultán seregében, míglen végre a szultán vagy a vezér fia sejti, hogy nő rejtőzik a vitézi ruhában s a leánynak próbákat kell kiállani, melyek oly fényesen sikerülnek, mint Bankó leányának próbái;⁷ másokban meg — s ezek már közelednek a »Vitéz Franciscó«-hoz — a nő vitézi ruhát ölt oly célból, hogy valamely közeli hozzátartozóját kellemtlen helyzetből, mely a fennmaradt énekekben többnyire török fogság, kiszabadíthassa.

A horvát nép ajkán még napjainkban is él ének, mely arról szól, hogyan szabadította ki Banovics Szekulát (Bánfi Székelyt, ill. a történeti Székely Jánost, Hunyadi János néjének fiát) néneje, vitéznek öltözve, a szultánt megölve, török fogságból.⁸

A »Naša Sloga« kiadása közöl Isztriából szép horvát éneket, mely szerint a novigrádi pasa elfogja a Jaksics-testvéreket s váltságdíjul huguk szerelmét követeli; ennek hallatára a merész leány vitézi ruhát ölt, a pasa udvarába siet, ott Ali bég küldöttjének mondja magát, ura nevében követeli a börtön kulcsait és kiszabadítja a foglyokat.⁹

Ezen ének csak újabb változata két réGINEK, melyeket XVII. századi feljegyzés alapján közölt *Bogišić*, a régi ének Raskovics Bózsához és hugához fűzi az eseményt.¹⁰ Itt Bózsá huga vad kegyetlenség dolgában túltesz bármely férfin: megfogja a reá áhítozó vezírt, megkötözi, véresre veri ostorával,

¹ Пѣсни о бѣвущихъ воинѣхъ и были ны о Ставрѣ Гобиновичѣ, Русскій Филологическій Вѣстникъ XVI. к. 301. s köv. II.

² Живот и обичаи Црногораца, У Новом-Саду 1860. 23. 1.

³ Български народни пѣснѣ. Въ Загребъ 1861. 328. 1.

⁴ Српске народне пјесме покупљене по Босне, Београд, 1873. 120. 1.

⁵ Сборникъ болгарскихъ пѣсень 32. 1.

⁶ Српске народне пјесме I. 656., 658., 583. é.

⁷ Hrvatske narodne pjesme, sto se pjevaju u Istri i na kvarnerskih otocih, Trst, 1880. 2., 8. és 17. 8 é. — *Miladinovics-testvérek* id. gyűjt. 166. é. — *Vuk* i. gyűjt. I. 748. é., III. 40. »Bogišić: Народне пјесме из старијих, највише приморских записа, Београд 1878. 96.

⁸ Hrvatska Vlatice »Hrvatske narodne pjesme« I. 2. ... 1.

⁹ Id. gyűjt. 21. é.

¹⁰ Id. gyűjt. 98. é.

kizsarulja, szeme láttára lefejezi harmincz legjobb vitézét, végül levágja a vezir két karját és így menekül kiszabadított bátyjával. Az ezzel egykorú változatban megöli a béget, lóra köti a holttestet és elengedi a paripát, hadd vigye haza urának holttestét ártatlan neje nagy bánatára.¹

Az ezen körbe tartozó énekek egy csoportjában, mely egy lépéssel még közelebb lép a »Vitéz Franciscó«-hoz, a vitéznek öltözött nő kiszabadított hozzátartozója a férje.

A »Naša Sloga« kiadása közöl oly horvát éneket, melyben a feleség vitézi ruhában elhatol a szultán sátráig, megöli a császárt és kiszabadítja a férjét.²

Bezszonov közöl bolgár éneket, mely elbeszéli, hogy Petkana, megtudva, hogy férje, Tilan, a szultán fogságában sínlődik, vitézi ruhát ölt és jelentkezik a szultánnál azzal, hogy ő szeretné kivégezni a rabot; mikor a szultán ezt megengedi, a vesztőhelyre vezeti Tilant és elmenekül vele.³

Az ezen körbe tartozó alkotások legszebbike a *Marjanović* közölte »Rad i Vidosava«, mely minden mozzanatot gazdag poézissel alakít ki s a vitézkedő nőben nem rajzol annyi kegyetlenséget, mint társai: Vidoszava meglelégszik azzal, hogy arczulütéssel kiveri a reá áhítózó pasának két fogát s mikor látja, hogy kiszabadított férjét a nejére vonatkozó koholt hírek le-sujtják, megsajnálja s feltárja neki a valót.⁴

Ebben a tekintetben szinte ellenképe a *Vuk* közölte »Ljuba hajduk-Vukosava«,⁵ melyet valódi »hajduk«-szellem hat át: Vukoszav »hajduk«-ot elfogta Boicsics Alil. Mikor ezt a rab neje megtudja, leberetválja haját, férfiruhába öltözik, lóra kap, útjában mindent letipor vagy lekaszabol; csibukozva állít be Alilhoz, a szultán küldöttjének mondja magát, bőséges vacsorát követel és annyira jóllakik, hogy szűk lesz a ruhája s ki kell gombolkoznia; de hogy Alil észre ne vegye keblének hal-mait, előbb valósággal kirúgja a házból; másnap reggel vad vérszomjúsággal lenyakazza az ártatlan börtönőrt, behatol férjéhez, még azt is rugdossa a sarkantyús csizmával; dühét csak a csengő 500 arany csillapítja, melylyel Alil megvesztegeti a szultán állítólagos küldöttjét s megvásárolja a maga számára a kegyelmet. Tanulságos példa: világosan mutatja, hogyan alakul át a »hajduk«-ok ajkán a kiszínezés, hogyan viszi a »hajduk« az eltanult énekbe a maga lelki világát.

Ezek mind a délszláv nép viszontagságos életének talajában gyökerező énekek; idegen hatást itt talán nem is kell keresni.

¹ U. o. 99. é.

² Id. gyűjt. II. é.

³ Id. gyűjt. VII. é.

⁴ »Hrvatske narodne pjesme, sto se pjevaju u gornjoj Hrvatskoj Krajini i u Turskoj Hrvatskoj.« Zagreb, 1864. 26. é.

⁵ Id. gyűjt. III. k. 49. é.

De hiányzanak ezekből a »Vitéz Francisco« meséjének első főmotívumai: a fogadás az asszony hűségére, a csábító kísérlet eredménytelensége, a férjnek a hamis bizonyítékokkal való bajbadöntése. Ezek a motívumok aránylag ritkák a délszláv népköltészetben. Ezen körülmény megengedi a feltevést, hogy a motívumokat, a mennyiben mégis megtaláljuk délszláv népi vitézi énekekben, idegen eredetűeknek tekintsük s az átadót oly népben kell keresnünk, melynek költészetében ezek a motívumok sűrűbben jelentkeznek. Ha ezt a motívumot a délszláv nép, illetve népénekesek megismerték, könnyen fűzhatték a fentebb ismertetett énekek főmotívumához előzményül.

Gaston Paris a *Cymbelin* mese rokonait kutatva,¹ az ide tartozó alkotásokat két nagy csoportba osztja: az elsőnek lényeges vonásai szerinte a következők:

a) A fogadásból kifolyólag a nőt megkísértő fél jóhiszeműleg jár el;

b) fogadását megnyertnek gondolja, s

c) csak azért veszíti el, mert a megkísértett nő ügyes ravaszsága más személyt csempész a maga helyére és ettől szerzi meg a bizonyítónak vélt, de végkifejletben ő ellene tanuszkodó jelt.

Ezen lényeges vonások megtalálhatók egy új-görög verses elbeszélésnek tíznél több változatában is.

Jelentkeznek pedig ezek két délszláv vitézi énekekben is s így ezen motívumok is, mint sok más, az új-görög költészetből kerülhettek a délszlávokhoz.

A két délszláv vitézi ének tulajdonkép egynek veendő; az egyik a másiknak csak változata.

Minthogy ezek a »Vitéz Francisco«-hoz legközelebb álló délszláv énekek, tartalmukat behatóan kell szemügyre vennünk.

A régibb változatot *Milutinović* montenegrói és hercegovinai gyűjteményben találjuk;² címe »*Ibrahim i Kraljević Marko*«. Márk királyfi vígan borozgat *Nakić Ibrahim*mal, a kit a bor már nagyon feltűzelt s egyre dicsekszik jó kardjával; Márk királyfi azt válaszolja, hogy jó a kard csak jó hős kezében lehet; lám az övé is csak azért jó kard, mert gazdája bőven eteti hősök húásával s itatja vitézek vérével; jó kardján kívül van jó vára, melyet levágott fejek díszítenek, s a várban van derék felesége; szebb nőt találhat ugyan az ember, eszesebb azonban aligha akad, s ember legyen a talpán az, ki túl akar járni ennek az asszonynak eszén. *Ibrahim* kételkedik Márk szavában és életét teszi fogadásra, hogy ha Márk lován, Márk ruhájában megy *Prilip* várába, rászedi az asszonyt és vele hál.

¹ *L. Katona Lajos* id. m. Magyar Shakespeare-Tár I. 253—273. l. — *Romania*, XXXII. (1905.) 480—551. l.

² Чубро Чојковић (Милутиновић): Пјеванија црногорска и херцеговачка. У Лаипцигу, 1837. 81. é.

Márk fogad s Ibrahim elindul Márk lován Márk ruhájában és fegyverzetével. Prilip várából Márk neje már messziről látja a közeledő vitézt; rögtön gyanakszik és elhatározza, hogy próbára teszi: megparancsolja rabszolganőjének, Rozandának, hogy fogadja az érkezőt úgy, mintha ő lenne Márk neje; készítsen neki úri estebédet s vessen neki ágyat, de szakadt lepedőt tegyen abba; ha az érkező vitéz csakugyan Márk királyfi, rögtön ki fog derülni a valóság; ha azonban más valaki jön Márk lován s Márk ruhájában, az csak a rabszolganő szép fekete szemét fogja nézni s észre sem fogja venni, hogy az ágyban szakadt lepedő van. Minden a parancs szerint történik s a próba sikerül: a Márknak öltözött Ibrahim valóban csak a rabnő szép fekete szemét nézi és észre sem veszi, hogy az ágy lepedője szakadt; boldogan s abban a tudatban hál a rabnővel, hogy a fogadást megnyerte s most már Márknak fejét veheti. Másnap reggel viassziet Stambulba Márk királyfihoz; de Prilip vára kapujánál, mikor búcsúzik a Márk nejének vélt Rozandától, hirtelen levágja jobb »pleternicáját« (hajfonadékját), hogy ezt bizonyítékul vihesse. Stambulba érve, mindjárt felmutatja a bizonyítékot és le akarja fejezni Márkot; de íme, a végső pillanatban ott terem egy vitéz, odaáll a verpadra vitt Márk elé és csibukja szárával feltolja jobb odalt kalpagját, intve, hogy megvan a jobb pleternicája; Márk felismeri az álruhás vitézben nejét s tisztában van azzal, hogy a pleternica, melyet Ibrahim hozott, nem nejének hajfonadéka; rögtön felugrik, megragadja a kardot, melylyel le akarták fejezni, levágja vele Ibrahimot, szétveri a bámszkodó tömeget, nejét a megölt Ibrahim lovára ülteti és vígan elnyargal vele Prilip várába.

Későbbi feljegyzés, de a *Milutinović* közölte éneknek igen ügyes s mindvégig humoros változata a Matica Hrvatska gyűjteményében közölt »Daničić Duro i ljuba Márka« (»Danicsics Gyurka és Márk neje«).¹ Márk királyfi vígan borozgat Danicsics Gyurkával, ki mámoros fővel annyit beszél, hogy Márk királyfi szóhoz sem juthat: egyre dicsekszik szerelmi kalandjaival és fényes sikereivel. Végül is megúnja Márk a sok dicsekvést és kijelenti, hogy ő mint nős ember, ilyeneket nem szeret hallani, csak annyit mond, hogy derék, eszes asszonyt nem könnyű rászédni vagy elcsábítani. Danicsics Gyurka azonban nekihevül és életét teszi fogadásra, hogy ha Márk királyfi lován, Márk dolmányában és Márk gyűrűjével elmegy Prilip várába, rászedi bizony Márk feleségét is. Márk fogad vele s Gyurka indul. Prilip várából Márk neje gyanus szemmel nézi az ura lován, ura dolmányában közeledő hőst s szerepet cserél rabszolga-leányával. A leány úrnője parancsára fogadja a hőst, ellátja úri estebéddel, itatja jó vörös borral és nála marad hálótársul.

¹ Id. gyűjt. I. 2., 23. é.

Reggel siet Gyurka a rableánynyal Koszovóra Márkhoz, hogy a megnyert fogadásból kifolyólag lefejezze. Ezalatt Márk neje barátcsuhát öltött, szintén Koszovónak vette útját, s előbb ért oda, mint Gyurka. Mikor ez is odaér s Márkot le akarja fejezni, odalép a barát s inti, hogy Márknak előbb meg kell gyónnia; a gyónás alatt pedig feltárja férjének a valót s ezután Gyurkát is felvilágosítja, hogy rableányt nézett Márk feleségének; kijelenti egyúttal, hogy hajlandó neki Márk részéről kegyelmet biztosítani, ha nőül veszi a rableányt. Nem tehet most már Gyurka egyebet, mint hogy elfogadja az ajánlatot s most már dicsekedhetik azzal, hogy asszony szedte őt rá és kényszerítette, hogy rableányt vegyen feleségül.

Ime, az elemek, melyek *Szilády Áronnak* a magyar széphistóriában feltűntek mint olyanok, melyek a »Vitéz Francisco« nyugateurópai rokonaiban hiányzanak, megtalálhatók a délszláv népköltészet idevágó alkotásaiban. *Ráskai Gáspár* Boszniában ismerkedhetett meg ezen alkotások régi változataival, melyekben az érintett lényeges elemek már akkor is megvoltak, s mikor a nyugateurópai irodalomból megismert mesét feldolgozta, vehetett néhány motívumot a délszláv vitézi énekből is, melyet valamely vitéztől vagy népi énekestől hallhatott.

DR. SZEGEDY REZSÓ.

JOHN STIBLI, SHOEMAKER AND POET.

Ez az aláírása, mint köztudomású, Arany amaz általánosan ismert angol levelének, melyet 1847 december 9-én írt Szalontabury-Szalontáról lord Arthur Krumply-Petőfinek, (Arany János levelezése íróbarátaival I. 115. l., 36. levél) és december 13-iki levelébe csomagolva küldött el neki. (U. o. 119. l.)

Bár a levél irodalmunkban határozottan »népszerűnek« mondható (facsimiléje is több kézikönyvben forog), magát az aláírást illetőleg — tudtommal — mindenki megleégedett ama színtelen elintézésel, hogy itt Arany jólismert humorának egy termékével van dolgunk. Így Szinnyi Ferencz: »Arany humora« (Budapesti Szemle 1905. 121. köt.) 239. l. és Endrődi Béla: »Petőfi és Arany levelezése« (Petőfi Könyvtár 9. sz) 69. l. stb. Pedig a dolog nem egészen így van. A mi itt humor, az, vagy helyesebben annak kezdeményezése Petőfié; — Aranyé — ez esetben — egy eddig észre nem vett irodalmi célzás.

A mi először a John Stibli nevet illeti, eredetét illetőleg vissza kell mennünk Arany 1847. november 11-iki levelére, melyben tréfásan fejtegeti Petőfinek, hogyan készül a vers »mint a csizmatalp«. Ugyanezen gondolatkörben maradva, »panaszkodik« azután, milyen »foltozó mesterségre szorult« Petőfi »imádott költőbarátja«, »ki, jóllehet azelőtt is «csak János» volt, mindazáltal néha vetődtek egy vagy két tenyeres-talpas eszméi«. Már most meg kell említenünk még egy szójátékot, mely ugyanezen levélben ugyane körbe játszik, ha egyelőre talán erőltetettnek és a szokott Arany-féle mértéken annyira alantmaradónak tetszik is, hogy szinte hajlandók volnánk költőnket a magánlevél jogcímén mentetgetni, a mire különben egyébként is alig van szükség. »Nem is azért írok most« — folytatja i. h. I. k. 110. lapján — »mintha jóakarotodat kaptározni akarnám (ad captandam benevolentiam)« stb.; mire még visszatérünk.

A János (= John) névvel való tréfát, mint nem ide tartozót, ezúttal mellőzve, csak arra fordítsuk figyelmünket, hogy Petőfi következő, 1847 decz. 3-áról (tréfásan: Pest, december 1847-kén, anno 3.) keltezett levelének megszólítása: »Drága barátom, stibli!« volt, hol is egész világos, hogy Petőfi Arany-

nak a csizmadiamesterség köréből vett tréfálkozásaira reflektál, — lévén »stibli« a német »Stiefel« valami magyaros fordítása.¹⁾ E levelet Petőfi mint »lord Krumpfli Artur« írja alá.

Ezek után nem volna váratlan Arany december 9-iki kis levelében az angol nyelv tréfás használata, hiszen úgy ő, mint Petőfi nagy hévvel adták magukat épen akkoriban a studiumra. Már a John Stibli név eredete is világos, csak a »foglalkozást« jelző aláírás érdemel különösebb figyelmet.

Arany 1845 aug. 1-én azt írja Szilágyi Istvánnak (i. h. 4. l.), hogy ennek távozása óta (1844 tavaszán történt), könyvtára »néhány angol könyvvel szaporodott, mely nyelvet most már szinte oly szabadon olvasok — így folytatja — mint a németet. Shakespearet és *Byront egészen birom.*« stb. Majd később, ugyancsak Szilágyinak, 1845 decz. 4-én írt levelében küldi az új-görög lantos énekének (Byron Don Juanjából) első *fordítását*. Ugyanott dicséri a híres Napoleon-ódát, bár egyben szerénykedve jegyzi meg, hogy Byronból még sokat nem olvasott (8. l.) stb.

Ennyiből is világos, hogy több mint két évvel a Petőfinak írt levél előtt megvált Arany a teljes Byron, olvasta is, fordította is és két év múlva még az ő szerénysége is otthonosnak mondhatta benne magát. Feltétlenül ismerte tehát Byron ama (Maltában, 1811 május 16-án írt) költeményét, melynek címe: »Epitaph for Joseph Blackett, late poet and shoemaker« (The poetical Works of lord Byron, Oxford Edition, Henry Frowde, 1904. 60. l.). Hogy John Stibli »címei« ide czéloznak, talán kétséget sem szenvedhet. Hogy a sorrend más és Arany shoemaker and poet-et ír, az eredhet egyszerűen e sorrend helyetteszerűbb, illetőleg alkalomszerűbb voltából, a mi magában is elég magyarázat; de különben is, mihielyt emlékezet után idéz (és ez több okból nagyon valószínű), feltehető, hogy a hagyományos Hans-Sachs-epigramm is átvillanhatott agyán (Hans Sachs war ein Schuh-Macher und ein Dichter dazu) és — az előző tréfálkozás, meg a Stibli név után — ez is elősegíthette, hogy az itt természetesebb, jelen sorrendet válaszsza. Egyébként bármely ok magában is elégséges.

Azonban mi egy lépéssel még tovább megyünk. Úgy véljük, hogy Arany már a november 11-iki levél kétértelműség-hajhászásakor gondolt a kis Byron-versre, mely telve van hasonlókka² és talán e pontról érthető legkönnyebben, miért

¹ V. ö.: »stibli (Sárköz, Kalocsa Nyr. VIII. 463; istibli Tolna m. Nyr. VI. 523; Háromszék m. M. Ny. VI. 356.): topánka. Szinnyei József, Magyar Tájszótár Bp., 1897—1901., 2. köt. 429. l.

² Egészében ideiktatjuk a különben is nehezen fordítható költeményt:

Stranger! behold, interr'd together,
The souls of learning and of leather.

jut Aranynak eszébe november 11-iki levelében »I am ruined«-et angolul mondani (bár megengedjük: e »tréfalkozásában nem éppen feltűnő« jelenség máskor is előfordúl), különösen pedig a december 9-iki kis levelet angolul megírni.

Petőfi az első levél után az irodalmi czélzást aligha vette észre, mert a »lord Krumppli Artur«, — ha ugyan nem egészen különálló tréfa — legfeljebb az »I am ruined«-del függ össze. De ez alig is volt várható. Legfeljebb a »shoe-maker and poet« után reagálhatott volna, de sem ő, sem a magyarázók (legalább tudtommal) nem látszottak Arany finom »idézését« észrevenni, hanem egyszerűen humornak nyilvánították.

Vajjon nem volna-e már lehető és időszerű is, ha az ilyenfélekén okulva, Majláth Béla meghiusult tervéről, Arany János levelezésének kritikai és exegetikai kiadásáról komolyan kezdenének gondolkozni a hivatottak?

Poor Joe is gone, but left his *all* ;
 You'll find his relics in a *stall*.
 He works were neat, and often found
 Well stitch'd, and with *morocco* bound.
 Tread lightly — where the bard is laid
 He cannot mend the shoe he made ;
 Yet is he happy in his hole,
 With verse immortal as his *sole*.
 But still to business he held fast,
 And stuck to Phoebus to the last.
 Then who shall say so good a fellow
 Was only »leather and prunella ?«
 For character — he did not lack it ;
 And if he did, 't were shame to »Black it«.

Erdekes, hogy éppen a *talp* szóval (ang. *sole*) játszik Arany is: (»tenyeres-*talpas* eszméi«). Persze a két szójáték egészen másként fordul.

DR. MARÓT KÁROLY.

ARANY JÁNOS GESZTEN.

Mikor Arany János élete és munkái című művem megírására Szilágyi István máramarosszigeti református lyceumi tanár buzdításai és visszaemlékezéseinek feljegyzése után magamat elhatároztam, minden örömmel rajta voltam, hogy nemcsak a róla írott feljegyzéseket végigtanulmányozzam, de még élő kortársaitól is személyesen adatokat szerezzek. E célból 1892-ik év október 16-ikán felkerestem az öreg Kovács Jánost, a debreczeni kollegium volt természetrajzi tanárát, a kiről akkor annyit tudtam, hogy Tisza Domokos nevelője volt, tehát Geszten Arannyal huzamosabb ideig együtt élt. A mit Kovács János kérésemre nékem elmondott, azt rögtön papirosra is vettem, mert nem akartam csak emlékezetemre bízni e fontos visszaemlékezéseket. A szöveget Kovács Jánossal együtt állapítottuk meg. Én ugyan ez adatokat említett művemben felhasználtam, de lehet, hogy más, egyebet is olvas ki belőlök; egyébképen is azt hiszem, hogy van némi irodalmi jelentőségek, közlésöket tehát fölöslegesnek nem tartom.

E visszaemlékezés a következő:

»Nékem Arany János tanulótársam és barátom volt. Geszten a szomszédságban lakva, ismertem szomorú helyzetét, a mibe a forradalom után jutott. Kapóra is jött a dolog, mert tanítványomat, Tisza Domokost, épen a poézisbe kellett volna bevezetnem, a mire természetesen őt láttam a legalkalmasabbnak. A magyar nyelvre, irodalomra se taníthatta senki illetékesebben tanítványomat, a görög nyelvvel is — a mint tudtam róla — nagy előszeretettel foglalkozott, s abban is nem közönséges jártassága volt. A Tisza-fiúk apja pedig gyermekei nevelőinek a legjelesebb erőket iparkodott megnyerni s én a költészet, a magyar nyelv és irodalom, s a görög nyelv tanítására alkalmasabb nevelőt keresve se találhattam volna. Így a nyert megbízás alapján felkértem Arany János barátomat ez állás elfoglalására. Ő ezt örömmel vállalta is, mikor arról is megnyugtattam, hogy a család nem vágyódik a fővárosba, állandóan Geszten akar tartózkodni, így a családján oly nagy szeretettel csüngő költő messze nem szakadhat el tőlök.

Által is jött Gesztre és az emeleten az úgynevezett *pavilonban* kapott egy udvarra nyíló kis szobát, a melegebb időkhöz.

ben azonban szívesen időzött a kies kerti lakásban. Fizetése az ellátáson kívül 400 pengő forint volt.

Igen szerény, igénytelen, kevés szavú, mélabús ember volt az én barátom. Az első pillanattól kezdve mindenki szeretete. Domokos pedig az első perctől kezdve bámulatos ragaszkodással simult a komoly férfiúhoz, a ki azonban a tanítás óráin fellelkesült és lelkesíteni tudta tanítványát is. Nemcsak a család, de a mindennapos sok vendég szeretettel becézte a költőt. Pedig bizony akkor sok derék, nagy ember, sok család járt látogatóba Gesztre. Úgy volt akkor a magyar, mint a Jehova népe, a ki egy házban összegyűl dicsérni Istenét és egyúttal sírva panaszkodik neki. A magyarság is összetartott, egymáshoz járt sírva vigadni. De Arany alig vett részt a mi szinte erőltetve hajszolt mulatságainkban. Kocsikáztunk, lovagoltunk, kopóztunk, vizsláztunk, agaráztunk, sőt a serdülő gyermeksereggel együtt lapdáztunk és bigéztünk. Őt nem vette ki semmi se sodrából. Egyformán mélabús maradt. Egyetlen egy esetet tudok, mikor kiengedett jovialis agglegény papunknak, Szabó Józsefnek egy korai disznótorán. Ez különben szalontai fi és ott rektora is volt. Itt szabadon röpítette ki keserű és jókedvű ötleteit; együtt poharazott, dalolt és tánczolt velünk. Akkor a kis fia, a Laczi is ott volt. A Tisza-család különben feleségét, két gyermekét is gyakran áthozatta. Laczi, a kit mi *Marokvasnak* nevezünk erősen barna mivolta miatt, gyakran heteket töltött ottan és ott játszott a Tisza és Bethlen gróf-fiúkkal a nagy angol kertben.

Arany korán feküdt, későn kelt fel, de aludni nem tudott, s ha elaludt is, rémes álmok környékezték. Folyton tépelődött a maga és családja sorsával és vívódott nagy eszméivel. Akkoriban Toldi *középső részével* foglalkozott. Mindig panaszkodott, tépelődött azon a nagy tévedésen, hogy Toldit választotta *népies* hősének, a kinek élete legnagyobbbrészt az udvarban tölt el. Valósággal megakadt abban a nehézségben, hogy dolgozza ki az udvari élet eseményeit az ő népies nyelvén. E költeménye egyik énekét — gondolom a másodikat — kétszer dolgozta ki és tépte szét. A szabadságharcz keserűségeinek is része volt ebben. Éjjeli asztalán mindig ott volt a czeruza, s ha valami jó gondolata támadt, a sötétben a falra jegyezte. Restelt gyertyát gyújtani, mert ő bizony a restségig kényelmes volt. Az ágya mellett a fal tele is volt firkálva. Legkedvesebb és egyedüli sétáló helye a nagy 27 holdas parkban a százados szilfákból álló fasor volt. Itt szokott, de itt se gyakran sétálni hajadonfővel, borzason. Itt szavalgatta fennszóval Homeros legszebb helyeit, itt iparkodott fülébe beléverni, beléplántálni e költői nyelv ritmusának dallamosságát. Majdnem az egész Homerost könyv nélkül tudta.

Csak akkor vált meg Gesztről, a mikor Kőrösre meg-

választották tanárnak. Ott csak egyszer látogathattam meg felejthetetlen barátomat, akkor is csak egy napot tölthettem nála. Már ekkor derültebbnek, sőt igazi, jó czimborának találtam. Természetesnek is láttam. Állandó hivatala volt, családja jövőjét is így biztosítva látta. Szerényen élt ekkor is, de néki sohasem voltak nagy követelései az élettel szemben. Különösen egy pár tanártársával, Szilágyi Sándorral, Szász Károlylyal, Mentovich Ferenczczel igen jó barátságban volt. Nagyon szeretete Szilágyit, a ki örökké jókedvű és nagy bohó volt; a ki mindig hallatlan jókedvre tudta deríteni.»

Egy pár lényegtelen dolgot mellőztem e régi írásomból. Úgy érzem, hogy korfestő értéke is van.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.

ADATTÁR.

HORVÁTH ISTVÁNNAK MINDEN NAPRA SZOLGÁLÓ JEGYZŐ- KÖNYVE 1805. ESZT.

(Negyedik közlemény.)

A' régi Budai könyvárosokról beszéltek a' mi drága Öregünk Walaszky Pál (Conspectus Reipublicae in Hungaria Posonii 1785 pag. 143) ilyen emlékezik: »Ultimus est Georgius (cognomen ignoro) de quo Lutherus Epist. Lib. II. pag. 243. 6. citante Illustri Sekendorffio in Hist. Lutheranismi Lib. I. Sect. 63. §. 183 et Abrahamo Sculteto Annal. Ecl. Dec. I ad annum 1524 nos docent, Budae eum, una cum libris Evangelicis rogo esse exustum.« Ihol! Ösmeretes Hazánkfiak előtt a' szomorú eset, ámbár meg nem tudják is egészen nevezni a' szerentsétlen polgárt. A' mi magyarázhatatlan szorgalmú Wallaszkynek annyit tud, hogy György vala a' keresztneve: de vezetéke nevére épen semmit sem tanúhatott ki. Ezt talán csak reám hagyták Nemzeti Literaturánknak Geniussai: mert 1803-dik Esztendőben nagy keresgélések által tsakugyan a' Szerentsétlennek Vezetéknevét is kinyomoztam. Őtet Rüm Györgynek hívták. Nyilván kitetszik ez a' Pesti Főiskola könyvtárában lévő illetén végezetű Misemondó könyvből: »Explicit. Missale Sm chorū sācte ēclie Strigoniēn feliciter est explicitū. Impssū Venetijs p Iohāne hāman de lādoia anno Salut: MCCCCXCIIJ Kaln Februarijs. Inferius adest ad normam, ab aliis quoque Bibliopolis usitatam Budensibus, librarii Stampilla cum inscriptione: »Georgius Rüm«. Lásd erről bővebben: Horváth Istvánnak Jegyzései, melyeket egybe írt 1803-dik Eszt. Ezek szerint a' mi Rüm Györgyünk azokhoz a' XV. századi Budai könyvárosokhoz is tartozik, a' kiket Wallaszky a' 103. lapon elő számlál, és így, ha a' könyvárosok számokról a' tudományoknak és könyveknek bősökre következést hozni akarunk, örömünkre, 's egyszersmind Nemzetünknek nem kevés diszére válhatik, hogy Mátyásunk kiholta után is a' XV. század végén csak magában Buda várában egyszerre, a mint Wallaszky munkájából és enen magam Jegyzéseiből ki vehetni, három könyvárosok számláltattak. Hát ha egyéb városainkban lakozókat, mind megnevezhetnők? Nagy szám jőne ki Magyar Hazánkra, és az akkori üdökre nézve. Bizonyos, hogy a' XVI. század elején már Zágrábban is lakott

Műr János nevű könyvtáros, mert a' Pesti Főiskola könyvtárában egy illetén bötsre méltó Zágrábi régiségre találtam az ő misemondó könyvöknek végében: »Accipite optimi reverendique Patres Missale sm Chorom epatus Zagrebiē ecclessie cū figuris & optimis characteribus pulcherrime perillustratū Jussu & impensis ac sumtibus prouidi atque egregij viri Johanis Mūr ciuis Zagrabiēsis qui oriūsus est germane Koppfstam ex prē aūt Georgio Mūr Schoto: ibidē cōciuis dū in humanis erat Venetijs peruigili cura excussum. Año virginei partus 15 (a' több számnak hel vagyon hagyva) die 20 Junij in officina Petri Liechtenstein Coloniensis Germani.« Alább valamivel kézzel vagyon írva az 1536 esztendő, melynek lehet-e hitelt adni, bizonytalan.

9. Estvefelé négy óra után meglátogattam Révait, és némelly papirosra rakatott gondolataimat közlöttem vele, melyek Verseghy megczáfultatását illették. Örült rajta, hogy már hallhatta egyszer munkámat. Vatsora után Trézsinél valék, de tőle szaporán vizatértem és olvasgattam Csokonay Ódait. — Ezek között néhány jó munkák találatnak, melyekhez tartozik bizonyára az én saját vélekedésem és Vitkovitsom ítélete szerint *A' Tsikó bőrös Kulats; A' vén fának árnyékában régen szenvedő rózsafa; A' tüdő gyulladás, A' Magánosság 'sa't.* — Csokonay korán és pedig igen korán fizette le emberi adóját. Ő tsak mutatott nekünk, nem pedig adatott. Ha hosszabbra nyújtotta volna a' természet élete napjait, fölül haladta volna benne helheztetett reményünket, melyet így is örök ditséretére elegendőképen betöltött. Megérdemlené, hogy valamelly Magyar ég nevelte költő gyászos síra fölött érzékeny keseregésekben zokogná váratlan kimultát. Én árnyékának eme' tsekély sorokkal tömjénezek tőle költsönözvén azokat:

... Nyugodj a' ligetek megett
Nyugodj ditsó test édesen! A kevély
Irigy nem árthat nagy nevednek
Mellyet az égig emelt kobozkád.
Lásd Földiről dalát a' 8 lap.

Ha többet tehetnék, többet tennék: azonban érzem, hogy silány Poeta vagyok. — Elégedjél meg nemes árnyék e' parányi jószívű áldozatommal is, melyet tőlem, mint ösmeretlentől, buzgó Hazafiuságot érdemlett.

10. Ma is meglátogattam Révait, kit szokás szerént dologban találtam. Ebéd után megkeresett Vitkovits Miskám, és olvasta minden napimat. Különös örömömre vált, hogy 5-ik Decemberi Jegyzésimben nem vette észre a' Poézist a' verseknek folyvást való leiratások miatt. Ezt én, hogy ártatlanul megtsalhassam, szántsándékból tselekedtem, és nem kevés gyönyörűségemre szolgál, hogy e' Magyar nagy gyakorlású költőt most már másodszor rászédhettem. Maga is örült és nevetett tsalfaságomon. Kevés üdő mulva hozzám jött Markovits János barátom is, de ő nem sokára bennünket ismét elhagyott. Ekkor mi egy szörnyű beszélgetéshez kezdtünk, mely ebből áll vala, hogy közöltem régtől fogva fejemben fölü gondolatomat: Szomorú tapasztalás tanít bennünket,

hogy némely Magyar Országi Hertzegek, Grófok és Bárók, ámbár iszonyú sok jószágokat birnak, mégis már több századoktól fogva semmit sem szánnak az ország boldogításra képtelen jövedelmekből, hanem ezeket azonkívül hogy még ellenségeink is külömbféle tárgyakban, idegen tartományokban eltékozolják. Itt méltán támaszthatom eme' kérdést: Vallyon nem kevesíthetné e' méltatlan Polgárainak birtokaikat a' Haza, és az evvel egyetértő fejedelem? Én ugyan abba a' vélekedésben vagyok, ha nem hibázok, hogy azt nem csak megteheti a' Haza és fejedelem, hanem tartozik is megtenni mind a' Haza, mind a' fejedelem, és ugyan mindannyiszor, valahányszor illetén Nemzet tsúfitók találkoznak. Mert 1. A királyi Ajándékok (Donationes Regiae) Magyar Hazánkban olly kötessel osztogattnak ki, hogy a' Hazának és Fejedelemlnek javát elősegítő Polgárok, és azoknak Maradékaik, birják ugyan a' külömbféle ajándékul nyeretett ingatlan vagyonaikat, de tartozzanak egyszersmind főlöslég való jövedelmekből tovább is a haza Boldogságát előmozdítani. Többnyire jelen vagyon az oklevélben ezen sor: »pro exhibitis Sacrae regni Ungariae Coronae ac Majestati quoque Nostrae fidelibus servitiis, quae hactenus utiliter exhibuit ac impendit, atque in posterum etiam, (uti nobis de ipso benigne pollicemur) pari fidelitatis et constantiae fervore exhibiturus est, ac impensurus, eidem N. N. dictam possessionem N. N. damus, et conferimus perpetuo et irrevocabiliter possidendam, habendam et tenendam sc. sc.:«: mit jelent pedig egyebet ez a' sor, minthogy tsak azon esetre adatik által valakinek a' birtok, ha azután is hasznos taga marad mind maga, mind Ivadékaik a' Hazának és Fejedelemlnek? A' királyi adakozás ihol! tsak úgy szándékozik foganatos lenni, ha betöltetik a' Hazának és Fejedelemlnek várakozása. Verbőtz által szereztetett törvénykönyvünk tanítása szerint nem a' füzetés: pénz, kótya-vetye (mint most szokott hibáson történni) hanem az érdem tapasztalhat tsak maga egyedül királyi kegyességet: Már pedig ki volna olly eszeveszett fejedelem, ki, midőn a' véghöz vitetett jókat jutalmazza, nem kívánna az által ujjabb érdemekre nyujtani alkalmatosságot? Az irrevocabiliter possidendum kiejtés mellett bizodalom (praesumptio) és alattomi pactum condicionatum neveztetik, ezeknek pedig tsak úgy lehet sikeres foganatok és tsak addig az ideig, ha, és míg a' praesumptio szerint művel a' birtokos, ha, és míg betölti a' Condiitiókat! Mihelest tehát az ajándékot nyerő vagy maga, vagy pedig örököse ros hazafiúságra vetemedik, elveszti azonnal oklevelének értelme szerint jószágát. Nem lehet itten a' természet törvényéhez folyamodni, mely a' Birtokosnak megengedi még a' birtokkal való viszáélest is, mert Nemzeti törvényünknek lelke és veleje másképen határozza meg ezeket. Más az: nagy külöbség vagyon a' természeti és Polgári állapot között. 2. A' Polgári társaság a' közös és különös boldogságnak biztosabb megnyeretéseért állott össze. Ezen tzélt megnyerésre kiki tartozik munkálkodásával iparkodni. Ezen tzélt megnyerést senkinek sem szabad meggátolni a' Polgárok közül. E' két kötelességen nyugszik talpköve a' társaságos életnek. Akár mellyiket hágja által valaki, egyenlőképen ellensége a' köztzélnek, és érdemtelenné tévén magát, megérdemli, hogy kivetessék a' társaság-

ból, 's hogy minden boldogságtól megfosztassék. Ha tehát országunk törvénye jószág vesztéssel bünteti a' pártosokat, és országunk boldogságát akadályoztatokat: lehetetlen ugyan a' képen nem büntetni azokat is, kik a' boldogságra nézve, ámbár legtöbbet tehetnének, semmit sem tesznek, és más dolgos és hasznos társoknak, véres verejtéköket duslakodva pazsarolják. 3. A' Fejedelemlnek és a' Hazának teljes szabadsága vagyon, hogy a' Polgároknak, valamint egyenlőképen viselik a' boldogság elnyerésre szükségképen megkívántató terheket, úgy egyenlőképen ossza ki a' drága boldogságnak gyümöltseit. — Ez ellen a' szükséges mérték ellen ha vét, önön magának árt a' fejedelem, és úgy mondhatom tévelygés nélkül azt is, hogy kötelességében is áll, nem csak szabadságában az illetén szoros mérték tartás a' Hazának és fejedelemnek. Más nem adhat a' mértéknek által lépése nélkül egy Polgárnak negyvenszer annyit, mint a' másiknak, ha csak az birtokaira nézve negyvenszer többet nem segít a' tzélnak elnyeretésén, mint emez. Millyen nagy hiba esik tehát, ha e' henyé gazdag Hertzeg, vagy Grófnak elnézi a' Haza és fejedelem a' haza javát illető dologtalanságát. Nem áll ekkor a' főrendszabás: Többet ad nékem az, a' kinek én többet adtam. Igen féltek ezen tsiklandós Mértéknek által hágatásából eredő veszedelmes következésektől Eleink, és azért több törvényeinkben korlát alá vetették a' királyi adakozásnak kiterjedését egy egy Hazafira nézve. Lásd Ulászló királynak I és II Dekretomát, és II ^{dik} Lajos 1518 ^{diki} törvényének 15 fejez. (Kovaltsitsnál Supplem. in Vestig. Comitiorum Tom. II,—3.) Megkívántatik ugyan némelly környüállások miat, hogy a' Hazában legyenek néhány tehetősebb és mértékletesen gazdagabb Polgárok. Ezt nem lehet kétségbe hozni: de lehet ám méltán kérdezni: Miért kívántatnak egyébbért, minthogy ezek másoknál hathatósabban boldogíthassák a' Polgári társoságot? Nem lehet más okot adni. Azok pedig, kik kártyára, Ringyókra és más effélékre költik idegen földön jövedelmeiket, annélkül, hogy birtokokhoz illendően segítenék a' közjót, nem felelnek tehát meg az ő főbb Uraságok okának, és így nem érdemlenek egyebet, minthogy annyi legyen jószágok, a' mennyi Hazafiuságok. 4. A' kár és haszon közül, valamint minden ép észszel bíró ember, tartozik a' Fejedeleml és Haza is a' jobb részt, és ha lehet a' legjobbat, választani. Ezt föltévén az illetén gögös Uraság a' közjónak kettős kárára vagyon; először: Maga semmit sem használ vagy birtokaira nézve épen semmit sem számlálót, másodsor: Más hasznos polgárnak, kin ezáltal seb ejtetik, fáradozásait ez a' tunya falja föl, kinek hatalma alatt sinylődik a' jószág, mellyből más dolgos ember két annyit is használna társoságának. Ellenben ha elszedetnék tőle a' fölösleg való először: megijedvén a' történetttől megijózanodnék a' lusta dög maga; másodsor: olly nagy kárt többé nem okozna; harmadsor: azon szegényebb fáradhatatlan Nemesek, kikre elosztatnék e' herének értéke, jutalmukat vévén igyekeztüknek, ösztönt is nyernének egyfelül, s más felül boldogítanak is amannak kártétele helett a' Hazát és fejedelmet. Folyton foly tehát a' következés, mire légyen köteles e' választás a' Haza és fejedelem. — 5. Hogy a' Haza és fejedelem elveheti a' rossz és henyé Uraságoktól azoknak

Főlöslég való javaikat, bizonyítja gyönyörűen a' mi halhatatlan ditsősséggel uralkodott Kálmán Magyar királyunk példája. Ez a' nagy eszű fejedelem, kiről én mindenkor tisztelettel emlékszem, az előtte uralkodó királyoknak illetlen és képtelen adakozásokat bőltsen megkisebbitette, hogy így többen nyernének részt a' boldogságból szinte úgy, valamint többen szerezhetik csak meg a' boldogságot. 6. Ugyan ezen Kálmánt és II ^{dik} Józsefet ditsérik önön maguk ezen henye Uraságok azért, hogy a' Hazának semmi, vagy tsekély hasznót hajtó szerzetes Atyákat jószágaitól megfosztván, kiirtották minden igazság szerint; hát több jót nem hajtván, vagy annyit sem, mint a' Szerzetesek, önön magok nem méltán üzethetnek-e ki faluikból hasonló ok miatt a' Hazától és fejedelemtől, kinek egyenlőképen köll büntetni a' szegény nevet vagy a' gazdag nevet viselő Hazafiakat? 7. Kötelessége a' Hazának és fejedelmének, pedig fő kötelessége, hogy mentül több legjobb jó Hazafiakat szerezni és nevelni készüljön boldogsága eléretéséért, és eltiltsa a' leg-súlyosabb büntetés alatt, mellytől kiki rettegjen, minden rossz Hazafiúságot. Már hol köll mind alkalmatosabb mind igazságosabb, mind keményebb büntetés a' jószágmegfosztásnál az illetén rossz hazafiakra nézve? Megszűnik a' gőg, az éktelen pompa, a' tsűf hivalkodás: ha elvonatik az érték, mellynek jövedelmeiből ered. — Többet lehetne még öszve írni, de azokat más alkalmatosságra hagyom. Vitkovits Miskám ezeknélkül is helben hagyta vélekedésemet, mihelest vele közöltem. — Ő nálom volt öt óráig, akkor haza felé indúlt; én pedig Eggenberger könyves boltába mentem, hol öszve akadtam Nagy Tiszteletű Verseghy Ferentz Urral, kit én már jó régtől fogva nem láttam, ámbár Budán több ízben kerestem. Szívesen köszöntöttük és fogadtuk egymást. Elbeszéltem, hogy Révai kifog ellene keményen kelni; ő bízik igazságában. Lássá ha igaznak tartja tévelygéseit: én hogy meg mondjam érzeménymet azokat nem bősülhetem, hanem csak személyét kedvelem és tisztelöm. — Beszélette azt Verseghy, hogy most egy zseb Lexiconba dolgozik. — Három fertály hatra mind a' ketten elhagytuk a' könyvárost. Én őtet a' hídig késértem mivel úgy is Hertzegeimhöz készültem. Az uton panaszkodott Verseghy, hogy ő nagyon tsudálja, mi módon lehetett Gruber a' Nemzeti könyvtárnak Algondviselője ki részszerént nem alkalmatos ezen hivatalra; részszerént pedig néhány Esztendőök előtt Pozsonyban Komikus volt, a' mint ő azt bizonyosan tudja. Ha, ugymond, már a' főgondviselő *er* nevű, lehetett az Algondviselő Magyar nevezetű s. Itt helesen beszélt Verseghy. Nagy Hiba esett akkor, midőn Tek. Miller úr tétetett a' Nemzeti könyvtárnak Igazgatójává, de mégis békéségesen türhetjük a' botlást, mert Miller Urnak Magyar szíve az *er* név alatt, Miller Urnak középszerű tudománya, leirhatatlan szorgalma és bősülhetlen karaktere tsakugyan figyelmetességet érdemlenek; de hogy egy Komikusra,¹ Ország könyvestára reá bízott, azt ugyan még a' taknyos gyermekek sem hagyhatják heles és okos dolognak. — Meg fogjuk látni megváltozik e üdövel, vagy nem. Ha többre nem adja magát, mint

¹ ki alig tud egyebet a Német Poetizálásnál, az

eddig, virgást fog érdemleni. Én mindazonáltal reménylem, hogy élni fog a' legeslegnemesebb alkalmatossággal.

11. Délután olvastam Szirmay készítette Leiratását Ugotsa vármegyének. Az egész munkában legnagyobbra bötölöm Verbőtz életét, melyről eddig igen keveset tudtunk. Köszönettel tartozunk ezért kiváltképen a' mi fáradhatatlan Szirmayknak. Ő egyéberánt is örök oszlopott érdemel, hogy fényes hivatalai mellett sem feledkezett soha meg a' Literatúráról és tudományokról. Kitört a buta sereg közül, és oda siet nagy lelke, hova jutottak azok, kikről a' maradék dítsekedve beszél. Vagynak ezen munkájában Verbőtz életén kívül, melyet én üdövel magyarul szándékozom leírni; még egyéb hasznos dolgok is. Az egész munkának alkotmányáról ezen jegyzést tehetek: Én ha illetén munkát írnék nem írnam együtt a' Geographiát a' Történetekkel, hanem különös darabban adnam ki a' Geographiát, és különösen adnam ki a' Historiát... Köszönet Szirmaynak azokért is, a' miket már kiadott!

12. Ebéd után Révaival beszélgettem egy darab üdeig, azután által sétáltam a' nagy szélben Virág Benedekemhöz. Közlöttem vele az Ország terheit, és kértem, hogy forditaná valami jó tüzesen Magyar nyelvünkre a' kérményeket, melyeket szükségképen ösmerni köll minden igazi Magyarinak. Tsak ugy leszen valami belőlök ha elterjed az országban a' dolog és ösmeretségbe jöhet minden tiszt uraknál. Most illik iparkodnunk, hogy már egyszer jobb lábra álljunk. Int az üdö, int a' sérelem, intenek minden környülállások: ha elhallasztjuk gondosságunkat igen igen későn jutunk boldogságunkhoz. Virág olvasta előttem Andrásynak verseit a' Magyar Nemes sereg fölállásáról. —

13. Tőlünk szaporán elragadtatott Kegyes Sándor Leopold Nándor Ispánunknak eme' Latán levelét, mely azon Hertzegnek szép alázatos leereszkedését öröké hirdetni fogja.

Vienna

Ex cancellaria Palatinali

Honorabili Patri Nicolao Révay Ordinis scholarum
Piarum Clerico Regulari, Artis Delineatoriae Professori.

Ex officio

Jawrini

Honorabilis Pater!

Gratanter accepi Litteras Paternitatis vestrae sub 30^a proxime praeteriti Mensis Marty ad me exaratas, quibus supplicis argumenti Carmen per eandem eleganter compositum, mihi submittere, una vero Supplicem suum Libellum ad Suam Majestatem Sacratissimam directum accludere, eundemque interpositione mea fulciendum flagitare voluit. Pro eruditis illis versibus, quos non mediocri cum delectatione legi, Paternitati Vestrae grates repono; Supplicem vero Ejusdem Libellum Suae Majestati Sacratissimae cum Commendatione exhibui: gratulaturus, si Paternitas Vestra voti sui Compos reddi potuerit, cui tantisper jugem incolumitatem precor, et maneo

Paternitatis Vestrae
Viennae 5^a Aprilis

1792

Benevolus

Leopoldus Palatinus m. p.

A levél egy egész árkus papirosra küldetett, mely' a gyász miatt bevan szélein vonva fekete papirossal: de maga az írás egy fél árkusnak felét sem töltibe egészen. A' verseket, melyeket e' levélben megköszön- a' halhatatlanság fia, lásd Révainak eme munkájában: Joannis Nicolai Révai Latina. Jaurini 1782. a' 115 és 133 lapon.

14. A' tanulásnak végekor Révaival beszélgettem, haza vivén nekik Sándor Hertzeg levelét. Ma ezen tudos Hazafi esedező levelet készít Főoskolánk Tanácsához, melyben kéri a' főiskola tagainak ítéletöket Grammatikájáról. Ezt egy Verseghyt tázó írás végébe akarja nyom- tattatni, hogy lássa ebből is a' világ, mennyire távol légyen alkotmánya Otrokótsy és Pázmándi álmódzásaitól. Mivel éppen emlékeztem Verseghyről, ide iktatom azon koporsó írást, melyet számára készítettem, és vele Vitkovits által közöltettem is. —

Nagytiszteletű

Verseghy Ferentz

Gyászkövére Epitáfium

Pesten 30-dik Novemberben 1804.

Ditsőség a' dolga egy olly Férfiúnak

Kit inség mutatott jó Hazafiúnak.

Révai.

1.) Daloltam. Laurámot.
Kedveltem. Hazámot.
Értök. éltem!
Pöngtettem. Hárfámot
Türtem. szélt. villámot. *)
Még. sem féltem.	4.) A' tsúf. üldözések.
Kegyetlen. végzések.
Nem ártottak.
Sok bilintezések.
Vad tömlözések.
Fön tartottak.
2.) Szerelmes. vígsággal.
Édes. tsalfasággal.
Jeleskedtem.
Férfi. bátorsággal
Magyar. buzgósággal.
Fényeskedtem.	5.) Nyájos. vig. életmet.
Túl. hagyván. vesztemet.
Ujítgattam.
Bár. lesték. tettemet.
Polgári. tisztemet.
Folytatgattam.
3.) Ha. meg. tsokollottam.
Atkot. gúnyt. hallottam.
Szép. Laurámért
Kupfsteinba. botlottam.
Hogy. pártra. állottam.
Szent. Hazámért.	6.) Laurám. hivségeért
Hazám. szentségeért.
Gyulladoztam.
Annak. szépségeért.
Ennek. épségeért.
Így. adóztam.

*) Verseghyvel való közlésem előtt a' *Türtem* szó helett *Üztem* állott vala a' *hajtottam* ige értelmében: ő hogy az *üztem* szó bal magya- rázatra okot ne nyujtson, ezzel tserélte föl kiejtésemet. Helesen!

E' versemben minden strófának fele a' Papi üldözésekről emlékezik, midőn Verseghy, önön beszélése szerint, Magyar Millótának első része

miatt tőlök Nagyszombatba küldetett Papi fogságba, melyet szelídebben Exercitiumnak neveznek. Millot mellett Laura is nagy szegeket ütött nekiknek álnok, és tsalfa fejükbe. Ott kényszerítettet saját meggyőződése ellen néhány állatásait nyilván vissza vonva egy Kanonoknak oktatásai alatt. Emlékezetet érdemel Verseghynek Nagy Szombatból való megjövetele után Sándor Leopold Nándor Ispánunknak ime' kérdezőskedése és felelete: Meg volt e a' Tiszt. Úr, egyenes válaszát kívánom, győzve arról, a' mit könyvében említett? — Hertzegségednek, egyenes válaszzsal tartozván, úgy mond Verseghy, igen is hogy meg valék győződve. — És meg győzték e az urat Nagyszombatban tökéletesen az ellenkezőről, kérdezi tovább a' Nagyelméjű Ifiu Hertzeg, annyira, hogy eláll elméje az előbbénitől? Megköletett, felele Verseghy, győződnöm Kegyelmes Hertzeg! — Ekkor a' Hertzeg megihletődvé fölszolt: Mondottam valamenyinek, kik, sürgették az Urnak elküldetését, hogy nem lehet erőszakosan semmit is elhítni az emberi észszel. Jól tette az ur, hogy engedett okatlan kívánságoknak: Én az Urtól illyes valamit sohasem kívánok, mert tudni iparkodom tetteinkkor, mit lehet és mit nem lehet Kivánni ember társaimtól, vagy akár önön magamtól is. Nem józan ész rendszabásán épült beszélgetés vala ez egy Ifiú Polgartól? Minden versemnek továbbá második része Verseghynek szerentsétlen fogságára télel. Mind a' két inséget bátran és merész szívvel szenvedte. —

16. Délután Révainál valék, ki nekem beszélte, hogy ma vette Sándor István levelét, melyben jelenti a' Tudós Hazafi, hogy már régtől fogva leküldött neki ajándékul 100 azaz: száz Rhénes forintokat. Ezeket eddig, mivel rólok semmit sem tudott a' Hozó lustasága miatt, kezében nem nyerte Révai; ma azomban által hozatta Budáról. Szép, és nemes szívhöz illő tselekedete ez Sándor Istvánnak, ki megvetvén az alacsony lelkű és szárnyok szegett gyáva fősvény uraságoknak. tsuf példájokat. oda igyekezik, hol már ötet a' halhatatlan hír, a' tudományi karbeli örökös ditsőség és a' jótéteményeknek bőjutalmok a kifogyhatatlan emlékezet fényesíteni soha meg nem szűnnek. —

18. Tizenegy órakor megkeresett Révai, és ajándékozott nekem egy illy tizimű Dalt: »Tekéntetes Rumbach Sebestény Urhoz Pest városa' Tanúlt Orvosához. Az ő Tisztelőjének Lantja Pesten 1805. — Elolvastam előtte a' dalt melyet ő is elolvasott épen előbb buzgó tanítványinak. Gyönyörű kiválogatott gondolatok, és igazi Poetai főtések díszesítik ezen költeményt, melyből kitetszik, hogy szerzőjének igen érzékeny természetű, és bő tapasztalású Polgárnak köll lenni. Millyen természetesen és mégis édesdeden hangzanak p: o: ime sorok?

...Óh hány hív szeretőket el
bont örökre, kik ma az ég alatt
Egymásnak ölében megfogadták
hogy soha meg nem oszol szerelmek!

vagy: A' néma tsókok, s föl föl emelkedett
Foháskodások, mit nem ígértenek?

vagy: Hányat nem éltet most is alattomost,
 .. melly a' segített leggyönyörűbb neme —
 Ó hányak ortzáját lefutja
 A' fűzető köszönetnek árja!

vagy: melly utálatossá teszük eme drága sorok
 [a' tsűf fősvénykedést? :
 Bő szerzeményét nem veri élire,
 Mint kik kamattal terhelik a' szegényt
 's a' hust lerágván róla készek
 Élve sötét temetőbe ásni. —

Tanakodtunk a' munka szerzőjéről Révaival, mert Szipőts Mihály Barátunkról, ki most az orvosi tudományokat hallgatja, föl nem tehetjük, hogy leges legelőszörre ilyen szerzeményt készíthetne. — Ő ugyan magának lenni hirdeti többek előtt, de én bizony e' részben neki hitelt nem adok, 's nem is adhatok, ha meg fontolom: mi lehet és mi lehetetlenség. — Ugy látszik minduntalan a' dolog előttem, mint ha valami Ősmerősömtől származott volna a' Dal. Aligha az én Kedves Győri Horváth Andorom pennájából nem folytak ezek a' versek. Mindazonáltal bizonyost állítani nem bátorkodom. Akárki írta, jól írta. —

20. Oskolai letzkém után Révainál voltam, és olvastam neki kívánságára különbféle Jegyzéseket mindennapimból. Elnem titkoltam előtte azokat is, a' miket születése heléről, esztendejéről 's a' t. beleiktattam e' könyvemben: azokat mind helben hagyta, és az Anyjának vezetéket nevét is, mellyet előbb nem tudtam, megnevezte. Palásty Anna vala szülője. Megigérte kérésre, hogy üres óráinkban egy alkalmatossággal elfogja beszélni hol volt mindenütt. — Méltó arra ez a' halhatatlanság fia, hogy életének minden viszontagságait ösmerjük. Ő az, kit Nyelvünk második alkotójának nevezhetünk. Napközben dolgoztam: Estve Trézsimnél nyalakodtam. Nem szégyenlem én ezt itten kiírni, mert az által tsak azt valloim meg: hogy ember, Ifju és érzékeny ifjú vagyok. —

21. Egész nap írtam az oskolai üdőt kivéve. Estve Trézsim karjai között vigadtam. Édes állapot ugyanis a' mélyly gondolkodás után a' képzelődés országából visszatérni oda, hol mi valóságos emberek vagyunk. Az ilyen változás szinte könnyebbségünkre esik: mert tapasztalton tapasztaljuk, hogy mindannyi mélyly képzelődés után is tsak emberek, 's pedig érzékeny és gyarló emberek vagyunk. Akár mit mondjanak a' két színű keszkenőhöz hasonló tsalfa ascéták, én azokkal tartok, kik egy szép Leányzót imádtokban hordják a' szerelem bilintseit és érzik az életnek legteszetősb gyönyörűségeit. Embernek születtem, Ember voltam, Ember vagyok, Ember maradok utolsó pertzenetemig. —

24. Korán reggeltől kezdve tizenkét óráig dolgoztam szünet nélkül. Ekkor, mivel Potyondi rendeléséből ma négy óraker ebédeltünk, hogy elűzzem éhségemet, Révaihoz sétáltam. Ő épen ebédelt tselédeivel, Engemet is tsak szaporán leültetett a' terített asztalhoz. Ettem jóízűen. Így már könnyen elvárhattam az estvéli üdőt. Tőle Eggenberger boltába siettem, hol láték egy pár orosz ármadából való tisztet. Mind a' kettő Magyar Huszár módára vala fölöltözve, és közülök egyik Magyar Grammatikát és Magyar Szótárt vásárlott. Ez a' látás engemet

részszerént nagyon örvendeztetett, részszerént néhány kelletlen gondolatokra vezetett. Ha elgondolom, hogy azon gyönyörű nemzeti öltözet, melyet nálunk sokan kinevetve megvetnek, a' jeges tenger lakósainál is bősben tartatik Magyar nyelvünkkel együtt, öröm könnyekre fakadok, ellenben ha eszembe jut, hogy az orosz nemzetnek ezek tsak színes Politikái lehetnek, hogy ezek által boldog földű országunkat annál inkább elfoglalhassa, szemeim keserű könnyekbe borúlnak. Igen közelít a' szomszéd hatalom határainkhoz: méltán tarthat tőle Nemzetünk, ha kiváltképen meg fontolja a' közöttünk lakó Rátzságnak számát. Magyarosítani kellenék ezeket!! Valamennyi Népek, kik a' simultság főpoltzára följutottak, leginkább nyelvök által kaptolták magokhoz a' lenyomott országokat. Ennek az édesgetésnek és az ország igazgatás módának hasonlóságából származó egyenlőségnek kimagyarázhatatlan ereje vagy arra, hogy a' meg hodúlt nemzetek, mint egy feledkezzenek előbbi szabad állapotokról. —

22. Templom után Révaihoz siettem, kivel sokat beszéltem nyelvünk természete felől. Együtt voltam ma Schedius Lajossal is. —

26. Délután hozzám jött Vitkovits Miskám. Olvasott előttem egy ujj dalt, melyet ő Horváth Eusebius Dominikánus Atyához készített hálaadásul. Ez az igaz Magyar Hazafi, és Pápai Sámuel Ur tette szerettem Miskámat jó Magyarra, igaz hazafiúvá, és bősületes emberre akkor, midőn az Egri iskolában a' Latán nyelvet 's egyéb tudományokat tanította. Pápai Magyar nyelv tanító vala Egerben, Éljen mind a' kettő sokáig, 's neveljenek a' Haza számára több oly buzgó, és iparkodó Ifiakat, mint Vitkovits Miskám! Estve felé együtt sétálni mentünk a' Duna partára. —

27. Délelőtt dolgoztam addig, míg Vitkovits hozzám vissza nem tért 's Ferentzy meg nem keresett. Ekkor Vitkovitsal fölmentem Potyondihoz. Ez őtet megtanította Ányos Énekeit danolni, mivel ő Ányosnak meghitt baráta volt a' Fehérvári Monostorban. — Potyondy kérésére írta Ányos azon énekét, mely így kezdődik: Éljen mái Társóságunk, 's, a' t. Hasonlóképen Potyondy ösztönzéseire készítette Ányos Nádasdy koporsó kövére való versét is. Megjegyzésre méltó még az is, hogy Ányosnak számos verseit Potyondy küldötte föl Batsányi Jánosnak. Ez adta ki a' szerentsés, s kiváltképen érzékeny költőnek munkáit Bétsben a' Magyar Minerva nevű Gyűteménynek első kötetében. Ma is meg vagyon Potyondinál Batsáynak kérő levele, melyet én örömet ide iktatnék, ha Potyondy meg találta volna.

28. Reggel egyéb apróbb foglalatosságaimon kívül voltam Révainál, és vele hosszasan beszélgettem. Viszsa térvén Potyondy közölte velem Nagy tiszteletű *Kreskai Imrének*, volt *Paulinus* Atyafiának emez Énekét:

1.) Trombitáknak szörnyű rivadását,	2.) Mars, Mars, azt kiáltja hiv nepének
Sipnak, dobnak hallom harsogását;	Minden vezér maga seregének.
A' vérontó Marsnak	Vitézit biztatja
Hangja ez, nem másnak	Részét bátorítja
Bajnoki ébrednek lármájára,	Vas villog atzélós fegyverében
A' Tsatára.	A' kezében.

Révai Miklós
munkáinak
Lajstromok

Öszve
Szedegette
kedves tanítványa
Horvát István.

Révai
könyveinek Lajstromok Esztendő szám szerint.

Esztendő	Lap,	Esztendő	Lap,	Esztendő	Lap,
1777	35	1787	25	1802	17
1778	35	1789	29	1802	14
1778	—7	1790	31	1802	13
1779	—8	1790	33	1803	12
1780	35	1790	41	1803	15
1780	35	1790	39	1803	18
1781	32	1790	20	1803	46
1781	28	1791	21	1804	16
1784	ujság	1792	19	1804	45
1785	—9	1792	11	1805	37
1786	34	1792	10	1806	42
1787	24	1793	40	1806	43
1787	36	1795	38	1806	44
1787	34	1797	30	1806	46
1787	27	1801	22	1806	47
1787	26	1802	25	1806	48

Vége a IV-ik kötetnek.

Néh. SZÉCHY KÁROLY másolatából.

FÁY ANDRÁS EMLÉKKÖNYVE NAGYKÖRÖSÖN.

Az irodalomtörténetünkre és a magyar művelődés történetére egyaránt fontos emlékkönyvek nagyobb része még felfedezetlenül porlad családi levéltárak zugaiban. A mi napvilágra került, főleg latin, német nyelvű s a mi magyar bejegyzésű, arra sem fordítanak nagy figyelmet. Pedig sokszor igen sok érdekes adat rejlik bennük. Ilyen irodalomtörténeti bejegyzésekben gazdag emlékkönyv a Fáy Andrásé, melynek két kötetét a Nemzeti Múzeum őrzi. (Quart. Hung. 1938.) Az egészen látszik Fáynak nagy szeretete és gondja. Korának úgy szólva minden nevezetes embere írt bele egy pár sort: költők

(Petőfit kivéve, szinte az összesek), művészek, államférfiak, tudósok. A sok ereklýe közül itt csak azokat ismertetjük, amik Aranyra és nagykörösi tanártársaira: Szilágyira és Mentovichra vonatkoznak.

Fáy András 1855 szeptember hóban gondolhatott először arra, hogy emlékkönyvét Arany bejegyzésével még értékesebbé tegye. Ir is neki ugyanekkor s valószínűleg ez az a levél, a mit az Akademiában őriznek Arany levelei közt (108. sz.) s a mire a költő fölírta a »válasz« megjegyzést. Arany a Dalnok bújának végéből ír le pár versszakot, a mit alkalmasnak talált az emlékkönyv lapjaira. Kezdve onnan:

Oh ti nagyok, oh ti dicsőek,
Félisteni régmúlt időnek,
Szerencsés dalnokok!

Fényes, magasztos korban élni stb. Ezt a versszakot teljesen beírja, de az utána következő kettőt kihagyja, nyilván azért, mert csak nehezebben alkalmazhatta Fáyra s az utolsó két versszakkal fejezi be az emlékverset, mely bizonyára így is az album tulajdonosának egyik legfőbb büszkesége volt. — Arany az emléklapot (mert Fáy nem küldte el az egész könyvet, hanem csak egyes lapokat, miket később kötött egybe) a következő levél kíséretében küldi vissza (Ez a levél az alábbiakkal együtt az emlékkönyvbbe van be-
kötve):

»Tekintetes Úr!

A véletlen úgy akarta, hogy becses fölhívásának ily későn tegyek eleget. Utazni valék, s a felhívás az alatt érkezvén, úgy elvegyült holmi iratok közt, hogy csak ma tűnt a szemembe. Azért ezer bocsánat! mert igen sajnálnám, ha tiszteletlenség vádjával sújtana az, kít gyermekkorom óta csak tisztelni tanultam.

Becsés hajlamába ajánlván magamat, vagyok

Tekintetes Úrnak

alázatos szolgája

Arany János.

Nagy-Körös oct. 24. 855.

Nemsokára újra Nagy-körösön van egy emléklap s alig egy hét múlva, október 30-án, Szilágyi Sándor írja bele az alábbi sorokat:

»Gyermek korod eseményeit megújulva látod agg korodban. Ugyan azon kéz, mely akkor, ugyan azon kéz tördelte el nyolcz százados alkotmányunkat. S mit akkor mondott Zágráb megye főispánja, elmondhatod te ma: »nimirum, sextus jam labitur annus, quo eversis patriis legibus, investis peregrinis institutis, inducto exotico idiomate, omnis personae proprietatisque securitas evanuit.« (Coll. Repraes. I. 186.) Emelkedésünkől, újabb megtámadtatásáig mind annak, mi a magyar előtt szent, egy eseménydús, magasztos korszak folyt le. Neved e korról össze van forrva — mert egyik legmunkásabb bajnoka valál annak. O ti tevétek azt harcosai ez időnek, hogy jajainkkal együtt nemzetiségünk nem veszett el.

Nagy-körös oct. 30. 1855.

Szilágyi Sándor.

Pár nap múlva a következő levél kíséretében küldi vissza az emléklapot:

»Tekintetes ur!

Forró köszönetemet nyilvánítva azon megtisztelésért, melyben a tekintetes úr részeltetni sziveskedett, küldöm vissza az emléklapot. Hogy a küldött lapot hamarabb nem szolgáltathattam vissza, mentse a tekintetes ur előtt gyöngélkedő egészségem. Tisztelettel maradván a tekintetes ur

alázatos szolgálója

Nkörös nov. 2. 855.

Szilágyi Sándor.

Két hónappal későbből keltezve újra van egy emléklap Kőrösön. Mentovich Ferenczet szólította íel Fáy és ő a következő szép, mély érzésű s költészetére jellemző költeménynyel felelt, mely, mivel tudomásom szerint még sehol meg nem jelent, számot tarthat arra, hogy a Mentovich iránt érdeklődők figyelmét magára vonja.

EMLEKSOROK.

Ködös, homályos esti szürkület van.
A táj fölött várrom emelkedik:
Sötét falán meglátszik az időnek
S a régi harczok vészes ostroma.
De belsejében nincs még elhagyatva:
Mert ablakában fényes lámpa ég,
Mely a vidéken urkodó magasból
Szétküldi tündöklő sugárait
Az éj homályát elszéleszteni.
Elszáll a fény... S biztos *vezére* lesz
A völgy ölén tévelygő útzónak.

Ládd ilyen kép tűnik föl képzetemben,
Ha tettdús életédre gondolok.
Erős romképen áll az énelöttem,
Melyen feltűnnek és meglátszanak
A szent hazáért égő szenvedély
S az eszmék ostromának nyomai
S e rom nem puszta, nincs még elhagyatva
Mutatja ezt a fényes lámpa: *telked*,
Mely még világol... éjjelünk felett
Vezércsillagként küldi szét sugárit.

Ragyogj, világolj tündöklő szövétnek!
Még számos évig éjjelünk felett.
Mint a sötét homályban útzónak
Vezérfényedre szükségünk vagyon.

Nagy-Körös, 1856. jan.

Mentovich Ferencz.

Végül álljon itt még az a levél, melyet Mentovich Fáyhoz intézett.

Nagy-Körös febr. 13. 1856.

Nagyon tisztelt Tekintetes ur!

Bocsánatot kérek, hogy oly későre küldöm az emléklapot, melynek írásával én is megtiszteltettem. Ennek oka az, miszerint mind

e mai napig azt hittem, hogy Pestre felrándulhatok, mely alkalommal személyesen akartam azt kézbesíteni. Pestre utazásom mostanról is elmaradván, nem tartom azt többé magamnál, hanem ezennel útnak indítom azon óhajtással: vajha az emléksorokban kifejezett kívánságomat, miszerint az ég még számos éveig nyujtsa a Tekintetes ur becses életét — meghallgatná. Magam hazafiúi bizodal-
mába ajánlva vagyok a

Tekintetes urnak

őszinte tisztelője
Mentovich Ferencz.

Mind a három levélben, illetőleg emléksorban a mentegetődzéseken és egyéb külsőségeken kívül közös az 50-es évek nagy hazafiúi fájdalommal s az őszinte tisztelet az öreg tekintetes úr iránt.

DR. GESZTESI GYULA.

BAJZA JÓZSEF AKADÉMIAI MUNKÁSSÁGA.

(Befejező közlemény.)

A történettudományi osztály által kiírt pályatételeknél Bajza is ki volt jelölve pályabírónak. Ilyenmű következő két jelentése maradt reánk:

I.¹

Vélemény

ezen historiai kérdésre a' tud. társasághoz bejött pályairatokról: Millyen befolyásuk volt honi városainknak nemzetünk' kifejlődésére és csinosbulására?

Által olvasván véleményadó a' beküldött négy pályairatokról a' következőkben terjeszti elő röviden ítéletét:

A 2. számú ezen jelszóval *Vos oro obtestorque iudices ut in sententiis ferendis, quod sentietis id audeatis.*

Az 1-ső ezen jelszóval: *primus passus difficilis est.*

Valamint szinte, a' IV. számú illy jelszavú: *Áll Buda, él magyar még,* olyan iratok, melyekből az látszik, hogy szerzőik csak azért írtak, mivel reménylették, hogy talán a' pályaterén küzdő társ nélkül maradnak 's elnyerik a' koszorút.

Bennök, kivált az 1. és 4. számmal jegyzettekben, olly kevés historiai készület, olly csekély szorgalom, olly gyenge okoskodás mutatkozik, hogy a' feltett kérdésre nézve a' históriában félig jártas is kevéssel, vagy tán épen semmivel sem tud többet ezen iratok elolvasása után, mint elolvasása előtt tudott.

Egészen másként van a' dolog a' 3dik számú illy jelszavú értekezéssel *Patriam cum possis non illustrare scelus est.* Ezt a' kérdés' meg-

¹ Főtitkári iratok. 1837. év, 22. sz. A kisgyűlés jegyzőkönyvének 248. p. szerint a »*Patriam cum possis*« jeligés lett a nyertes (szerző Hetényi János volt).

fejtésére nézve valódi nyereségnek lehet tekinteni. Vélemény adó nem akarja azt mondani, hogy ezen értekezés minden tekintetben hibátlan legyen, vannak benne történelmi adatok, melyek nem valók 's mellyeket, ha a' munka világot látand, a' criticának leendő kötelessége megróni, azonban minden lapja jeles készületre, szép történelmi olvasásra, gondolkodó és philosophicus fejre mutat. A' szerző a' kérdést gyökerénél fogja fel, meghatározza philosophiai, mind mélységgel, mind alapossággal, mit kelljen a' cultura alatt érteni, innen áttér a' kérdésnek szorosb értelemben vett történelmi oldalára az ó és új korbéli polgári rend' eredetére, fejlődésére 's ennek értelmi, erkölcsi és izlési műveltségre való befolyására, 'a' szépműveltségnek már a' hajdankori magyar földön úgy mint Pannoniában, Dáciában, Hunniában, Avariában és Nagy Moraviában volt városok boldog vagy boldogtalan sorsávali arányban létre, magyar elődeink' honunkba jöttökkori műveltségére, minő hatással voltak legyen ennek fejlődésére, honi városaink a' 4-ik Béla alatti mongol pusztításig, értekezik továbbá városaink emelkedéséről a' mohácsi veszedelemig. A mohácsi veszedelemtől mi kedvező körülmények emelték legyen nálunk a' polgári rendet 's ezeknek emelkedése mi befolyással volt honunk' értelmi, erkölcsi és izlési művelődésére. Előadja, hogy városaink' honi műveltségünkre befolyását hatalmasan gátolta azoknak haladási és egyesületi szellemhiánya és magyar nemzetiségünkhöz nem simulása 's hogy nemzeti fejlődésünk legbővebb csatornája nem a' polgárságtól, hanem másunnan eredett, végre, midőn mind ezekről értekezett volna, a' szerző visszatekint az egész munkára és elmondja vizsgálata' fő resultatumait 's munkáját ezen kérdésnek fejtegetésével fejezi be, mi módon lehetnek hazánkban városaink a' közműveltség' áldott eszközei.

Ezen nevezetes 's nagy érdekű tárgyakat a' szerző olly helyes ítélettel fejtegeti, olly alapos okoskodással kíséri, hogy hozzá pályázó társai még csak távolról sem hasonlíthatók, 's véleményadó nem kételkedik e' munkát mind nyomtatásra mind jutalomra méltónak ítélni.

Bajza József r. t.

2.¹

Vélemény az 1840-iki történettudományi pályairatokról.

Mielőtt véleményadó ítéletét e' pályamunkákról kimondaná, hasznosnak tartja, azoknak rövid vázolatát adni, hogy a' tudós társaság azon tagjai is, kik a' munkákat nem olvasák, némi fogalmakat kapván felőlők, a' jutalom' elítélésének kérdéséhez hozzá szólhassanak.

¹ Főtitkári iratok. 1840. év. 21. sz. A kisgyűlés jegyzőkönyvének 187. p. szerint Bajza jelentését fogadta el. Az Exutam variant stb. jelíges mű szerzője Hetényi János 1. tag volt.

Az 1. számmal jegyzett s ily jeligés pályairatnak: *Exultam variant faciem per secula gentes* röpirat vázolata ez:

Szerző a' vár' szó magyar eredetét mutogatja és ügyekszik a' várszerkezetet egész a' hunnokig felvinni. Leírja Kéza Simon után Attilának telegraphi vagy inkább telephoni őrintézetét, mely bizonyos távolságon eső őrhalmokból állott; ezen halmok szerző szerint egyek a' *kún* vagy *hún*-halmokkal. Ezen őrintézet ázsiai eredetű és divatos volt a perzsáknál is gyorsfutók által, kiket azok *ungaroknak* neveztek. — Ismereteseek Aventinusból az avarok rop-pant földvárak és bámulást érdemlő várszerkezetők. Az avarok olly nagy kedvelői voltak a' váraknak, hogy őket freysingeni püspök Ottónak Aeneas Sylviustól idézett bizonytsága szerint, hajdan *vár* *nevi* *nemzetnek* nevezték, nem csak keletiek, hanem nyugotiak is.

Magyar őseink e' hazában megtelepedvén, ámbár itt sok kész várat találtak, gyorsak voltak a' hunn őrintézet és avar várak utánzatában várakat építeni. Ők azonban váraikat, nem hegyekre és sziklákra, mint az akkori tót és német népek, hanem mint őseleik, a' hunnok és avarok, vizek közé, mocsaras, sík földekre építették többnyire. Mi híven megtartották legyen a' hunn és avar várszerkezetet a' haza' őrzésére nézve, mertelnek azon törvénymaradványokból is, melyek sz. László király alatt keletkeztek, melyekben említés van az ősről — *avriü* — mint az ország' határainak őrzőiről és mint olyanokról, kiknek minden városokban századaik és tizedeik 's annál fogva tiszték által igazgatott testületeik voltak, kik a' királyi hírnök — *nuncius regius* — felvigyázása alatt voltak és szoros kötelességök vala egyebek közt a' rendőrség és a' tolvajok 's gyanús személyek szemmel tartása. Ezekből tudjuk, hogy nálunk is divatban voltak a' persa eredetű gyors hírnökök — *cursores* — kiknek szabad volt, akár mely lovat, melyet hevenyében találtak, használni, csak hogy a' fővezéri parancsok minél előbb végrehajtásának. Ebből 's effélékből véli a' szerző, hogy a' magyar várépítés és várszerkezet, nem *tótok'* utánzata, mint Kollár és Gustermann állítják, nem nyugoti, hanem ázsiai eredetű.

Innen által megy a' szerző a' magyarok itt megtelepedésekor olasz, francia és Németországokban divatozott hűbéri rendszer és várszerkezetnek fejtegetésére és ügyekszik megmutogatni, hogy Árpádnak kétféle adománya volt, első olyan, melyet kiadnia a' törzsökfejeknek és nemzetségeknek esküje szerint köteles volt, ilyenek voltak az örökségek és uradalmak, melyeket a' 107 nemzetség egymás között felosztott, második olyan, mely már inkább kegyelem volt, mint kötelesség, ilyenek voltak a' megyei várak és ispánságok — *honores et comitatus* — ezek, mivel a' magyar birodalom' sajátjai voltak, örökségül senkinek nem adathattak, csupán ideigleni használatul, ebből következtetve Kollárt és Gustermann-t 's egyebeket czáfólolag állítja, hogy a' magyar nemzetségek' tagjai épen nem hűbéres, életök vagy magvok' szakadtáig tartó birtokot, vagy feudumot, hanem valóságos fíról fira menő és magszakadás'

esetiben az ágra visszaeső örökséget birtak kezdetben mindjárt, mely tagjóság *szállás*-nak — descensus — neveztetett, az egyes családoknak pedig ebben kimetszett örökségeik *praediumoknak*.

A' vezérek alatti magyar várszerkezet képét szándékozván adni, a' szerző előadja, miképen Árpád az elfoglalt új hazát 108 megyére osztá, minden megyét egy-egy törzsökfej' tulajdonának nyilatkoztatván. Azonban mindenik megyében volt egy birodalmi katonasággal ellátott vár, a' fejedelem' sajátja, ki minden megyében tartott meg saját fejedelmi és a' birodalmi szükségek' fedezésére jó darab földet, mely a' megyei várhoz csatoltatott. Ezeknek jövedelméből éltek a' várjobbágyok és várkatonák, kiknek főnöke volt a' nemzetség feje vagy bírása, kik tették a' vezér' belső tanácsát. Az illy törzsökfejek már a' hunnoknál *spánoknak* neveztettek, melyből könnyen megfejtethő a' megyeispáni név' eredete. A' megyei várak földére szállított várszolgák, kik a' vitézebb idegenekből, hadi foglyokból és a' legyőzött földnépe jelesebbjeiből állottak, csak feudummal birtak nem pedig örökséggel 's így birtokuk az ősnemesek' birtokától lényegesen különböztek.

Következik a' vezérek alatti várszerkezetből keletkezett közigazgatás, honvédelem és polgári alkotmány' előadása. A' törzsökfejek mint megyék ispánjai tevén a vezéri tanácsot, korlátolák a' vezéri hatalmat. A' törzsökfejek békeidején bírái, háborúban vezérei voltak saját nemzetségeknek, de mivel bírói tisztöknek, háborubani szüntelen elfoglaltatások miatt, alig tehettek eleget, hogy a' viszálykodásoknak eleje vétessék, Zoltán' kiskorúságában, némellyek szerint pedig még Árpád alatt, a' polgári hatóság elválasztatván a' hadvezérségtől, két országos tisztviselőre: *Gylas* et *Karchan* név alatt bízott. A' közigazgatásban egyébiránt nem csak a' fejedelem és törzsökfejek, hanem a' köznemesség és így egész nemzet egyenlő részt vőn, mint kitetszik mást elhallgatva, a' *puszta-szeri etelvári* és a' Zoltán'-fölemelésekori gyűlésekből, melyek egyetemes országgyűlések voltak. — A' védelmi rendszert a' mi illeti: egyenlőn köteleztettek mindenek a' honvédelmi terhek' hordozására. Személyes fölkelés volt divatban 's mihelyt a véres kard szerte hordoztatott legott minden törzsökfej köteles volt a' nemzetségére kivetett fegyvereseket kiállítani és vezetni a' főbb vezérek' zászlója alá. Kéza szerint 210000 fejből állott a' magyar had. Voltak nemzetiségi, kapitányi és fővezéri zászlók és zászlóaljok. A' fővezéri zászlókon szinte Géza idejéig koronás sólyom lebegett, mely *turnúnak* nevezeték. — Taksony vezér sok végvárakkal látta el a' haza' határait a' Morvánál, Tátra' környékin, Olt folyónál és Vaskapu vidékin. Előadja a' szerző bölcs Leo után őseink' hadi ügyességöket. Az ezen viszonyokból keletkezett polgári alkotmány egyiránt védte minden szabad és nemes magyarnak emberi 's polgári jogait; ki magyar földbirtoki sajáttal birt fegyverviselő és törvény előtt a' szó' helyes értelmében egyenlő volt. E' szerint tökéletesnek mondhatnók azt, legalább a magyarokra nézve, ha az akkori kornak vad

szelleme meg nem mérgezte volna. T. i. a' vezérek alatti várszerkezetnek fő eszméje az volt, hogy miután a' győző vitézek erővel elvették a' gyengébb népektől e' földet, ezek a' had' koczkája által elvesztik földbirtoki jogukat és arról könnyen elúzható függeléki lesznek azon várföldnek, melyet valamely bajnok kitüntetett vitézségeért örökségbe vagy hűbérbe nyer a' fővezértől. Ez eszme bár a' természeti joggal és keresztény elvekkel ellenkezik, mégis örök szerencsétlenségére hazánknak Szent István adta várszerkezetünk alatt is szentesítettett és kútfeje lőn azon szolgai helyzetnek, melyben a' nemtelenek' nemeseinél jóval nagyobb osztálya jelenkorunkig élni kénytelen kirekesztetve birtoksajátsági jogából és kitorólva a' nemzet' valódi tagjainak sorából. Ezen eszmékhez a' legnagyobb megátalkodással ragaszkodtak nemeseink és innen lehet megmagyarázni, hogy nemzetünk' belső életének történetírása nem más, mint annak előadása, miként küzdöttek a' királyi hatalom a' hatalmas várurakkal, mint vívta ki political létét és önállását a' hatalmas törzsökfejek' daczára az alnemesség, miként emelkedett királyi kegyelvelek' segedelmével hatalmas főispánoktól és váruraktól függetlenebb helyzetre a' polgárság, mint küzdött és hukott meg a' földműves osztály, aztán mi lőn ezen szüntelen küzdés' gyümölcse? nem egyéb t. i. mint a' kún, mongol, tatár, török, labancz, kurucz, dúlengásai, egymás közti torzsalkodás, bel háború, idegen seregekre szorulás, halálos crisisek, soknyelvűség, törvényelőtti egyenetlenség, szétszakgatott nemzet-erő, műveletlenség, szegénység, hátramaradás. Mind ezek a' felebb előadott vad eszmének, nem pedig várszerkezetünknek voltak következményi és azon szerencsétlenségnek, hogy Sz. István után következett fejedelmeink nem iparkodtak ezen eszme' kiirtásán úgy miként ő.

Sz. István alatt a' vezérek' korabeli várszerkezet változott. Ő, t. i. látván a' Koppán, Gyula, Kean, Achtum példáiból, milly keveset számolhat a' magyar törzsökfejek' hűségére külső ellenenség' megtámadásakor a' végtartományokat és végváratok célirányosabban kezdé elintézni és vajdaságokat, bánságokat állíta fel és a' székelekből és besenyőkből egy új végvár és határőrségi szerkezetet alkotott és felállítá a' királyi vitéz szolgák — *servientes regis* — osztályát. Új szerkezetet kaptak a' megyei vagy inkább birodalmi várak, miben állott legyen az, bőven előadatik, magyaráztatik, mit azonban itt nem lehetvén ismételni, röviden csak így mondok el: A' szép dunavölgynek legboldogabb tájain elterülő magyar birodalmat úgy lehete tekinteni, mint egy harczkészen álló tábort, mely táborszemekkel volt ellátva; az előőröknek egész tábort körül ölelő lánczát tették a' vajdák és bánok' végváraihoz tartozó székelek és besenyők, oroszok, kúnok, kik határőrök voltak, 's e' nemzeti nagy tábor' külbátorságára ügyeltek.

A' belbátorság a' megyei vagy királyi várak által tartatott fenn, mely körül örködött a' várnemesség vagy a' várjobbágyok és várkatonák, kik mihelyt a' határőrök lármarivallását meghallák,

legott felfegyverkezve siettek a' megyei főispán' zászlója alá. Egyházak szentségei a' főpapi várak által őriztettek, mellyek között tanyáztak az egyházi nemesek, kik a' dézsma-jövedelemből tartott zsoldosokkal együtt a' királyi felszólításra legott megjelentek. Végre a' főtábornok, vagy király őrizetére mindig készen állottak a' fő és közép-nemesek — barones et servientes — amazok váraikból, ezek sátraikból. Az első dicsőségeknek tartották minél több díszes lovagot vihettek zászlóik alatt a' királyi lobogó alá, emezek pedig mint királyi testőrök fejedelmi szem előtt harczolva és a' hazáért küzdve, gyakran tanusíták, hogy az élet semmi előttök.

Ezen várszerkezetből olly nagy haderő fejtett ki, mellyet retgett az akkori Európa, és fenntartója volt egyszersmind a' belcsendnek is. Korlátolva voltak a' hatalmas főnemesek, rend lépett be a' polgári társaságba, katonai pontossággal volt meghatározva mindenki' joga, kötelessége épen úgy mint pyramis lépcsői, mellyeknek koronája volt a' papi 's világi hatalmakon fölül emelkedett 's ezeket erős karral egyesítő királyi fenség. A' megyei várak elegendő biztositékot nyújtottak és a' honvédelem önállású volt, nem függött, mint később, a' várurak' kegyelmeitől és banderiumitól; a' királyi tekintet védeve volt, mivel fejedelmeinknek bő jövedelem-forrás nyílt a' megyei várak' széles telkeikben, mellyeken termett gabona és bor, legeltek ménesek, csordák, nyájak főtárnokok, főpohárnokok és főlovászmesterek által kezeltetve, kifogyhatlan kútfejei a' királyok' gazdagságának. Nem terhelteték ekkor a' legszegényebb néposztály, a' hadak ide vagy amoda szállítása által, hanem kir. magtárak, pinczék és csordák nyujtának azoknak alkalmas élelmezést minden megyében. Ujonczokat sem kelle szedni és idomítani, mert a' várjobbágyok minden hadi jeladásra készen állottak, kiknek nem valamely csekély zsold, hanem családaitkat is bőven tápláló földbirtok osztaték ki, kik a' hadban nem úgy szolgáltak, mint csupán zsoldért harczolók, hanem mint földbirtokosok 's családtyák, béke' idején pedig mint hasznos dolog tevő polgárok, kik senkinek terhére nem voltak.

Szent István után igen elváltozott a' régi várszerkezet. Ennek okait a' szerző némelly királyaink vesztegetésében és uralkodni nem tudásában helyezi, kik között leginkább II. András jegyeztetik meg. Előadatnak a' várak' jövedelmeinek és a' várbirtokoknak pazarkézzeli vesztegetései, Zsigmond, Erzsébet, Ulászló, II. Lajos' kormányhibáik. A' főurak' ragadozása is rongálá a' várszerkezetet, 's bár I. Károly, I. Lajos, I. Mátyás hatalmas karral megtörék is a' foglalatni szerető várurak' erejét, az, gyöngébb királyok ülven trónra, mit sem használt. Innen Trencsényi Máté, Apor László, Omode nádor, Németújvári és Brebér grófok stb. szörnyű hatalma. Királyaink' decretumai telvék illy nemű törvényekkel: »az erőszakos elfoglalások adassanak vissza igaz uraiknak«. Káros befolyása volt várszerkezetünkre annak is, hogy sok magányosak fejedelmeinktől várepítési jogot nyertek, főpapok t. i. és főnemesek; sőt némelly

birodalmi várak is ilyen magányosak kezére jutottanak. Ezen várakban úgy ültek a' hatalmas aristocraták, mint apró fejedelmek, a' megyei hatóságtól függetlenül, főben járó hatalommal felruházvák. Illy magányosak' várai később rabló várakká lettek, melyeknek urait egész első Leopold' idejéig sem fejedelmeink, sem az országgyűlési végzések nem birták megigázni és elpusztítani. Kártékony volt továbbá az, hogy királyaink elajándékozván, eladván vagy elzálogítván némelly birodalmi várakat, ezeknek jó karban tartását, és alkalmas őrséggel ellátását új birtokosaiknak sem köztörvény sem kegylevelek által szoros köteleességgé nem tevék, mi által az egész védelmi rendszer más alakot vőn és csökkent. Végtere a' lópor' feltalálása által elváltozott várvivási mód is, nagyobbbszerű erősítvényeket tevéen szükségessé, sokat tett ősi várszerkezetünk' megváltoztatására.

Midőn az erőműnek valamelly lényeges része megbomlik, vagy kereke meggyöngül, maga után vonja az egész gép' elváltozását. Illyen alkotó része volt az ős várszerkezet alkotmányunknak, melly hanyatlásra jutván, megérezte azt egész nemzeti életünk, még pedig olly sajnosan, hogy Mohácsnál szinte élet 's halál szélén látszék nemzetünk e' miatt állani. A' megyei, koronai várak és várjóságok eltékozlása után kiapadván a' királyi jövedelem' legbővebb forrása, a' királyi tekintet felettébb megcsökkent és evvel együtt a' végrehajtó vagy kormányhatalom igen meggyöngült. Azon hajdani üdves szokás, miszerint, királyaink gyakori körutakat tevéen, mindenütt otthon voltak megyei váraikban a' nemzeti jólét nagy hasznával a nép között forogtak, az elnyomásnak elejét vették, a' vétket büntették, az érdemet jutalmazták, az észrevett hibán segíteni ügykeztek, később elváltozott. Fejedelmeink' elszegényedésével ez üdvös szokás nem jótét, hanem teher volt azokra nézve, kiknél az illy utazó fejedelmeink udvari kíséreteikkel megszállottak. Így lőn, hogy ez ellen eleintén a' nemesek, majd a' városok 's egyéb testületek kikelték és jogaik közé tétetni kérték az illy látogatásoktól megkíméltetéseket. Az anjoui királyok, látván e' dolognak a' királyi tekintettel össze nem férhető illetlenségét, állandó lakot választának magoknak Visegrádon és Budán, és személynökeik által intézésnek el sok dolgokat, miket különben személyes jelenlét által fogtak volna. Ámbár jelesebb fejedelmeink néhányra, a' nép közti forgás' üdvös divatát még később is gyakorlá így Nagy Lajos, így Mátyás, kik ál ruhába öltözve vegyültek a' pór közé, tudakozódva saját kormányokról és tisztviselőikről. A' várakkal ellátott főnemesség nem csak a' közép és alnemességet tapodá le, hanem a' kormány is alávetették a' birodalmi vagy országos tanácsnak. Az 1298-ki 23. törvényczikknél fogva a' királyi akarat megkegyelmezési és más fontosabb dolgokban függeni tartozott olly fő tanácstól, melly minden évnegyedben megújították. 2. Ulászló alatt a' királyi felség' hatalma egy illy tanácstól korlátoztaték, mit a' fejedelem ennek megegyezése nélkül tett, törvénytelennek 's erőtlennek nyilvánított. — El-

gyöngyülvén a' birodalmi honvédség, Róbert Károly és Nagy Lajos alatt életbe lépett a' banderiumi honvédelem. Ennek eredete és lényege körülményesen előadatik, valamint a' Zsigmond alatt tervezett portalis katonaságról is bővebben szólván a' szerző, kifejti a' honvédelmi rendszerben történt tetemes változásokat.

Leiratik a' felbomlott ősi várszerkezetből következett változás a' polgári alkotmányra nézve, előadatnak annak mind üdves mind kártékony oldalai. Üdves részéhez tartozott az, hogy lassanként a' közép és várnemességnek egy része szilárd állást vitt ki magának és örökjévé tevé az első polgári alkat alatt némileg hűbéres jószágait, melyektől a' királynak nemcsak szolgálni fegyverrel, hanem dézs-mával és collectákkal adózni is köteles volt, némelly királyok, mint 2. András, Albert és Jagellók hűbéres tartozásainak egy részét elavítá és a' portalis honvédelem behozatala óta tökéletes szabadságának ismertetett el, törvény előtt a' főnemességgel egyenlőnek nyilvánított. Megyei derék hatóságokat nyerénk lassanként azon gyakran basailag kormányzott őskori megyei testületek helyett, melyeknek súlyát nem állhatván servienseink, az 1222. 5 szerint magokat az ország' biráinak biráskodása alá tartozóknak lenni nyilváníták, a' nagyobb tehetségu városi testületek pedig a' királyoknál oda dolgoztak, hogy saját keblökből választott hatóság alá jussanak. Népszerű lelkü királyaink, kik érzették a' középrend' túlnyomóságának hasznait pártolák a' megyei hatóságot és nemességet. I. Mátyás a' megyei hatóságot ápolta és ennek politicaí jogait tiszteletben tartotta; a' megyei hatóságokat némi kiskorúságban tartó nádori gyűléseket eltöröl és a' megyei törvényszék alá vetett mindenkit, ki ennek körén belül volt, kivéven még az örökös grófokat. Ez által a' megyei szerkezet fenyítő jogot nyert. A' megyei fő és alispánok hitletételre köteleztettek, a' házi pénztár alapja megvettetett. A' királyi városbeli polgárság is lassanként némi jogokat vitt ki magának. Az aristocratiai szellemüvé vált polgári alkotmányba municipalis elemek csúsztanak.

Austriai házból eredő királyaink nem akarták eleintén bár ősi természetétől elfajult várszerkezetünket elavítani, sőt teljes erővel igyekezének nemcsak a' birodalmi végvárok, hanem magánosak olly nemű várainak, melyek a' honvédelemnek némi biztosítékot nyújtani képesek voltak, megerősítésén. Élő bizonyosság erre törvénykönyvünkben álló számos törvény, melyekből kiviláglik austriai házból származó királyaink gondossága, kik a' királyi várakat és városokat lassanként kezeik alá vevén jó karba helyezék; a' magános várbirtokosokat pedig arra kötelezik, hogy váraikat vagy jó és védhető karban tartsák annak jövedelmeiből, vagy ha ezt nem tennék, reá törvény által kényszeríttessenek. Azonban csak hamar világos lőn ezen fejedelmeink előtt miképen a' hajdani 's már nem is az, várszerkezet a' hon' védelmére általában elégtelen. Elégtelensége eredett abból, hogy a' magyar nemesség eleitől fogva irtózáván a' porták' pontos összeírásától és a' telkek' mennyiségének tisztába

hozatalától, holott ezekre épült a' közterhek' kivetése és elosztása, e' miatt felette nehéz volt a' teherviselési arányt elhatározni; sok csalásra nyílt ez által út, mely csalárdság és aránytalanság aztán az összefogó erőt tágitotta, a' honvédelemre oly igen megkívántató tüzet lohasztotta. A' török kegyetlenség számtalan dolgos kéztől és iparos földmivestől fosztván meg a' hazát, a' földek műveletlen heverték, kézműipar és kereskedelem semmivé lőn 's így a' magyar haza többé nem volt elégséges azon szinte ezer vár fenntartására és őrizettel megrakására. A' királyi városok, melyek kőkerítéssel voltak körülvéve, szinte elégtelenek valának ezen teherviselésre, mint az 1715: 89 mutatja. Nemeseink várai, továbbá, jobbadán fészkei valának ezen korban a' várőrségi féktelenségnek, zenebonáskodásnak és mindennemű erkölcstelenségnek. Baromi vadak voltak a' *szabad hajdúk*, kiket törvényeink' tilalma ellenére, várőrségül felvevének az ezen korbeli várurak, mert ezeknek zsoldot nem kellett adni; szabad rablásból éltek. Az 1681: 18. cikk mutatja, miképen nem emberek, hanem félördögök voltak ezen szabad hajdúk. Nagy volt ezen korban a' fő és alnemességnél a' jellemtelenség. Magok között pártokra szakadva, a' legszentebb esküket fel sem véve, mint pillanatnyi hasznuk magával hozta, majd egyik, majd másik király zászlója alá szegődtek. Mi arra indítá a' fejedelmeket, hogy hazafiak' mellőzéseivel, idegenekre bízta magokat és a' várakat, melyeket aztán ezek hűtlenség és árulás által csakhamar elejtettek. A' forrongási hajlam, rablásvágy, feslettség, mind annyi bélyegző vonások ezen századokból, melyek még a' Jagellók erőtlen kormányában vervén gyökeret, átszállottak későbbi ivadékokra is. A' mind ezekből keletkezett bizodalatlanság, mely fejedelmeinkben nemzetünk iránt támadott sok rossznak volt forrása.

Szerencsés körülménynek festi a' szerző azt, hogy sok viszon- tagságokat szenvedett várszerkezetünket mind addig fenntartá a' gondviselés, míg helyébe alkalmas bennső véderőség nem állít- tatott. Nemzetiségünk, alkotmányunk, egész politikai önállásunk veszélyben forgának, főleg a' 17. villongó században, ha ősi várszer- kezetünk még 3. Károly előtt eltöröltetett volna.

Politikai létünk' fennmaradását várszerkezetünk legüdösebb részének vármegyei intézetünknek köszönhetjük. Örvendetes jelenet- nek tekinthetni azt a' magyar történetírásban, hogy a' mely kor legveszélyesebbnek látszik a' nemzeti szabadságnak, megyei vagy belkormányi derék szerkezetünket épen az fejté ki és szilárdítá meg akkor, midőn ezeknek gyűléseit külföldön lakott királyaink nagy szorgalommal meg akarák gátolni, veszedelmes conventiculumok- nak bélyegezvének őket. Ámbár keményen tiltva volt, hogy a' megyei rendek az ilyen gyűlésekben országgyűlési tárgyakról előre tanács- kozzanak, követeknek utasításokat adjanak, ezen óvások mit sem használtak; annál többen jelentek meg főpapok, bárók, nemesek, kik érezve a' közveszélyt, félretéve melléktekinteteket, kifejték ezen közigazgatási és szabad községi derék intézetünket, mely míg áll,

addig álland a' nemzeti szabadság is, mellynek ez legfőbb biztosítéka.

Várszerkezetünk egy része elváltozásának nem csekély oka azon cabinet politika is, melly naponként idegenebb a' nép fölfegyverzésétől és a' hazának néptömeg általi védésétől. Ezen okok hozák el 3. Károly alatt az állandó zsoldos katonaság' felállítását, melly tökéletesen végét szakasztá a' régi várszerkezetből eredő védelmi rendszernek, ellenben a' megyei hatóság kifejlése által, melly szinte ebben gyökerezik, a' legüdvösebb, legjótékonyabb hatással virágzik korunkiglan.

* * *

A 2-dik számmal jegyzett jelígtlen pályairatnak szinte illy rajzát óhajtotta véleményadó készíteni, de az teljes lehetetlenség. Azért kénytelen itt mindjárt kimondani, hogy ez iratban semmi rend és összefüggés semmi vezér-eszme nincs, olyan az mint a' beteg' álmai. Nehéz kitalálni a' szerző sajátképen mit akar, mert arról szól legkevesebbet, mi a' feltett tárgy vala 's így ezen iratról nem akarván többé emlékezni kereken kimondom, hogy az kevesebbet ér azon három ivnyi papirosnál, mellyre leiratott.

* * *

A' 3-dik számú pályairatnak ezen jeligével: *Quibus artibus parta est respublica iisdem conservatur* rövid váza ez:

Szerző szerint a' feltett kérdés nem érdekelheti a' szabad városokat, annál kevésbbé a' hatalmas urak' lakhelyeit, hanem egyedül a' vármegyék' székeinek rendelt várakat. A' várszerkezet, szerző szerint, nem tótoktól és németektől kölcsönzött, hanem magyar eredetű bármit mondjanak Piringer és Gustermann. Várakban laktak legrégibb elődök. Az avarok olyan kúnok, kik várban laktak, *várchuniak*. Procopius szerint azon nagy vár, mellyet a' hunnok Olt vize' torkolatánál építettek Hunnivárnak neveztetett, és Ethele' fiai megveretvén visszamentek Ázsiának Hunnivár' tartományába. — Béla' névtelen jegyzője szerint Árpád Komárom, Borsod, Zólyom, Bars, Csongrád, Nitra, Veszprém, Zaránd, Pest stb. megyei várakat alapítá. A' várak' szerkezete' régi virágzásáról meggyőznek bennünket Sz. István, Sz. László, Kálmán törvényeik.

III. Béla' idejében 72 megye volt és így ennyi megyés vár, IV. Béla idejében szinte, Rogerius' bizonyítványa szerint. Bonfin (1480—90) 75 vármegyét említ. 1517-ben Verbóczy 50 és 16 megyéről, Verancz Faustus pedig 1583. 65-ről emlékeznek, de ezen utóbbiak, mond a' szerző alig tartoznak mind a' magyar korona alá, mert akkor az országnak több mint fele török hatalom alatt volt. Hazánk már Álmos és Árpád alatt több comitatusokra levén felosztva, azokban székes várak alapítottak, melly várak mint a' fejedelem' tulajdonai főispánokra, az az hadi és egyszersmind polgári tisztviselőkre bizattak és általok mind a' királyi jövedelmek beszedettek, mind az igazság kiszolgáltattott és a várak kül és belbátorsága eszközöltetett. Így nálunk — valamint azon korban más nemzeteknél is — a' hadi

védelem, bíróság és polgári igazgatás ugyanazon személyre bízott, 's ezen foglalatosságért a' főispánokat a' várak és hozzájuk tartozó birtokok', vámok', vásárok, bírságok', bitang marhák' stb. jövedelmeinek egy harmada illeté. Illy szerkezet a' névtelen jegyző bizonyítása szerint már Árpád alatt létezett. A' ritus explorandae veritatis bővebben megismerteti a' hajdani megyés várakban lakók állapotját. A' királyok hatalma főkép a' várszerkezetben gyökeresült, mivel ama kereskedés nélküli időben a' jövedelmek a' hadköltések' szerzésének eszközei voltak és a' nemzet úgy szólván mindig készen volt a' harczmezőre 's azonnal kiállhatott. A' várakból és telkeikből a' jövedelmeket a' főispánok szedték be 's ennek egy harmada, mint már mondatott övék, két része pedig a királyé volt. Béla 72 vármegyéből száz ezer aranyat vagy 25 marcát vett be. Minden főispán egyszer esztendőben megvendégelé a' királyt és 400 arannyal megajándékozta, mi 72-er számítva 28.000 aranyra megyen. Ezen kívül voltak a' magyar bányák és pénzverés' hasznai 240000 arany, a' só-jövedelem 60000 arany. Slavonia és a' tengeri részekből 40000 arany, ezen kívül ajándékok a' királynénak és királyfiaknak ezüstben és selyem posztóban. 'S mindent összeszámítva mintegy 652800 aranyat tesz azon védelem, melly a' várszerkezet által királyaink tulajdona volt, elhallgatva számos egyéb jövedelmeiket. — A' többinek u. m. az országos gabona' dézsmainak, halászat, sóaknák, bányák, királyi erdők, sertés-makkoltatás, eladás' jövedelmeinek beszerzése a' főtárnokmesterre, kinek minden vgyében különös kir. tárnoka, csüre, istállóí voltak, bízott, valamint a' bordézmák' beszámllása és illető időkben 's helyeken kiméretése a' pinczesterre a' lovak, barmok 's mindennemű szalas és aprómarha' beszedése, mellyekbe a' főispánok nem avatkoztak, a' főlovászmesterre voltak bízva. Illy helyezetben könnyű volt a' királynak a' jobbágyság' terhe nélkül seregeit minden felé mozdítani és szállítani, azokat eleséggel ellátni 's minden bútorokat 's hadiszereket a' várhoz tartozó szekeresek által tovább szállítani. — Igazságot szolgáltatott a' főispánok a' királyi várakat őrző vitézeknek (fegyvernekek milites castrenses) udvarnikoknak és a' többi szolgáló, fogoly és földművelő népnek, az elsőeknek századosok hadnagyok, emezeknek várnagyai által. Leiratik kik voltak a' fegyvernökök, udvarnikok, és közönséges szolgálók. Ezeken kívül voltak még a' vármegyékben a' főegyházi rend, polgárok (burgenses), a királyi engedelemmel letelepedett nemzetek, továbbá érsekségek, püspökségek, apátságok, birtokos szerzetes rendek jószágai, mellyek a' mennyiben királyi ajándékok valának a' vár' telkeiből adattak, úgy a' szabad kir. városok is a' vár földén vagy is a' király saját telkein alapítottak, úgy a' jászok, kúnok, besenyők, *némethiek* az az németek, és *tóthiak* az az tótok.

Hiteles kútfők által értesítve vagyunk — mond a' szerző — mikép a' nemesi birtokok, már hazánk' megszerzésekor hős, nemes eleinknek tulajdonába engedtettek, Álmos és Árpád adományokat tettek

és ezeknek utódaik még olyan telkekben is, melyek első elfoglaláskor övéik voltak, osztoztak. Az illy nemesi személyekre és birtokaikra nézve a' főispáni hatóság ki nem terjedett 's ezek a' királyi felség' bírósága alá tartoztak. Háboru' idején felkelésre a' főispán által szólíttattak ugyan, de nem a' főispán, hanem vagy a' nádor az az ország' zászlója, vagy pedig a' királyi zászló alatt vitézkedtek. Ezen nemeseknek, valamint az egyházi rendnek birtokaiban a' főispánok csak a' dézsma és tolvajok' dolgában bíráskodtak a' királytól hozzájuk rendelt bírakkal (bilochi), míg később ezek szolgabírákká változván, némelly pörökre nézve a' nemesek feletti bíráskodásra is felhatalmaztattak.

Várszerkezetünk mond a' szerző később csökkent és változott, ámbár koronként — Sz. László, Kálmán és II. András — igyekeztek azt visszahelyezni régi állapotjába. Kálmán a' tanyákat és halastavakat, melyek a' királyi várak' birtokából és a' vgyék' azon részéből, melly a' fejedelem' tulajdona volt, pazar kézzel ajándékoztattak el, visszavétetni parancsolja. — II. Béla' atyja, Álmos, Nyitra várhoz tartozott jószágait, mind a' demesi prépostságnak ajándékozta, Béla pedig ezen jószágokat, még hitvese' adományival is szaporítá. Utóbbi királyok vallási buzgalomból és kedvenczeik iránti hajlandóságból gyakori adományaikkal annyira csökkenték kir. váraik' jövedelmét, hogy ámbár eleinten sok száz ezerre ment az, később alig volt elégséges a' királyi méltóság' fenntartására, annyira, hogy második András kénytelen volt az adománylevelek' erejét (szava' megszegésével is) visszahúzni. II. Andrásnak a' pápa Jeruzsálem visszavételét kötelességül tévén neki, ön költségén kelle hadakat állítania, mert a' nemesek őt külföldre kísérni nem tartoztak. Ez igen csökkenté a' királyi vagyont és azon rossz következése is volt, hogy az ekkor felesleg tett adományok visszahuzatván, a' nemesiséget a' királytól igen elidegeníték, a' minthogy az tatárpusztításkor királyt és hazát védeni vonakodott. A' tatárpusztulás alatt minden fel lőn forgatva a' hazában; a' vgyék' főispánjaiktól, a' városok fegyvernőkeiktől megfosztatván, a' telkek birtokosaiktól pusztán maradtak. III. András alatt a' főispánok' jövedelme a' királyi kisebb jogok' elvétele által igen megcsonkulván, védelemre kül és belbátor-ságra többé nem ügyelhetek úgy mint előbb. A' főispánok' banderiumi Róbert Károlytól II. Lajosig annyira elaljasodtak, hogy ez időben nevezetes tetteikről történetíróink nem is emlékeznek többé. Zsigmond király az egész védelmet úgy szólnán magára vállalja: V: 1. 2. csupán azt köti ki, hogy ha oly nagy erővel támadtatnék meg az ellenségtől, mellynek ő ellenállni nem volna képes, kötelesek legyenek a' praelatusok, főispánok, valamint a' bárók proceresek és nemesek a' magok banderiumaikat kiállítani és a' királynak segedel-mül lenni. Hasonlólag nyilatkozik Albert. — V. László alatt a' nemesek személyesen harczolni kötelesek. Szilágyi és Mátyás elismerték királyi köteleztetésüket a' haza' védelmében és a' felkelés csak rend-kivüli esetekre alapíttatott meg. — 1478-ban az őt következő évekre

pénzbeli subsidiumot ajánlván az ország a' király' kívánságára, magát a' felkelés' testétől megváltotta, kivévén ha az 1. 2. 3. czikkben előadott rendkívüli eset adná magát elő. — 1490. a' kisebb decretum 17. cikkjében a' főpapok és zászlós urak zsoldos katonái köteleztetnek a' haza határain kívül is, akkor midőn a' kir. banderium' segedelmére állíttatnak ki, fegyvert viselni. — 1500: 21. cikk szerint, midőn a' király maga hadaival személyesen bár hova indul, a' zászlósok tartoznak magokat az ő zászlóihoz kapcsolni. 1514. Ulászló VII. decr. igyekszik visszaszerezni *jura regalia universa qualitercunque alienata*. II. Lajos alatt 1518. a' nemesek minden hús házhelytől egy jól fegyverzett lovagot, a' felső vgyék pedig egy puskás gyalogot kiállítani tartoztak 's ezen fölül, hogy a' király a' harcztéren személyesen is megjelenhessék a' jobbágyok minden egyes telkeiktől 50 denár szedessék a' királyi kincstárnok' számolása alá adandó. Bizonyosága ez annak, mi szegény volt már ekkor a' királyi kincstár, midőn a' fejedelem Budától Bácsig saját költségén nem volt képes utazni. 1518 a' bácsi gyűlés 1. cikkje a' főpapok és zászlós urak jobbágy-telkeik számához mért zsoldosokat tartani köteleztetnek; a' 7. cikk szerint pedig a' kir. jószágok' visszavétele rendeltetik ismét. 1523 a' 12. cikk rendeli, hogy minden tíz jobbágyi házhelytől egy lovag és a' felső vármegyék egy gyalog fegyveres katonát adjanak. 1526ban a' 11. cikkben a' jobbágyok és földművelők is mind fejenként felfegyverkezni rendeltetnek. Több törvényeket idéz a' szerző annak megmutatására, hogy fejedelmeink köteleztettek az ország határait és végvárait saját zsoldosaik által őriztetni és ön jövedelmökből fenntartani s csupán mikor az ellenség' erejének ellen állani nem bírtak, tartozott a' nemesség felkelni, de a' király' zsoldosait fizetni ekkor sem. — Innen által megy a' szerző a' végváltozás' pontjára, az *első leopoldi* időszakra, midőn a' hadi költségeknek a' király' és ország' közönséges jövedelmeiből fedezése megszüntetni és ezen teher egészen a' nemzetre a' törv. rendek minden különbsége nélkül ruháztatni kívántatott, mi által I. Leopold tetteg végzet vetett a' hajdani várszerkezetnek, mert századok óta ostromlott és fogyasztott nemzetünk, vitézlő rendeink és egész nemesség adó alá szoríttatni kívántatván, ezen arany szabadságtól megfosztással is rémíttetvén elfogadta az 1715: 8 ezen szavait: *Quia tamen per eandem solam (nobilium insurrectionem et banderia) regnum hoc sufficienter defendi nequiret, adeoque validior et regulata militia tam ex nativis tum externis constans, pro omni eventu intenterenda veniret, quam sine stipendiis subsistere, haec vero sine contributione comparari non posse indubitatum esset: hinc subsidiorum et contributionum eatenus necessariorum materia diaetaliter (quo alioquin spectare dignoscitur) cum statibus deliberanda erit. Ezen törvényben nem említettven többé a' királyi jövedelmeken fekvő védelmi teher, azok attól felszabadultak és azt jövendőre a' nemzet vállalta magára. Ezen törvények után az előbbeni várszerkezet egészen szükségtelemmé levén, megszűnt a' szerző véleménye szerint.*

Vázolatát adván véleményadó a' két pályairatnak felölök röviden a következőkben mondja ki ítéletét.

Minden vizsgálódáshoz 's így a történettudományihoz is, bármilyen sok észszel legyenek azok végrehajtva, érkeznék kétségesek, ellenkező és eltérő vélemények, az illy kétségeket előadni, kifejtetni 's a' tárgyra újabb vizsgálódások által világot vetni a' criticának szoros kötelessége. Azoknak, kikre e' pályairatok' elítélése bízott, nem az tisztök, hogy a' munkákat saját tanjok és hitök' mértékéhez mérven, becsokeket a' szerint ítélik el, mert ebből azon igen egyoldalú ítélet-mondások keletkeznének, mik szerint jó volna az, mi az ő véleményökkel egyez, ennek pedig ellenkezője rossz, elvetendő; 's így hogy az orvosi tanokból hozassék fel példa, az alopáthiai rendszerhez tartozó munka, mindig megbuknék a' homeopáthiai rendszerhez tartozó bíró előtt: itt azt kell fontolatra venni, mellyik pályairat fogta fel a' kérdést legjobban, mellyik vet legtöbb világot a' tárgyra, melly felvilágítandó volt, 's mellyik munka az, melly okok és következmények' láncolatán leginkább összefügg, melly tárgyat legtöbb viszonyban, legtöbb oldalról és a' lehetséges mélységgel tekintette.

Illy szempontból tekintve a' dolgot, véleményadó ezen jelíges pályairatról: *Ex utam faciem variant per secula gentes*, azt ítéli: hogy e' munka szerzője sok tudománynyal és nagy szorgalommal dolgozott, a' várszerkezet' kérdését tökéletesen felfogta 's lehet mondan minden oldalról, mind buvárkodó, mind pragmaticai lélekkel elegendővel bírt arra, hogy e' tárgyban egy igen jeles munkát készíthessen. Jelen értekezése azonban nem az, mi tehetségeitől telt volna. Úgy látszik az adatok' tömérdeksége nyomta el a' szerzőt 's nem dolgozható fel így mint tudta volna szorgalmának halomra gyűjtött anyagjait. Irata mindig becses dolgokat foglal ugyan magában, de néha nem egészen a' tárgyhöz tartozókat 's ugyan azért egy kis zavar, ismétlések, 's itt ott világosság hiány, önmagávali ellenkezés' foltjaitól nem ment az. Mik mindannyi világos bizonyítványok, hogy a' szerzőnek sietnie kellett s úgy járt mint Cicero, kinek azért lett hosszú levele, mert nem volt ideje rövidebbet írni, 's hogy e' roppant kérdés' megfejtése, melly úgy szólván a' magyar constitutio történetét foglalja magában 1839. november' végétől ez évi martius' végeig szinte lehetetlen feladat volt és csodálni lehet, hogy feleletek is érkeztek. Mind azok mellett azonban, mik felebb megrovattak, a' munka történettani literatúránkban igen becses és mint pályatársai között minden kétségen kívül legjelesebb, jutalomra és nyomtatásra méltó.

A' másik pályairat illy jelmondattal: *Quibus artibus parta est respublica iisdem conservatur* sok adatokat foglal magában, mellyeknek meg van a' maga becsé, de azokat szerzőjük felhasználni nem tudta. Ezek csak vázai a' várszerkezet történetének 's igen töredékesek, igen szaggatottan előadvák. A' kérdést a' szerző nem is fogta fel minden oldalról, mert iratában többnyire csak a' *honvédelmi*

rendszert illető dolgokkal foglalkodik, azon fontos eseményeket pedig, mik a' várszerkezetből nevezetesen az *igazság-kiszolgáltatásra* és a' *megyei municipalitás' kifejtésére* nézve folytak, nem veszi figyelembe, sőt az elsőt, mint ide nem tartozót szántszándékosan hagyja el azt mondván a' 19. lapon: hogy *arra nem felelni hasznosabb, mint röviden felelni*, holott röviden felelnie nem tétetett sehol kötelességül a' tud. társaság által. Mind e' mellett azonban azon adatai miatt, melyeket a' *honvédelmi rendszer'* felvilágosítására nézve közöl, nem tartózkodnék véleményadó ez iratot nyomtatásra ajánlani, ha stylusa. olly igen rossz, nyelve olly hibás és magyartalan nem volna, de így az a' nem közölhetők' sorába tartozik, mert véleményadó teljességgel nem reményli, hogy a' szerző e' hibáit kiigazgatni maga erejéből képes legyen. Pest, aug. 26. 1840

Bajza József r. t.

Itt említhető meg a budapesti állandó magyar színház ügyében hirdetett pályázat bizottságának jelentése,¹ melyet Bajza József szerkesztett:

Elvégezvén munkálkodását a' küldöttség, melly a' budapesti magyar játékszint illető pályairatok' elítélésére volt választva, véleményét a' következőkben terjeszti a' Tekintetes heti ülés' elébe.

A' jutalomra feltett kérdés: »Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?« a' küldöttség véleménye szerint két részre oszlik:

1. miképen lehetne Budapesten magyar színházat alkotni?
2. miképen lehetne ez alkotott színházban a' magyar színművészetet állandóvá tenni?

A' kérdésre bejött 18 pályairat szerzői a' kérdés' első részéről értekeznek leginkább, a' másodikra — ha egykettő kivétetik — vagy épen nem, vagy csak felületesen 's a' legnagyobb általánosságban felelnek; mit a' küldöttség annál inkább sajnál, minél jobban meg van győződve annak igazsága felől; hogy színház-építéssel egyedül a' magyar játékszín még megalapítva nincsen, 's így ohajtott volna az értekezőktől a' játékszín' belső elrendezésére nézve, minél alaposabb és kimerítőbb véleményeket.

Mi a' kérdés' első részére szolgáló feleleteket illeti, csaknem általánosan mondhatni, hogy a' mennyi pályairat érkezett-be, ugyanannyi különböző véleményeket foglal magában a' kérdés' ezen részére; mert ha valami javaslatban egykettő általánosan megegyez is, midőnnak kivihetési módjait előadja többnyire eltér egymástól. Javaslatoakat, terveket kelletvén a' jutalom-kérdésre bejött feleleteknek szükségképen magokba foglalniok, igen természetes, hogy a' véle-

¹ Főtitkári iratok. 1834. év. 50. sz. A kisgyűlés jegyzőkönyvének 257. p. szerint a Hazai javaslataink stb. jeligés művét részesítette a 30 arany jutalomban; (szerző Fáy András volt), a Nunc dea jeligés (szerzője Kállay Ferencz), és a Több szem stb. jeligés művet (szerzője Jakab István) kinyomtatásra elfogadta.

mények illy sokfélék, illy különbözők. Mert tervet találni, javaslatot alkotni a' legkevésebbé alkotó és leleményes elme is tud ; jó legyen e annak utána ezen terv, kivihető e a' javaslat, azt alkalmasint előlegesen elítélhetni nem fogják, hanem csak tapasztalás' útján. Miután ezen sokféle javaslatoknak, mellyek a' 18 pályairatban foglaltatnak, ki- vagy ki nem vihetőségéről még a' tapasztalás bennünket semmire sem taníthatott, nem lehet elítélnünk, mellyik közöttök a' legcélirányosabb. Sok függ továbbá attól is, ez vagy amaz javaslat, millyen körülmények közt 's kik által vétetik munkába. Megtörténhetnék igen könnyen, hogy a' Tudós társaság egy javaslatot koszorúra méltónak ítélne, melly később munkába vétetvén, nem sikerülne, hanem sikerülne talán más, melly a' tud. társaság' küldöttsége által nem is vétetett figyelembe. Itt tehát a' küldöttség' véleménye szerint, hol bizonyos elvekből, itélni nem lehet, a' bírónak csak az áll tisztében, hogy azon szerző pályairatát válassza-ki a' többek közül, ki a' maga által ajánlott javaslat' célirányosságát, kivihetőséget, felhordott okai' és fejtegetése által, leginkább hihetővé tette. Ideák' gerjesztése, gondolatok' cseréje, a' tárgy' több oldalról fejtegetése, volt egyik fő célja a Tudós társaságnak a' jelen jutalom-kérdéssel 's ki a' felelők közül e' célra is szerencsésen dolgozott, ki legtöbb józan nézeteket, legalaposban támogatva terjesztett elő, azt hitte a' küldöttség' érdemesnek megkülönböztetésre. Illy szempontból indulva a' beérkezett pályairatok közül azon értekezést ítélte nyomtatásra és jutalomra méltónak, mellynek jelszava ez :

»Hazai javaslatinkban lehetőségek közül a' legalkalmasabbat akarni — a' józan hazafiság.«

Midőn azonban ezen pályairatot jutalomra kijeleli a' küldöttség, szükségesnek tartja a' felebb kimondott szempontok' következtetésében, mintegy világosítólag megjegyezni, ezt nem azért itéli jutalomra méltónak, mintha azt hinné, hogy a' benne foglaltató javaslat oldaná fel a' kérdési csomót bizonyosan, mintha ezt tartaná legjobb vagy talán egyetlenegy módnak a' magyar játékszín' állandó megalapítására, hanem azért :

Mert ezen pályairat javaslat terve' célirányosságát valamennyi társai között józan fejtegetésével és alapos okaival legkihetőbbé tette, tiszta nézeteket foglal magában, 's a' kérdést legtöbb oldalról világosítja, benne legtöbb practicai ítélet látszik, 's a' csomót nem erőszakosan ketté vágni, hanem kibontani 's feloldani igyekszik. Előadván a' játékszín' hasznait, ártalmát, szükségzeit, psychologische fejtegeti okait színészeink' vándoréletének ; tanúságos jegyzéseket foglal magában a' játékszín' megalapítása felől divatozó többféle javaslatokra ; érinti a' magyar játékszín' eredetét, haladásait, régiebb és mostani sorsát, 's miket nevezetesen a' játékszín' belső elrendelésére nézve mond — bár nem kimerítők is — leginkább haszonvehetők a' többi értekezések mellett, mellyekben e' tárgy többnyire csak mellesleg, vagy nem is érintetik. Jóllehet azonban a' küldöttség csak ez egy pályairatot jeleli-ki jutalomra, úgy véle-

kedik még is, hogy vannak ezen értekezések közt olyanok, melyek sok jót foglalán magokban az olvasó közönségnek hasznosak, tanúságosak volnának, 's eszközül szolgálhatnának új ideák' gerjesztésére, a' mi a' jelen jutalom-kérdésnél szinte czél.

Ezeket a' küldöttség a' Tekintetes heti ülésnek ívenként 3 arany díj melletti kadásra ajánlaná. Illyenek a következő jelszavuk:

1. Nunc Dea nunc succurre mihi, nam posse mederi picta docet templis multa tabella tuis.

Ezen pályairat hasznos és tanúságos dolgokat foglal magában, mind a' mellett is hogy tervét, mely szerint a' magyar játékszín a' némettel kapcsolhatnék egybe, a' küldöttség nem tartja czélirányosnak. Ohajtaná azonban a' küldöttség, hogy a' szerző nagy számú, 's a' tárgyhoz nem tartozó citatumait elhagyná, stilusát mely darabos, és sok helyt hibás, kiigazgatná.

2. Több szem többet lát.

Röviden, praecise 's józanúl mond-el a' játékszín' ügyében néhány hasznos észrevételt, kivált a' színművészeti iskola 's operákra nézve.

Ezen kívül méltóknak tartja a' küldöttség megemlíteni a' következő jelszavúakat:

1. Meddig készültök magyarok, mindenkor akarni, nem cselekedni mikor szüntök?

2. Festina lente.

3. Conamur tenues grandia.

mint olyakat, melyeknek szerzői szorgalommal és ítéllettel szólottak a' játékszíni ügyben, és részenként helyes javaslatokat foglalnak magokban. Pest, július' 29d. 1834.

Schedius Lajos.

Döbrentei Gábor.

Vörösmarty Mihál.

A' »Nunc Dea« jelszavúra nézve fenntartván külön véleménye' előterjesztését, helyben hagyja Schedel Ferencz.

Jegyzette Bajza József.

Ide sorolható Bajzának — osztálya részéről — a Marczibányi-jutalom ügyében szerkesztett jelentése:

I.¹

A' történettudományi osztály vizsgálat alá vevén az 1828., 1829., 1830. években megjelent történettudományi munkákat, közölök a' Marczibányi nagy jutalomra 1828-dik évre egyet sem ajánl, ellenben 1829-re vagy akár 1830-ra, minthogy nyomtatása ez utóbbi évben végeztetett be, a' következő munkát ajánlja:

Dóczy József: Európa' tekintete jelen való természeti, művelési és kormányi állapotjában, I—XIV. kötet. Bécs, 1829—1830.

¹ Főtitkári iratok. 1845. év, szám nélkül.

Lehetnének ugyan több észrevételek a' munkának mind tartalma, mind nyelve ellen, azonban annak közhasznúsága és a' szerző roppant szorgalma félreismerhetlen, melly két tekintetben azon két év, mellyben megjelent, a' történettudományi elmeszülemények közt kitünőbbet nem mutathat 's így azon esetre, ha más osztálybeli nála jelesebb munkák nem volnának, megjutalmazandónak ajánltatik.

Pest, nov. 14. 1845.

Péczely József. Luczenbacher. Bajza József.

2.¹

Vélemény illy czímű pályairatról: Felelet a Marczibányi-jutalom-intézet ezen kérdésére: Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő magyar nemzet erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától? Jeligióje: Res ardua est vetustis novitatem dare, novis auctoritatem stb. Plinius.

E' pályázat' szerzője mindenekelőtt a' műveltség' fogalmát határozván meg, általános áttekintését adja Európa' erkölcsi és polgári műveltségének a' magyarok' beköltözésekor, ezután részletekbe bocsátkozik és külön tárgyalja Német, Franczia, Olasz, Spanyol, Angol, Norvég, Svéd és Dán országok, a' szláv állodalmak és a' keleti birodalom', végre a' beköltözködő magyarok' polgári és erkölcsi műveltségének állapotját. Innen áttér magára a' pályakérdésre 's párhuzamot vonván a' magyarok 's Europa' többi népeinek műveltsége közt, kijeleli a' kettő közötti hasonlatosságokat és különbségeket.

A' nehéz és fárasztó kérdés' megfejtésében szerző nagy gondal járt el. Az adatok' egybegyűjtésében a' lehető legjobb kútfőket használta 's többnyire vagy egykorú hitelt érdemlő írók után indul, vagy olyakra hivatkozik, kik egykorúak után dolgozván, a' történetírói pályán tekintélyt vívtak ki nevöknek. Az europai műveltség' ábrázolásában Wachsmuth méltán nagy hírre jutott »Europäische Sittengeschichte« czímű munkája, Eichhorn' »Allg. Gesch. der Cultur und Literatur der neuen Europa«, továbbá Remer, Fischer, Hüllmann e' tárgyra vonatkozó munkái nagy gondal vannak használva, nemkülönben a' magyar műveltségi állapot' vázlata Constantinus Porphyrogenitus, Leo, Luitprand, Frisingi Otto, Béla' nevetlen írnoke, Kéza, Thuroczi, Nestor, Teophilactus 's több mások után ábrázolva.

A' következtetések, mellyeket szerző a' maga adataiból von kevés kivétellel többnyire helyesek, nézetei józanok, mentek minden erőszakolástól, ítéletei mérséklettek, férfiasok és őszinték. Egy részről sok sikerrel mutogatja, hogy a' beköltözködő magyarok korán sem voltak olly minden emberiség nélküli vadak, mint némelly olly nemzetbeli írók őket festik, kik csupán zsákmányoló táborozásaik-

¹ Főtitkári iratok. 1846. év. 9. sz.

ból, nem pedig otthoni viszonyaikból ismerik, de más részről ment minden túlzó magasztalásoktól erkölcsi és polgári állapotjuk' festésében 's eléggé részrehajlatlan és nyílt mind jó, mind rossz oldalaik' kitüntetésében. Véleményadó' ítélete szerint a' föltett pályakérdés' megfejtése, ha szerző által teljesen kimerítve nincs is, de igen meg van közelítve. Több adatok napvilágra hozatalára, bővebb történeti fürkészetre lesz szükség, hogy e' kérdés tökéletesen megfestessék, mi nem egy két rövid év munkája, mert a' beköltözködő magyarok' erkölcsi, házi és polgári állapotja felől szóló kútfők még eddig kis számmal vannak és sok részben hiányosak. Azért kimerítőt e' tárgyban csak később várhatunk, midőn hazánkban több segéd eszközei lesznek, mint vannak jelenleg, a' történeti buvárkodásnak, de szerző' munkája addig is nevezetes lépésnek tekintendő, a' cél' elérése felé 's véleményadó' ítélete szerint méltó mind arra, hogy megkoszorúztassék, mind pedig arra, hogy nyomtatásban megjelenjen. Mielőtt azonban a' munka kiadatnék, szükség, hogy szerző áttekintse 's különösen nyelvbeli hibáit, mellyek nagyobb részben a' leíró' vétségeinek látszanak, kijavítsa. Pest, novemb. 28. 1846.

Bajza József rendes tag.

3.¹

Vélemény illy című pályairatról:

Micsoda hitelessége van Béla nevetlen jegyzőjének a' görög írókra nézve, mellyek bizonyos tévedései? miben vádoltatik helytelenül?

Szerző némi olvasottságot tanusít ugyan, de gyenge ítélő tehetséget is egyszersmind és nagy gyakorlatlanságot az írásban. Pályairata mint igen fölületes, semmi figyelmet nem érdemel, 's így sem jutalomra, sem nyomatásra nem méltó.

Bajza József rendes tag.

Bajza több éven át a nagyjutalom ügyében kiküldött választmány tagja is. A legtöbbször ő a jegyző is.

A következő évekből maradt Bajzától jelentés:

1833.²

Alól írtak az 1832d évi munkák jutalmazása iránt a' Tekintetes Társaság által kiküldetvén, megjutalmazásra a' következőket ajánlják az ide mellékelt okokból:

I. Kresznerics Ferencz' Magyar Szótárát.

Mínhogy az minden eddigi magyar szókönyveink között legbővebb, gondosan és ítéletesen használja minden korbéli 's nemű

¹ Főtitkári iratok 1846. év. 9. szám.

² Főtitkári iratok. 1833. év. 92. sz. A IV. nagygyűlés jegyzőkönyvének 25 b) pontja szerint, szótöbbséggel Kresznerics szótárát jutalmazta, Fáy Bélteky-házát, Kisfaludy Károly munkáit, Kölcsey verseit, Szilágyi Ferencz Klióját pedig dicséretben részesítette.

kútforrásainkat 's rájuk mindenütt a' legnagyobb pontossággal hivatkozik, továbbá magyarázataiban leghelyesebb és határozottabb ; etymologiai rendszerében (tehát tudományos formájában) nem csak első, hanem szerencsés is ; végre közmondásokban, tájszavakban, kifejezési sajátságokban gazdag, 's ekként a' magyar szótári literatúrában időszakot alapít.

I. Kölcsey Ferencz' verseit.

Minthogy ezen gyűjtemény nem csak a' legnemesebb érzelme-
ket dicsőíti 's egy felette kedves phantasia által a' magyar lyrai
költés' legjelesebb tüneményei közé tartozik, hanem némelly al-
nemekre, névszerint a' balládra ¹ 's románczra a' legjobb példányokat
nyújtja ; a' dalt pedig egy felől a' maga mesterséges formájától
felmentve, más felől a' népi dal' egyszerű elveihez és formáihoz
visszatérve 's ezeket megnemesebítve : azon irányt mutatja ki, mellyen
a' lyrai költőnek e' nemből haladnia kell.

III. Fáy András' Bélteky-házát.

Minthogy ezen román a' karakterek' 's az élet soknemű helye-
zetinek, különösen pedig magyar alakok' 's magyar élet' hív festé-
sével, némelly fogatkozásai mellett is, literatúránk' jelesebb eredeti
tüneménye ezen nemből ; a' benne elhintett életphilosophiát, neve-
lést, művészséget 's tb. tárgyazó ideáknál fogva pedig egyike figye-
lemre legméltóbb könyveinknek.

IV. Szilágyi Ferencz' Klióját.

dicsérettel megemlítenének.

Ámbár pedig, valamint Kesznerics' munkájának csak 2d.
kötete tartozik az 1832d. évi munkákhoz, még is az alól írtak által
[utalomra ítéltetett : úgy Kisfaludy Károly' Minden Munkáinak is
hét kötete jöven-kí 1832-ben, mint minden hazai újságleveleink
bizonyítják, ezek is ajánlathatnának, még is, mivel ezeken tévedés-
ből az először kijött három kötet éve' (t. i. 1831) talált megmaradni,
hogy a' publicum a' Tek. Társaság' tettiben meg ne ütközhessek ;
de más felől se Kisfaludy' emlékezete ellen ne vétsen, se maga ellen,
hogy illy nevezetes tárgyban valamit el is felejtethett, bátorkodnak
az alól írtak ajánlani, hogy az 1832diki jutalmakról teendő tudósi-
táshoz illy forma függelék ragasztassék :

»Megjegyzí itt a' Társaság, hogy az 1831diki jelesb munkák
között Kisfaludy Károly' Munkái egyedül azért nem említettek,
minthogy az akkor vallott elvek szerint a' Társaság csak egészen új
munkákra volt figyelemmel.«

Wesselényi Miklós, a' kiküldöttség előllülője.

Vörösmarty,

Szemere Pál,

Bajza József (jegyző),

Guzmics,

Schedel Ferencz.

¹ Kijavította ezt az alakot : balladára.

1834.¹

Alól írt, a' tudós társaság által 1833 évre a' következő munkákat ítéli megjutalmazandóknak:

1. Vörösmarty Mihály' munkáit 3. kötetben.

Ezen három kötet Vörösmartynak 1833dikig írt minden lyrai és eposzi verseit magában foglalja, és így Vörösmartynak, ha drámáit kivesszük, egész költői pályáját. Az eposi költemények alól írt véleménye szerint legjelesebbek azok közt, miket literaturánk e' nembn mai napig ismer. A' belső alkatra, szövedékre sok gond van fordítva; egy gazdag, új képekben és hasonlatokban szinte bujálkodó phantasia mutatkozik rajtok, melly az érzések' és külső természet festéseiben egyképen szerencsés. Bennök tiszta, praecisus, minden üres szélességtől ment nyelv vagy on 's olly költői dictio, mellyet poetáink közül eddig senki sem haladott-meg 's csak kevesen érthettek. A' lyrai versek (mellyek dal, ének, epigramma és balladákra, oszlanak fel) minden tekintetben jeles gyöngyszemek, 's kivált a' balládai és epigrammai nembn nevezeteseek. A' balladákat az a' rövid sebes beszéd ajánlja mindenek felett, melly által a' történet szinte szemünk előtt látszik csomójáról legombolyodni, a' mi még külföldi költőkben is ritkább tünemény. Epigrammái között több van olyan, melly mind poetai szépségére, mind belső alkotására nézve, a' görög Anthologia' legszebbjei mellett megállhat.

2. Kisfaludy Sándor' két kötet regéit.

Ezen regék sem alkotásokban, sem poetai érdemökre nézve nem mérkőzhetnek ugyan Kisfaludy Sándor régibb, kivált három első regéivel: azonban még is a' mult 1833. évben minden kétségen kívül poetai literaturánk legszebb jelenései közé tartoznak. Bennök, gyakran egy pár vonással igen szerencsésen van találva a' régi magyar nemes-házi szokás 's olly könnyűség és kellem ömlik el az előadásban, a' mik néha megbékítenek olly helyekkel is, mellyeket a' kitisztult ízlés egyéb iránt nem javalhat.

Több munkát alól írt nem ítél a' tudós társaság' jutalmi jelentésében megemlítené.

Bajza József r. t.

1835.²

Az 1834dik évben kijött legjobb munka' jutalmazására nevezett küldöttség 1835diki szeptember' 11dikén tiszteleti tag' Mélt. gróf Dezsewffy József úr' előlülése alatt össze ülven 's az osztályoknak a' kijött munkák felől beadott tudósításaikat vizsgálat alá véven, véleményét a' következőkben terjeszti a' Tekintetes Társaság' elébe:

Az 1834. évi 200 arany jutalomra ezen című munkát véli méltónak:

¹ Főtitkári iratok. 1834. év. 20. sz. Ismeretes, hogy a nagyjutalmat megosztották Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály között.

² Főtitkári iratok. 1835. év. 63. sz. A VI. nagygyűlés, jegyzőkönyvének 60. p. szerint, a jelentést elfogadta.

Utazás Éjszakamerikában. Bölöni Farkas Sándor által. Kolozsvárt, 1834. Ezen utazási leírás a' legjobb azok között, melyek magyar nyelven íratlak. Az utazó Éjszakamerikának míveltebb részeit megjárván, e' nevezetes köztársaságot, mint hiteles szemtanú, saját tapasztalásai után a' legérdekesebb oldalairól ismerteti meg. Lefesti polgári és társasági életviszonyait, bele szövén előadásaiba több intézeteinek szerkezetét, vidékek' és természeti ritkaságok' leírását, közöl sok becses statistikai adatokat, emlékezik Éjszakamerikának több nevezetes férfairól és historiájának néhány kitündöklőbb szakaszairól. Előadása könnyű és világos 's a' munka a' mellett hogy tanulságos, igen gyönyörködtető is egyszersmind.

Továbbá dicsérettel megemlítendőknék véli a' küldöttség: betűrendben

I. Thalia, eredeti színdarabok' gyűjteménye. Kovács Pál által II. kötet. Pesten, 1834.

Ezen gyűjteménynek jelen kötete két darabot foglal magában: a) A' féltés' gyötrelmei; vígjáték, b) A' koldúsleány; erkölcsi rajzolat. Amaz magasabb nemű vígjáték, jó része versekben; ez érzékenyjáték. Amabban a' helyzetek' szövése, szenvedelmek' kifejtése, dictio és verselés dicséretreméltók; emebben a' darab' szövevénye, a' mind végig felfüggesztett eleven érdek, néhány karakter' szerencsés rajzolata, a' paraszt-jelenések' meglepő valósága; olly egésznet adnak, millyet igen sokat óhajthatni a' magyar játékszínnek

2. Gróf Teleki Ferencz' versei. Kiadta Döbrentei Gábor. Budán 1834.

Itt — ott vidám szép lélek' ömledezései, könnyű, csinos előadásban. *Gr. Desewffy József* mint legfentülő. *Fáy András* tiszt. tag. *Kis János* r. tag. *Czech János* r. tag. *Vörösmarty Mihál. Luczenbacher.* Jegyzé *Bajza József.*

1839.¹

Tudósítás a' 200 arany jutalom' tárgyában.

A' kétszáz arany jutalom, elítélésében munkálkodó választmány' tagjai összeülvén 's a' legközelebb lefolyt évben megjelent munkákról az osztályok' tudósításait felolvassván, részint az ezekben kifejezett vélemények' nyomán, részint saját tudomásoknál fogva, következőkben egyesíték véleményöket:

Az 1838-ban megjelent munkák között négy vonta magára leginkább a' választmány' figyelmét.

1. Marót bán. Szomorújáték Vörösmartytól.

2. Különös orvosi nyavalya és gyógyítás tudomány Gebhardt Ferencztől.

¹ Főtitkári iratok. 1839. év. 85. p. A X. nagygyűlés jegyzőkönyvének 70. p. szerint, a színműveket sem zárta ki a jutalomból s így Vörösmarty és Balásházy művére titkos szavazás folyt. Eredménye a jutalom megosztása volt, de az emlékbillikomot Balásházy kapta. Dicséretben Gebhardt műve részesült.

3. Természettan Tarczy Lajostól.

4. Háztartás és gazdaság-tudomány Balásházy Jánostól.

Mi az első pont alatti munkát illeti, ez olly jeles tulajdonokkal bír, hogy a' jutalmazásnál szinte kérdésbe jöhet, de a' választmány előbb azt véli eldöntendőnek a' Tekint. Társaság' nagy gyűlése által, valljon színművek, melyekre évenként külön 100 arany jutalom vagyon kitéve, jöhetnek-e a' nagy jutalomnál szóba.

Gebhardt Ferencz' munkájára nézve úgy vélekedik a' választmány, hogy az a' maga nemében nagy hiányt pótol 's azon közönséget, mellynek írva van, meglehetősen kielégíti, stilusában itt — ott németes kifejezések vannak ugyan, azonban eléggé érthető és világos. Kíváncsinos lett volna mindazáltal, hogy a' szerző a' pathologia 's therapiára nézve a' segédtudományokat jobban használta és öntapasztalatiból többet közlött volna, hogy gyógyszer formulái egyszerűbbek volnának és kevésbbé a' vegytan' szabályai ellen, végtére pedig, hogy a' szerző' műszavaira nagyobb gondot fordított volna, mert ez nálunk magyaroknál, hol a' tudományok most kezdődnek műveltetni, fő tekintetű dolog.

Tarczy Lajos' természettana' a' magasabb tudományt szerencsés népszerűséggel párosítva adja 's ez okból a' physikai ismeretek terjesztésére nézve munkája igen becses, nyelve, előadása, dicséretesek, kár, hogy a' szerző Baumgarten bécsi professor *Naturlehre* című kétkötetű munkáját használván és belőle egész helyeket átvevén, ezt könyvében meg nem nevezé.

Balásházy' munkáját e' most nevezett kettőnél eredetibbnek és jobban a' szerző' ismeretei és saját tapasztalása' eredményének tekinthetni. Ő a' chemiát, physicát, természeti tudományokat szerencsésen alkalmazá 's gazdasági állapotunkat alaposan ismervén, tudományát abstractive erre építi, ennél fogva munkája igen nagy hasznú. Előadása népszerű, világos, csupán az ohajtandó, hogy nyelve szabályszerűbb volna.

A' választmány azon esetre, ha az első szám alatt kijelelt munkáról szó nem lehetne, e' három utóbbi közül Balásházy János munkáját véli megjutalmazandónak a' 200 aranynyal, a' más kettőt pedig, valamint *Vörösmarty'* Marót bánját és az idesorozottakat dicsérettel említendőeknek :

B. Eötvös József, A' Börtönrendszerről,

Gegő Elek : Moldvai Utazás,

Szemere Bertalan : Börtönrendszerről,

Szigligeti : Gyászvitézek,

Vállas : Egyetemes számtudomány,

Zsoldos : Életpálya 's a' Honi közbátorságról.

Költ Pesten, nov. 20. 1839.

Fáy András Tiszt. Tag. 's küldöttség elnöke. *Fábián Gábor.*
Bugát Pál. Vásárhelyi Pál. Péczely József. Stettner György. Jegyző
Bajza József.

Ide sorolható két oly jelentése, a melyet mint az Évkönyvekben kiadandó értekezések ügyében küldött választmány jegyzője írt:

I.¹

Az Évkönyvekbe kiadandó értekezések' vizsgálatára választott küldöttség átolvasván minden beadott értekezést, a' következőket terjeszti a' Tekintetes Társaság elébe:

Az évkönyvekbe felveendőknek ítéli ezeket:

I. Kölcsey Ferencz' emlékbeszédét Berzsényi Dániel felett.

II. Schedel Ferencz' emlékbeszédét Simai Kristóf felett.

III. Szlemenics Pál' értekezését az Eskütársakról.

IV. Ugyan annak értekezését a' Királyi helybenhagyás' viszonyosságairól.

Ezen értekezésre azt jegyzi meg a' választmány, hogy benne a' szerző olyakat állít, mellyek a' törvénytudók által kétségbe hozhatnának és valósággal kétségesek is, mindazáltal, mivel az értekezés jól van kidolgozva és egybeállítva, az Évkönyvekbe fölvétehetik.

Az Évkönyvek' szerkesztetésére nézve általában úgy vélekedik a' választmány, hogy az Évkönyvekbe csak oly értekezések volnának felveendők, mellyek mind tartalmokra, mind kidolgozásokra nézve kitünőleg jeleseknek mondathatnak, 's mellyek általában a' felfogott tárgyat előbbre viszik, jobban fölvilágosítják és kifejezik, mint az talán eddig elé felvilágosítva és kifejtve volt, 's ez okból a' következőket nem tartja az Évkönyvekbe felveendőknek:

I. Györi Sándor' értekezését illy cím alatt: Mit tettek a' matematikusok az emberiség' előmenetelére 's boldogítására?

Ezen értekezés új és nevezetes adatokat és vizsgálódási resultatumokat nem látszik magában foglalni.

II. Nyíri István' értekezését az ipar és népszaporodás' számalapjairól a' hitel- és adósságtörölő kérdések' megfejtésére.

Ezen értekezésnek egy része minden jelesebb kézi könyvben is feltalálattatik s inkább a' Tudománytárban állhatna mint az Évkönyvekben.

III. Kállay Ferenczet: tudományos egyesületek' és alapítványok historico-philosophiai megtekintése.

Ezen értekezés szorgalommal van dolgozva, sok adatok vannak benne, de címének nem felel-meg, mert philosophice kifejtve nincs egészen, és nincs összefüggő rendszerben.

IV. Perger János emlékbeszédét Georch Illés felett.

Ezen emlékbeszédre nézve a' szerzőnek némi változtatások szóval ajánlottak. *Gr. Desewffy József. Guzmics Iszidor. Bitnicz Lajos. Luczenbacher János. Bugát. Balogh Pál. Bajza József.*

¹ Főtitkári iratok. 1836. év. 140. sz. A VII. nagygyűlés 86. p. szerint Kölcsey emlékbeszédét Berzsényi felett, Schedelét Simai felett, Szlemenics értekezését elfogadta az Évkönyvek számára, Nyiryét pedig a Tudománytár számára.

2.¹

Választmányi vélemény az Évkönyvekben kiadandó értekezések iránt.

Az évkönyvekben kiadandó értekezések' bírálatára választott küldöttség összeülvén 's az illető osztálybeli tagok' véleményeit egybevetvén, következőkben adja elő munkálkodása' eredményét :

Ámbár Kállay Ferencz rendes tag' illy című értekezéséről : »A' halálos büntetésekről« az osztálybeli tagok egyhangúlag úgy nyilatkoznak, hogy az az évkönyvekben kiadathatik ; minthogy azonban az academiának a' múlt évben feltett hasonló tárgyú jutalomkérdésére a' feleletek még be nem érkeztek és csak a' jövő évi martiusban érkezendének be, nehogy a' felelők, valamint szinte a' felette ítéendő bírák, ezen értekezés által megelőztetvén, ítéletadásukban elfoguljanak, tanácsosnak vélné a' választmány, ha ezen értekezés, míg a' nevezett jutalom-feleletek ügye végkép el nem döntetik, sem közgyűlésen fel nem olvastatnék, sem az Évkönyvekben ki nem adatnék.

Horváth Czirill rendes tag' illy című értekezéséről : *Értekezés az isten és világ közötti viszonyról. Első időszak : Pantheismus.* Az osztálybeli tagok úgy vélekedvén, hogy az az Évkönyvekbe felvehető, e' véleményhez a' választmány is hozzájárul, a' nevezett értekezést azonban, mivel az igen abstract és terjedelmes is, nem véli közgyűlésben felolvasandónak.

Két természettudományi értekezés :

1. A' *hidegvíz-gyógyászat' történetének első időszaka, dr. Horváth József* rendes tagtól és

2. A' *föld' élete népnyaivalak emberiség 's gyógyászat egymáshoz viszonyában* dr. Schoepftől,

az illető osztálybeli tagok' véleménye szerint az Évkönyvekbe fel nem vétethetik, mivel sem egyik, sem másik újat 's a' tudományt előbbre vivő nézeteket nem foglalnak magokban ; az egyik azonban, az 1-ső számú, ha letisztatnék (!) — mert így alig olvasható — a' Tudománytárba kinyomathatnék. Végére Kossovics Károly rendes tag' illy című értekezése : *A nemzetek' béke' 's had' viszonyairól* az illető osztálybeli tagok' véleménye szerint az Évkönyvekbe felveendő, azonban némelly nyelvhibáit szükség leszen kiigazítani. Közgyűlésbeni felolvasásra mindazáltal a' választmány, terjedelmessége miatt, ezt sem ajánlhatja. Pesten, sept. 7. 1840.

W. Id. Jankovich Miklós. Bitnicz Lajos. Bajza József. Jerney János. Szontagh Gusztáv. Tarczy Lajos. Zsoldos Ignác.

¹ Főtitkári iratok. 1840. év. 123. sz. A nagygyűlés jegyzőkönyvének 65. p. szerint Kállay, Horváth Cyrill és Kossovics értekezései felvételtek az Évkönyvekbe, Horváth Józsefé pedig a Tudománytárba.

Végül vannak oly jelentések, melyeket mint a drámai pályaművek ügyében kiküldött választmány jegyzője nyújtott be az Akadémiának:

I.¹

Az 1835dik évi jutalomra írt szomorújátékokat bíráló küldöttség öt tagja — mert Kölcsey távol lévén írásban küldötte be véleményét, Szemere pedig sem jelen nem volt, sem bírálatot nem adott — folyó évi szeptember 3dikán össze ülven 's a' jutalmazandó 19 színdarabról tett jegyzéseit egymással közölven következőkben állapodott meg:

Az 1835dik évre kitett 100 darab arany jutalom ez évben egyik versenyzőnek sem adathatik-ki, mert a' Tudós Társaság 1832. évben a' drámai jutalmakat alapítván azt kötötte-ki világosan, hogy csak oly mív nyerje-meg a' föltett jutalmat, melyet vagy *igen figyelemre méltó egésznek*, vagy *épen remeknek* lehet vallani; a' mostani 19 pályadarab között pedig a' küldöttség egyet sem talált, mellyről biztosan állítani merné, hogy igen figyelemre méltó egész, 's még kevésbbé olyat, melly remek volna; 's ezen ítéletet a' választottság' hat tagja egybe hangzó értelemben nyilatkoztatta-ki.

Minthogy azonban a' Tudós Társaság az illy jutalmazandó írások közül némelyeket, habár jutalmat nem nyertek is, tisztelet-díj melletti kiadásra, ha arra érdemesek volnának, kijegyeztetni óhajta, a' küldöttség ezen tekintetből vévén fontolóra a' pályadarabokat, közülök a' következő négyet vélte kérdés alá eshetőnek: I. Csáb, II. Izabella; III. Indulat' viharja; IV. Díjkard.

Tanácskozás alá vévén ezeket is egyenként a' szavazatok e' szerint állottak: Az *Izabella* című darabnak tiszteleti-díj mellett leendő kinyomatására Vörösmarty és Bajza szavaztak, Schedius, Fáy és Döbrentei arra, hogy dicsérettel, Kölcsey arra, hogy dicsérettel se említették.

A' *Díjkard'* kinyomatására Fáy, Kölcsey; dicsérettel megemlítésére Schedius, Vörösmarty; arra, hogy dicsérettel se említették Döbrentei, Bajza szavaztak.

Az *Indulatok' viharjájánál* Kölcsey, Fáy nyomtatásra, Schedius, Döbrentei, Vörösmarty, Bajza dicséretre szavaztak.

A' *Csáb-nál* mind-a' hat tag dicséretre szavazott.

A' szavazatok ekként állván, minthogy a' négy kijelelték közül egy sem nyert szavazati többséget, a' küldöttség azt ítélte, hogy egyik se adassék — ki, hanem említették, mind a' négy dicsérettel, mert mindeniknek vannak dicséretre méltó oldalai.

¹ Az *Indulatok viharjában* tiszta versek, helyenként szerencsés dialogus, jó nyelv van, 's belőle szinte költői elme sugárzik ki. 2. *Izabella* nem rosszul van elrendelve, nyelve hibátlan és kellemes, a' verselésben tisztaság 's nagy könnyűség mutatkozik 's versei sok

¹ Főtitkári iratok. 1835. év. 77. sz. A kisgyűlés jegyzőkönyvének 275. p. szerint a' jelentést elfogadta.

helyt a' meglepésig szépek. 3. A' *Díjkard*-ban vannak dicséretes jelenések, melyeknek színen hatások volna és meglehetős helyzetek. 4. A' *Csáb*-ban nevezetesen költői tehetség látszik 's a' darabnak e' tekintetben kitünő helyei vannak.

Fáy András tiszt. tag.

Schedius Lajos a' jegyző keze által írt változásokkal együtt.¹
Döbrentei Gábor, *Vörösmarty Mihál*. Jegyz. *Bajza József*.

2.²

Az 1836. évben jutalmazandó vígjátékok' megítélésére nevezett választmány' helyben lévő tagjai e' hónap 24. össze ülván, és jegyzéseiket egybevetvén, véleményöket a' következőkben terjesztik a' Tekintetes Társaság' elébe :

A' következő című darabokat :

I. Nőgyűlölök, II. Emma, III. A' meghasonlott barátok' békéje, IV. Az orvos, V. Dús házasság.

Olly műveknek tartja a' választmány mindegyik tagja, melyek teljességgel semmi figyelmet sem érdemelnek.

A' *járvány szerelem* című darabot Döbrentei Gábor tiszteletdíjjal nyomtatásra méltónak ítélte, mint hogy benne véleménye szerint vidor és játszi elme mutatkozik 's néhány jó ötlettel bír és házi festései hivek, természetesek, a' választmány többi jelen lévő tagjai azonban, és Kölcsey is, a' maga írott véleményében a' felebb előszámlált teljességgel semmi figyelmet nem érdemlők sorába helyezvén azt, nyomtatásra méltónak épen nem, de még csak dicsérettel említendőnek sem vélték.

Továbbá Döbrentei Gábor az *Ügyész* című darabot némelly személyei miatt dicsérettel megemlítiendőnek vélte, azonban a' választmány' többi tagjai nem tartották dicséretre érdemesnek.

A' *Király Ludason* című darab iránt megoszlottak a vélemények. Döbrentei ezt a' semmi figyelmet nem érdemlők' sorába helyezé ; Kölcsey, mint a' többi hétről, úgy erről is azt ítélte, hogy ez az egyetlen sebes olvasást sem érdemli ; Fáy és Bajza méltónak találták arra, hogy dicsérettel említessék meg ; Vörösmarty pedig tiszteletdíj melletti nyomtatásra ítélte. E' szerint oszolván-meg a' vélemények a' szavazatok' többsége azt végezzé, hogy e' darab dicsérettel említessék-meg.

Az imént előadottak szerint tehát a' Választmány véleménye oda megyen-ki, hogy a beküldött nyolcz vígjáték között egy sincs olyan, melyet drámai literaturánkra nézve nyereségnek lehetne tekinteni 's jobb vígjátékaink mellett méltó helyet foglalhatna 's így sem a' 100 arany jutalomra, sem a' tiszteletdíj melletti nyomtatásra

¹ Eredetileg az 1. Csáb ; 2. Indulatok viharja ; 3. Díjkard ; 4. Izabella volt.

² Főtitkári iratok. 1836. év. 102. sz. A jelentés elfogadtatott.

egyiket sem tartja érdemesnek ; a' *Király' Ludason* című darabot azonban, mint társainál több szorgalommal készültet, gondosabb nyelve és dialogusai 's egykét nem érdektelen jelenése miatt dicsérettel említendőnek jeleli-ki.

Pesten, aug. 24.d. 1836.

Fáy András. Döbrentei Gábor. Vörösmarty Mihál. Bajza József mint a' válaszmány' jegyzője.

3.¹

Jelentés az 1838. évi jutalomra beküldött vígjátékokról.

A' bíráló válaszmány' véleménye szerint még nem volt olly sovány éve a' jutalmazandó színműveknek mint a' jelen. A' múlt években beküldött darabokban itt—ott legalább költői szikrák mutatkoztak, mellyek reményeket nyujtának jövőre, most illy valamit is szűken, alig vehettek észre.

Egyetlenegy van a' 18 vígjáték között a' *Talány* című 3 felvonásos vígjáték, melly e' nagy pusztaságban magányos szomorú virágszállként áll, mellyről némi dicsérettel emlékezni lehet. Ennek szerzője ügyesen, egy pár vonással tud lélekállapotot festeni, habár egész charactereket nem is ; diálogusai szabatosak, nem áradozók : de ez aztán minden érdeme, mert más részről a' mű igen tartalmatlan, bevégezése elhamarkodott, erőltetett, csomója nem feloldva, hanem ketté vágva van és nyelve is hibás, sok helyt magyartalan.

A *Cholera és szerelem, Kapronczay Gedeon, Az özvegy, Vetelkedők, Jótékony kelepce* belső üresség, formák' hibái, ügyetlen kidolgozás miatt kevés figyelmet érdemlenek.

A' következő 12 irat pedig : *Az iskola szünet Kassán, Törvénszünet Pesten, A' jegyverszünet, A' huszár Werbung, A' kellemetes kikelet, A' komor tél, A' szép nyár* A' szomorú ősz, *Az erkölcs próbája, A' korszellem, A' köszörüis*, mellyek egy műgyárból kerülteknek látszanak, alul vannak minden criticán ; bennök sem ész, sem ízlés, sem beszédi illedelem, csak egy minden képzelődést meghaladó durva lelketlenség uralkodik.

Ez okokból a' válaszmány sem jutalomra sem nyomtatásra nem ajánl egyet is, csupán a' *Talány* címűt véli dicsérettel említendőnek.

Pesten, sept. 6. 1838.

Schedius Lajos tiszt. tag. Vörösmarty Mihál. Jegyzé Bajza József.

¹ Főtitkári iratok. 1838. év. 43. sz. A IX. nagygyűlés jegyzőkönyvének 33. p. szerint a jelentést elfogadta, de a jövőre kimondotta, hogy némi érdemesség esetén a viszonylagos jónak is kiadja a díjat.

4.¹

Választmányi tudósítás az 1839. évi pálya-szomorújátékokról.

Az 1839. jutalomra versenyző szomorújátékokat bíráló választmány összeülvén, és tagjainak egyes véleményét egybe vetvén vizsgálatának következő eredményét terjeszti a' Tekintetes Társaság elébe.

Tekintvén a' pályázó színművek' számát a' Választmány örömmel látta a' színművészet iránt mutatkozó részvétet, de a' műveket egyenként átolvasván és bírálat alá vevén, nem kevésbé csökkent öröme, mert nagyobb része studium' hiával, kezdő vagy hanyag és ügyetlen kezektől, dagályos és piperés, vagy igen prosai nyelven írvák, helyes szerkezet, actio, és félreismeretlen vonásokkal festett alakok nélkül; elannyira, hogy ha általános érték szerint kellene e' művek felett itélni, a' Választmány nem tétovázna oda nyilatkozni, hogy valamennyitől vonassék el a' jutalomdíj. Miután azonban a' Tudós Társaság 1838diki nagy gyűlése, előbbeni elvétől eltért 's most már a' jutalmazandó színműveket is egymáshozí viszonyaikban parancsolja tekintetni, a' jelenleg pályázó műveket következőleg gondolja osztályozhatni:

A következők: 1. Jenő, 2. Szörény Ida, 3. Szuniogh Katalin, 4. Sámuel főkamrás, 5. A' két vacsora, 6. Az álmok, 7. A' férj, olly munkák, mellyek részint minden criticán alúl vannak, részint csekély figyelemre méltók 's egészen a' fölebbi characteristica alá sorozandók.

A' következők: 8. Záchok, 9. Kálmán király, 10. Havasok vagy magyar nagyság, részint szerkezetők, részint egyes sikerültebb helyeik miatt több figyelmet érdemelnek ugyan az előbbenieknél, arra azonban nem gondolja méltóknak a' választmány, hogy külön dicsérettel említettessenek.

A' három utolsó: 11. Negyedik László, 12. Hunyadi László, 13. Első Károly, azok, mellyek a' Választmány' tagjai' figyelmét leginkább magokra vonták.

E' három közül a' választmány jutalomra a' 12. számút, *Hunyadi Lászlót*, jeleli ki. — E' mű valamennyinél correctebb és tisztább, ment túlzásoktól, alkotva is csaknem legjobban van, a' legkerekebb egészet teszi 's talán leginkább is szívhez szól; nyelve és versei könnyű falyamatúak, minden erőtetés nélkül; ámbár más részről meg kell vallani, hogy a' mű' szerzőjének characterfestésben nincs eléggé biztos keze és e' részben sok óhajtandót hagyott és dialogusai is nem mentek némi monotoniatól.

Ezt követi mindjárt, becsére nézve a' 11. számú, *Negyedik László*, melly első helyre tett társát abban haladja meg, hogy benne

¹ Főtitkári iratok. 1839. év. 91. sz. A X. nagygyűlés jegyzőkönyvének 35. p. szerint a jelentést elfogadta. A viszonylagos legjobb Hunyady László. Tóth Lőrincz írta, s nyerte a díjat. Másodjutalomban részesült IV. László, írta Gyurmán, Adolf.

jobban kifejezett charactereket szemlélhetni. Összefüggés és elrendezés is igen tűrhető e' műben, de szerzője teljességgel nem tudja, mint kell személyeket színműben beszéltetni; dialogusai nem üresek ugyan, de áradozók, hosszadalmasak és e' miatt úntatók 's a cselekvényt akadályozók. Azok a' Geniusok, Nemesis és Fatum, pedig kikapják a' darabot a' való világból s' egy idealis tündéri életbe teszik által. A' szerző a' görögök' és újabban Schiller' példájára chorusokat is használ, de ezen chorusok is mind meg annyi akadályozó pontjai a' drámai actionak. A' szerző egyéb iránt nincs költői tehetség nélkül 's műve mint költői mű minden esetre becses 's a' választmány méltónak tartja másod jutalomra.

Mi a' 13. számút, *Első Károlyt* illeti: a' szerző a' tárgy-választásban hibázta el leginkább a' dolgot. Ki Zách Klárának a' historiából ismeretes története felett gondolkodott, lehetetlen volt észre nem vennie, hogy ez azon tárgyak közé sorozandó, melyeket drámaivá alakítani felette nehéz, talán a' legnehezebb feladatok közé tartozik. A' költő vagy kénytelen a' historiai igazságot — a' szabadon túl — meghamisítani, vagy művét poetai igazságtétel nélkül hagyni, a' mi iszonyító és nem is lehet művészet' tárgya. Jelen mű' szerzője e' két szikla között szinte hajótörést szenvedett; mert midőn művét átolvastuk, iszonyodással telünk el és boszorkodással teszszük azt le kezeinkből, hogy a' költő Klára' esete' feletti fájdalomunk' enyhítésére olly keveset tett. A' mű lesújt bennünket és kedvetlenséggel tölt el. A' szerző iparkodott ugyan olvasóját megbékíteni, Károly király' halálát Klára' történetével hozván összefüggésbe 's mintegy ebből következtetvén, de a' mellett hogy ebben csekély elégtétel van, historice sem igaz, mert Károly király 1342. évben halt meg, Klára története pedig tizenkét évvel előbb volt: 1330-ban.

A mű egyébiránt szorgalomra mutat és színpadon, lényeges hibája mellett is, hatást ígér, ez okból a' választmány dicsérrettel említendőnek itéli.

Novemb. 18. 1839.

Schedius Lajos. Czuczor Gergely. Vörösmarty. Jegyzé: Bajza József.

5.¹

Választmányi vélemény az 1841-dik évi pályaszínművek iránt.

Az 1841-dik évben pályázó színművek felől kevés örvendeteset mondhat a' bíráló választmány; ez egyike a' legparlagabb éveknek miota a' magyar academia drámai jutalmakat oszt. A' drámának sem belső kellékeire nézve, millyenek szerkezet, cselekvény, characterek, indulat és szenvedély' hű ábrázolata; sem külsőségekre nézve, minők a' következetesen egymásból folyó, szakadatlanul haladó dialog, bélyegző beszéd, hibátlan nyelv, zengzetes verselés nem talált a' bíráló választmány dicséretes előhaladásokat.

¹ Főtitkári iratok. 1841. év. 84. sz. A XII. nagygyűlés, jegyzőkönyvének 24. p. szerint, a' jelentés értelmében a' jutalmat nem adta ki.

A' következő 6 színmű:

Sidney Edvárd

A' sziklák

Álmus és Béla

Trón és szerelem

Parasztcsalád

Korotnyai család

alul vannak minden részletes megbírálhatáson.

A' hátralevő három iránt pedig a' következőkben mondja el a' választmány véleményét:

Brutus. Szomorúj. 5. felv. — Igen hosszadalmas, nagyobb részint elbeszélésekből szerkesztett mű. A' cselekvény csak közepe' táján kezd mozogni 's az is megkivántató drámai sebesség nélkül. A' characterek' festésében szerzőnek nincs biztos keze és a' szóözön miatt is alig lehet személyeit kiismerni. Maga a' darab hőse, Brutus, bizonytalan és következtelen vonásokkal van festve. Vannak jelenései e' szomorújátéknak, mellyek színpadon botrányosak volnának; ilyen Sextus' csábítási ostroma Lucretiánál. Vannak azonban itt — ott sikerültebb jelenései és néhol erőteljes dialogjai; nyelve is hibátlan 's elég csinos, ámbár nem drámai.

Utolsó Zrinyi. Szomorúj. 5. szakasz. — E' mű a' három között legköltoőbb, de igen kuszált, nincs világosan rendezve 's ugyan azért szövedéke nehéz felfoghatású és ez is meglehetősen hosszadalmas. Az érzelmek 's indulatok' nyelve benne igen határozatlan sok helyt valótan, mi a charactereket is homályosakká teszi. Személyeit ismerhetőbb vonásokkal tudja ugyan megkülönböztetni, de ezen vonásokban nincs elég következetesség. Motiválnia is alkalmasban lehetett 's kellett volna a' szerzőnek sok dolgokat.

Korona és kard. Szomorúj. 5. felv. — Jól szerkezett 's valamennyinél szabályszerűbb munka: de költői ihletés nélkül írott. Benne a' legfőbb pillanatok nem eléggé drámailag vannak kivívva 's hibázik a tragoediai nagyszerűség. Több igen prosai helyei vannak (millyen a' 2. felv. 3. jelenése; melly gyermekes és mindennapi). Character-festéseiben talán több biztosság van, mint ama' más kettőben, de személyeit nem igen tudta érdekessé tenni.

Általában e' három mű sem emelkedik fölül a' középszerűségen 's általános becs szerint ítélve, egyike sem érdemlene jutalmat: egymáshoz viszonyban mindazáltal a' választmány a' *Korona és kard* címűnek véli a 100 aranyat kiadhatni, minthogy ez legjobb szerkezetű, legszabályszerűbb, dialogjai jók, nyelve — egy pár aljas kifejezést kivéve — szép és hibátlan. *Utolsó Zrinyi* pedig, mint a' többenél költőibbet 's *Brutust* néhány sikerültebb jelenéseiért, dicsérettel említhetőknek véli: de nyomtatásra egyet sem ajánl. Pesten, aug. 29. 1841.

Fáy András Tiszteleti Tag. Czuczor Gergely. Vörösmarty Mihály. Jegyzé Bajza József.

6.¹

**Választmányi jelentés az 1842-diki jutalomért versenyző
vígjátékokról.**

A' jelen évben versenyző kilencz vígjáték között a' bíráló választmány első jutalomra 's egyszersmind nyomtatásra méltónak ítéli a' 8dik számút illy czímmel :

Tisztújítás. Vigjáték 4 felv.

E' mű szerzője a' megyei tisztjítási életet ismeri és azt jellemzetesen s mulattatólag tudja visszatükrözni : az kár csak, hogy nem volt eléggé gazdálkodó szavakban 's míve kissé hosszú lett. Jellemeire nézve óhajtható, hogy több mélység volna bennök, azonban így is a' mint vannak, drámai irodalmunkban a' jobban sikerültek' számba tartoznak. A' nő-személyek' jellemére nézve meg kell jegyezni, hogy ezekbe következtetlenséget hoz' s némi csorbát ejt az éjjeli titkos találkozási jelenés. Női gyengédségtől, millyet a' szerző ábrázolni akar, nem várhatni, hogy kérőt vagy mátkát képes legyen éjjeli titkos találkozáásra csalva, hűségi próbára tenni. E' hely kiigazítást vár 's minthogy nem léteges (lényeges kiigazítva !!) könnyen ki is igazítható.

Egyéb iránt a' mű ügyesen van szerkesztve és alkotva ; nyelve is tiszta, világos, párbeszédei élénkek, egymásból könnyen és következetesen folyók.

Tiszteletdíj melletti nyomtatásra az az másod jutalomra méltónak ítéltetik az 5 számú illy czímmel :

Kinizsi. Vigj. 3 felv.

E' vígjáték jól van alkotva, talán legkerekebb egész, a' kilencz között : de igen kisszerű. Egy rövid anekdota Mátyás királyról, minő már sok iratott ; ugyanazon bonyolodással, ugyanazon kifejléssel. Alsóbb személyeinek jellemzése nem rossz, de a' főbb személyek igen fölületesen vannak festve és kevés pszichologiai tapintattal. A' mű egyébiránt színi hatást ígér ; nyelve, párbeszédei jók, szabatosak s az egész mű igen élénk.

Továbbá : dicsérettel említendőknék véli még a választmány a 3. és 9. számút mellyeknek címe :

Mahomet' paradicsoma, Kelet' népe' alkotmányos ünnepén.

Az elsőbbikre nézve méltányosnak véli kijelenteni a' választmány, hogy szerzője sok tehetséget mutat 's kivált jellemzéseiben sok pszichologiai mélység van : de a' műben olly egész a' meztelenségig sikamlós jelenések vannak, hogy előadása vagy kinyomatása lehetetlen volna. A' másodikban sok jellemzetes és életvaló ábrázolat van a' megyei életből.

¹ Főtitkári iratok. 1842. év. 117. sz. A XIII. nagygyűlés, jegyzőkönyvének 17. p. szerint a jutalmat A tisztújításnak (írta Nagy Ignác) adta ki, dicséretben részesítette Kinizsit (írta Szigligeti).

A' következő öt :

Golkondai kakasok, Etíra, Vándor philosophus, Belbecs és külszín, Szabadelműek, részint igen kevés figyelmet érdemlő, részint minden criticán alúli művek.

Pesten, novemb. 22. 1842.

Fáy András tiszt. tag. Vörösmarty Mihál. Czuczor Gergely.
Jegyzette: Bajza József.

7.¹

Az 1844iki pálya-vígjátékok.

Az 1844dik évben pályázó vígjátékok' bírálásával megbízott választmány következőkben terjeszti elő véleményét :

A' pályázó nyolcz vígjáték felől általában úgy vélekedik a' választmány, hogy közöttük egy mű sincs, melly belbecs és tartalmasságra nézve a' mult években kitüntettekkel (!) mérkőzhessék, azonban (egyetlen egyet kivéve) valamennyi örvendetes bizonyosságát adja annak, hogy íróink a' színmű írásban napról napra nagyobb ügyességet nyernek, műveik drámaiabbak mint eddig, bennök valódiabb cselekvény van, takarékosabbak a' beszédben 's az üres szódagályt jobban kezdik kerülni, és általában több öntudattal írnak.

A' nyolcz közül kettőt jelelt ki a' választmány ; egyet 100 arany, a' másod jutalomra 's az ezzel járó nyomtatásra.

Az elsőnek címe : *Vándor színészek*. Vigj. 3 felv.

Benne a' színészi, színbíráói és igazgatói fondorkodások' képe ábrázoltatik, érdekes helyzetekkel, és drámai életteli. Dialógja élénk, szabatos, teli gúnynyal és célzatokkal, meséje szerkezete meglehetősen. Sajnálni kell, hogy jellemei nem kivittek, hanem csak vázolvák 's hogy köztök egy pár kopott is van, ámbár meg kell valani, hogy a' darab általában súlytalan, 's nem valami mélyebben merített 's maradandóságot ígérő. Különben olvasva is érdekes, és ha minden éles célzatai megértethetnek, színi hatást ígér.

A' másodiknak címe *Tárcza*, Vigj. 5 felv.

Jó szerkezet, következetes jellemek 's érdekes tartalom által köti le az olvasó figyelmét. Kár hogy tárgya újabb időben, igen használt és koptatott t. i. : a' corteskedés és 'isztujítás. Ha e' nemből első volna, vagy akkor kerülne színpadra, midőn a' közönség már kissé kipihent a' sok tisztujításoktól, hatása is lehetne. Belsejére nézve súlyosabb tartalmú amaz első helyen kijeleltnél, és csak azért helyezi a' választmány második helyre, mert ama' másik inkább vígjáték és inkább megfelel a' jutalom feladatnak, minthogy ebbe sok komoly elem van vegyülve. A többi öt, mind három felvonásos vígjáték, illy címekkel :

¹ Főtitkári iratok. 1844. év, 54. sz. A nagygyűlés 39. p. szerint a jutalmat kiadta a Vándor színészeknek (szerzője Szigligeti Ede).

Átöltőzködés, Szőkött nő, Hamis gyöngyök, A' testvérek, Az örült és orvos, egyes részekben szinte dicséretes oldalakat mutató közép-szerű művek, de általán véve ama' kettővel nem mérkőzhetnek. A' Bölcsék' köve című pedig épen semmi figyelmet nem érdemel.

Pest, decz. 19. 1844.

Fáy András. Vörösmarty Mihál. Schedel Ferencz. Bajza József mint jegyző.

* * *

A közlöttek nyomán előttünk van Bajzának akadémiai tevékenysége.

A közlemények első része szorosabban kritikai munkásságáról tesz inkább tanuságot, a második rész azonban a kritikai munkásság mellett már akadémiai tevékenységének méretéről ad fogalmat és arról, mily súlyos volt egyéniségének az Akadémiában.

S e tekintetben a fenti közlemény némi kiegészítésre szorul.

Bajza nemcsak 1833., 1834., 1835., 1839. években volt a nagyjutalmi bizottság tagja, hanem 1832., 1837. és 1838-ban (mind a háromszor Vörösmarty volt a jegyző), 1842-ben (Szemere Pál volt a jegyző), 1843-ban (Jászay volt a jegyző) és 1844-ben is (Tarczy volt a jegyző), úgy hogy 1832—1845-ig csak három évben 1836., 1840., 1841-ben nem volt a nagyjutalmi választottság tagja, s akkor mindig az Évkönyvi értekezések bizottságába választották (1841-ben a jelentést Schedel írta). Úgy látszik, mindig valami személyi okból maradt ilyenkor ki; pl. 1836-ban azért, mivel Verseit Vörösmarty ajánlatára a nyelvtudományi osztály részéről a jutalmazandók közé vették, »mint olly tüneményt a' lyrai költsék' sorában, melly érzelmeinek melege, gyengédsége, az előadás egyszerűsége s tisztasága által magát minden egyebek fölött megkülönbözteti. Ide járul azon különös csín, melly az egész gyűjteményt bélyegezi 's bízvást állít-hatni, hogy ezen csínt, melly most a' legújabb e' nemű versezetekben feltűnő, egyenesen Kölcséy 's Bajza' verseik' gyűjteményének köszön-hetni«.

Meg kell jegyezni, hogy ezen jelentés mellett a bizottság elé került Kis János ajánlata is, a melyben ez Jósika Miklós Irányát ajánlotta jutalomra, Bajza verseit pedig dicséretre.

Ez az ajánlás hatással lehetett a bizottság egyes tagjaira (tagok voltak Fáy András elnökle alatt Kállay Ferencz, Győry Sándor, Döbrentei Gábor, Szász Károly, Stettner György és Vörösmarty Mihály), mert a vita folyamán 4-en a jutalom kettéosztását ajánlották, mivel a többi fölött kimagasló mű nincs. Ez ment határozatba is, mert az említett 4 tag a többség volt, a mely ajánlotta a nagygyűlésnek a jutalom megosztását Bajza Versei és Nagy Károly Arithmeticája között.

A nagygyűlésen (83. p.) vita fejlődött, majd pedig szavazás útján úgy dőlt el az ügy, hogy Bajza Versei 14 szavazattal kisebbségben maradtak. Nagy Károly Arithmeticája 18 szavazattal az egész nagyjutalmat elnyerte, Bajza Versei pedig dicsérettel említettek meg.

Bajza majdnem minden évben a drámai jutalmi választottság tagja is volt, de 1834-ben Schedel Ferencz, 1837-ben és 1840-ben Vörösmarty Mihály volt a jegyző.

A Marczibányi-jutalmi bizottságon kívül tagja volt 1843-ban a Gorove-jutalmi bizottságnak is, de itt a jegyző Jászay volt ; azonkívül résztvett 1845. és 1846-ban a közgyűlést előkészítő bizottságban, de erről nem maradt fenn semmiféle jelentés. Tagja volt ezenkívül még 1835-ben azon bizottságnak is, mely az Évkönyvből ki maradt értekezések ügyében küldetett ki ajánlattétel végett. Ajánlotta 1840-ben a magyar történelmi kútfőknek még 1832-ben ajánlott, de költséghiány miatt elhalasztott gyűjteménye kiadását, de nem ért célzt, mert csak 1845-ben küldött ki a Társaság bizottságot, (ebben Bajza is benne volt) ebben az ügyben való jelentéstétel végett. 1845-től kezdve a történettudományi osztály »tollvivője«. Többször olvas fel, így pl. a könyvtár hivatalos és diszes megnyitásánál a Telekies tudományos hatása című értekezését, 1847-ben pedig »Az idegen nyelvek használásáról és ennek a nemzeti erkölcsökre hatásáról« értekezett.

A 40-es évek vége felé azonban mindinkább másfelé fejt ki tevékenységet. 1840 után pedig már semmit sem dolgozott az Akadémia számára.¹ El-eljár a gyűlésekre szorgalmasan, még 1857-ben is. Halála után az Akadémiában Toldy Ferencz tartotta felette az emlékbeszédet.

VISZOTA GYULA.

BETHLEN FARKAS, A TÖRTÉNETÍRÓ ÉLETÉHEZ.

Az alább közlendő adatok részben családi, részben személyi vonatkozásaiknál fogva értékesek ; különös figyelmet érdemel azonban a 7. számú irat, mely azon írók jegyzékét tartalmazza, kiknek műveit Bethlen Farkas történelmi munkája megírásakor felhasználta, vagy legalább felhasználándóknak vélte. Valamennyi irat eredetije gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában található.

I.

Szentmiklós, 1672. július 25.

Édes öcsém Uram !

Bizony szomorúan értem kegyelmed leveliből szegény gyermek betegségét, Istentől gyógyulást kívánok kegyelmetek beteginek

¹ Az Akad. Ért. 1851. évf. 400. lapja szerint Jerney indítványára Bajza a török-magyar történelmi kútfők gyűjtése és fordítása ügyében kiküldött bizottságnak is tagja volt. Badics állítása szerint Bajza fordította le az Entwurfot, melyet a kormány az Akadémiának küldött meg a lefordítás eszközésére. Erre nézve sem a jegyzőkönyvekben, sem az Akad. Értesítőben nincs pontos feljegyzés. Badics szerint Bajza bírálta a Széchenyi Pál életrajzára kitézett Ujváry-pályázat 2 pályaművét, a melyeket rosszaknak ítélte. A jegyzőkönyvek azonban csak általában a történelmi osztályról szólnak. (Akad. Ért. 1851. év, 122., 240., 251. l.)

s az egésségeseknek állandó egésséget. Nem kevésbé bánom azt is, hogy kegyelmed ide nem jöhet, ha azért eljönnek azok az becsületes emberek, itt egyebet nem mivelnek nézegetésnél és ennek az jószág-nak állapotjának megértéséről. Az mint írtam volt, az gyűlés után mennek Bunra és Keresdre is, bizony én is azt írom s Istennel bizo-nyítom, azt kívánom, egyik szintén úgy, mint másik adaequaltassék és ha mi defectus valamelyikben, supplealódjék, mely úgy lehet osztán jól, ha elsőben kezünkél levő jószágok minden állapotjának jól végire mennek. Kérem kegyelmedet, tudósítson ismét, mint leszen szegény gyermek, ha igen rosszul talál lenni, talám az keresz-telést ne halassza kegyelmed. Kívánom, engedjen Isten jobb hírt hallanom kegyelmeitek felől. 1672. 25 Julii. Szent Miklós.

Kegyelmed atyjafia, kész szolgája

Bethlen Farkas

Kívül : Fecskefészket hallottam, hogy jó megtörni és megszáítani s tejben megfőzve az torkára kötni, az kinek fáj ; melyet láttam asszo-nyom anyám is sokszor cselekedett.

Ugyanott : Tekéntetes nemzetes Bethlen Gergely kedves öcsém uramnak ökegyelmének (tit.) adassék. (Zárópecsét.)

2.

Szentmiklós, 1674. januárius 24.

Édes Öcsém Uram !

Szintén most vettem kegyelmed levelit. Az mi az kegyelmed nyavalyáját nézi, nem pleuritis az, úgy hiszem ; mert az kin pleuritis kezdődik, legelsőben is szörnyen megrázza az hideg, úgy kezdődik az nyilallás, az penig tűrhetetlen punctorius dolor lateris, szüntelen penig, azonban nehéz lélegzet vétel és néha köhögés is van együtt. Ezek az egy köhögésen kívül az asztalosban is mind jelen valának, Liniakiban (igy !) penig az köhögés is az több leírt jelekkel Fejér-várt ; én nekem is hol az szívemre, hol csak az hátamban, hol csak az oldalamban volt az nyilallás, de az több leírt jelek nem lévén, flatusoktól volt egészben. Kegyelmedben is ezt hiszem ; reteknek azért, borsónak és nyers gyümölcsnek kegyelmed hagyjon békét, ha pedig az pleuritisnek jelei kegyelmedben vannak, az mediát (igy !) menten vágassa meg kegyelmed onnét, az honnét nyilallás van és jócskán kivétessen az vérben kegyelmed ; bort ne igyék kegyelmed, ha úgy lesz, az mint az pleuritistról írok. Az mostani időben vizet is igyék ember, ha egésséges is időközben, mert merő tűz az mostani bor ; éjjel kegyelmed, egyébkor is künn, mente, süveg nélkül ne járjon ; egy kis kilést kellene saczkóban megmelegíteni és az fájós oldalára tenni kegyelmednek. Azonban ha csak flatus is, de kegyel-med köppölyöztesse háta girinczit válla között menten, legyen bár nyolcz köppöly, mert akármelyik legyen, szükséges az is, de ha peluritis, menten legyen az érvágás.

Ez estve küldtem Érsek György uramékhoz, akarnám, ha virradtig választ hozna ; holnap akarnék én is indulni, ha lehetne Isten kegyelméből, ha az szolgálaim betegsége engedné. Bizony én még most is ritka nap, hogy afféle fájdalmokat ne éreznék, az szintén most is. Feleségemmel együtt mindnyájan kegyelmednek ajánljuk szolgálátunkat. Éltesse Isten jó egészségben kegyelmedet. 1674. 24 Januarii. Szent Miklós. Kegyelmed igaz atyjafia

Bethlen Farkas mp.

Ha penig kegyelmed rosszul talál lenni, tudósítson menten, holnap ebédig elvárom, had mehessek kegyelmedhez, mert azzal játszani nem jó. Ha pleuritis talál lenni, kegyelmed künn ne járjon, fűszerszámos étket ne egyék, főtt vízzel éljen. Az én asztalosom már jól van, hála Istennek.

Kívül: Tekéntetes nemzetes Bethlen Elek kedves öcsém uramnak ökegyelmének adassék. (Zárópecsét.)

3.

H. n. 1675. eleje.

Méltóságos Fejedelem, kegyelmes Uram !

Az rettegi alkalmatossággal nem lehetetlen dolog, hogy továbbá ne busítsa Alvinczi István uram nagyságodat.

Ez okáért alázatosan megszolgálnám nagyságodnak, ha még valami részecskék és appertinentiák mind künn és benn abban az helyben találkozhatnak olyak, az melyek akár mint illethetnék az nagyságod fiscussát, méltóztassék Nagyságod pleno jure et effectu liberaque disponendi facultate kegyelmesen nekem conferálni.

Nagyságodnak alázatos igaz hive

Bethlen Farkas.

Kívül: Concessa 9 Februarii 1675.

4.

H. n. 1676.

Méltóságos Fejedelem, Kegyes Uram !

Sokkal terhelni Nagyságodat nem kívánom, mindazonáltal gon dolkozván magamnak hamar változható sorsomról s töllem szerel mesimnek gyámoltalanul való elmaradásokról, ahoz képest miglen Istennek rendelése is életemet nem határozná, szükségesnek itilvén szegény feleségem s posteritásimnak jövődöbeli securitásoknak consulalnom, alázatosan megszolgálnám Nagyságodnak, ha maga méltóságos assecuratiojával az successor fejedelmeket obstrin-

galván, méltóztatnék feleségem s posteritasimnak életekig, jószágimnak arenda fizetéseket fejedelmi collatioja által, ez világból való változásom utánra condonálni

Nagyságodnak alázatos hive szolgája

Bethlen Farkas.

Külső lapján más írással: Én az én részemről concessa, ha érném is, melyet én bizony nem kívánok, a successor fejedelmekre nézve is ha használ. 1. Decembris 1676.

5.

Szentmiklós, 1677 május 8.

Édes öcsém Uram!

Kegyelmed levelét vettem az inclusakkal kedvesen, melyeket (az párokat) megtartom, had beszélhessek kegyelmeddel. Nem tartom Daczó uraméktól nagy okosságnak fel tett szándokát, ha az levéllel oda menjen, az hova szándékozik, melyről coram plura. Bizony valóban búsulok Ferkőn, Istentől gyógyulást kívánok, úgy hiszem, meghimlőzik; kegyelmetek melegben tartsa és aer ne érje, az többi más házban legyenek, hort neki ne adjon, csak főtt vizet, melyben ha egy kevés reszelt szarvasszarv és lencse volna, igen jó volna, kevés fahéjjal, malosa szőlővel és fügével. Azonban alkermes terjék kiűttetésére jó, de paraszt orvosságban az répa mag is. Udvarhoz kegyelmed elküldjön, ujabban Kutfalvára, lám közzel leszen Fejérvárra. Kik lesznek udvarnál és mint vadnak az dolgok? Laczkó is bizony az éjjeltől fogva rosszul van; asszonyom anyám is igen rossz egészséggel s ki akar menni, hogy elbetegszik, ember nem nézi, melyre... *(olvashatatlan szó!)* Éltesse Isten jó egészségben kegyelmeteket. 1677. 8 Maii. Szent Miklós.

Kegyelmed atyjafia szolgája

Bethlen Farkas.

Ha mi kívántatik s itt lesz, bizvást küldjön kegyelmetek, meg nem lesz tagadva.

Kívül: Tekéntetes nemzetes Bethlen Gergely kedves öcsém uramnak ökegyelmének (tit.) adassék. (Zárópecsét.)

6.

H. n. 1678.

Bethlen Farkasnak alázatos supplicatioja Nagyságodhoz, mint kegyelmes Urához.

Nyilván lehet Nagyságodnál, az miben tudtam és lehetett, én is több jóakaró uraimmal, követtársaimmal mint munkálkodtam Nagyságodnak portán fenforgott dolgaiban, nem is haszontalanul, hála Istennek.

Könyörgök alázatosan Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, Damokos Tamás mezőségen imitt-amott lévő portióit, melynek

nagyobb része zálogban vagyon és Szinye nevű falut Belső Szolnok vármegyében, melyet Béldi Pál per contractum vett volt kezihez, nekem, feleségemnek cum libera dispositione örökösön megadni méltóztassék. Alázatosan s igaz hűséggel meg igyekezem nagyságodnak szolgálni.

K. V. V. N.

Kivül: A Domokos portióját oda adták ő kegyelmének. 1-ma Junii 1678.

7.

Catalogus autorum, ex quibus concinnatur historia.

Ambrosius Simigianus, notarius comitatus Szolnok Interioris in Transsylvania; ille autem in opere suo usus est testimonio Bonfinii et Sambuci, Pauli Jovii, Joannis Carion, Nicolai Olahi, Stephani Verbőczii, Stephani Brodericii, Stephani Székely, Joannis Bohemi, Wolfgangi Kavacioci, cancell. Transylvanicus, Joannis Jacobini, notarius Claudiopolitanus, Jacobi Paleologi.

Joannes Michael Brutus, de quo Julius comes Salmensis ex arce Freystad Vogan (?) die 21 octobris anno 1592 Sigismundo Bathory principi Transsylvaniae in hunc modum scribit: Joannem Michaelem Brutum virum optimum et doctissimum, priusquam adhuc viderem, ex commendatione aliorum non vulgariter dilexi, successu temporis vero, post illam Parisiensem famosam caedem, Joannis Cratonis commendatione meum hospitem factum, cum singularem vitae modestiam, praestantem sapientiam, excellentem humanitatem in eo satis admirari non possem, venerandum senem tot insignibus virtutibus ornatissimum, parentis loco semper habui. Cum autem rationibus ejus ita ferentibus, diutius apud me manere non potuisset, in Poloniam ivit, ibique Historiam rerum Hungaricalium conscripsit, de quo viri docti, quorum censoriae virgulae eam subjecerat, id testimonii perhibuerunt, quod sive orationis elegantia, sive sententiarum gravitas, sive hominum et locorum, sive proeliorum descriptiones, sive narrationis fides spectetur, summopere sit commendatus. Hunc, quia videndi Transylvaniam animus ipsum incessit, Ser^{ti} Vv^{rae} recommendandum duxi etc. Istvanfius vero Historiae suae libro 31. de eodem in hunc modum scribit: Historias rerum Hungaricalium cura et studio auspiciisque et impensa Stephani Poloniae regis, a Joanne Michaele Bruto, docte eleganterque scriptas, quae autore Albae Juliae fati concedente, apud Sigismundum Bathorem remanserunt, omnium qui viderant, firma asseveratione dignissimas, quae in lucem ederentur, legatus ad caesarem retulit. Sed summa incuria nec apud Caesarem, nec apud Transylvaniae principes tantum gratiae consequutus, ut prelo fuerit subjecto, verum blattis in hunc usque diem relictus.

(A következő nevek át vannak hűzva):

Istvánffius Nicolaus,

Casparus Bojthi, historicus aulicus Gabrielis Bethlen.

Michael Szamosközy.

Joannes Zermegh.
 Franciscus Miko Baro.
 Joannes Zamoyski cancellarius regis Poloniae.
 Stephanus Szamosközy, Szamosi.
 Valentinus Homonnais comes.
 Tomas Borsos, residens in porta, tempore Gabrielis Bethlen.
 Michael Tholdalagi senator tempore Georgii Rakoci senioris.
 Joannes Kőnig.
 Mathias Franc. Hunyadius.
 Joannes Szalardius.
 Setus Calvisius chronologia. (*Oldalt megjegyezve: loco illius scribatur H. Paulus.*)
 Stephanus Kovacsacius cancellarius.
 Item ex libro exequiarum. (*Olvashatatlan név.*)
 Joannes Keményius princeps, qui interfuit Gabrielis Bethlen principis sec. et ultimae expeditioni, Georgii Rakoci primi et secundi negotiis.
 Ex archivis praeterea albensibus quam plurimi.
 Joannes Baro.
 Michel Siglerus notarius Cibiniensis.
 Georgius Korotz.
 Paulus Piasecius, episcopus Braemisliensis (?)
 Michael Sukius residens in porta Gabrielis Bathorey.
 Joannes Gerőffi supremus comes Colosiensis et regni thesaurarius.
 Item transactiones, quae intercesserant inter imperatores Romanorum et principes Transylvaniae, authentice in acta Capitularia inductae, quae in hunc usque diem in archivo regni conservantur. Sed hoc superius inserendum.
 N. Adrianus Claudiopolitanus plebanus.
 Item alius aliquis auctorum post annum 1600, cuius nomen adeo vetustate erasum, ut legi minime potuerit. Author anonymus.
 Item Lazarus Soranzius.
 Item Gasparus Heltus typographus Claudiopolitanus, multis nominibus clarus.
 Nicolaus Reusnerus, Leorini (?) comitis Palatini caesaris et consiliarii Saxonici.
 Sebastianus Teutsch civis Claudiopolitanus
Jegyzet. A nevek túlnyomó része áthúzva lévén, a kiolvasás helyenként bizonytalan.

DR LUKINICH IMRE.

PALATICZ GYÖRGYRŐL.

(1539.)

Nos Joannes Dei gratia rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.
 Memoriae commendamus per praesentes, quod egregius et nobilis
Joannes Palaticz de Illadia veniens nostri in praesentiam exhibuit et

praesentavit nobis literas quasdam donationales et statutionales serenissimi quondam Mathiae Dei gratia Hungariae, Dalmatiae etc. super possessiones quasdam videlicet Illadia; Vrani et Vranucz, Chiklow et Kekestia, omnes praedii in comitatu Themesiensi existentes habitis petens nos ei de novo donare et conferre vellemus. Nos itaque attendentes et considerantes fidelitatem et fidelibus servitiis praefati *Joannis Palaticz*, quibus ipse nobis pro locorum ac temporum varietate impendit et exhibuit ac in futuris quoque impensurus et exhibiturus est, exaudita vero et admissa supplicatione eiusdem, totales et integras possessiones praefatas, Illadia, Vrani et Vranucz, Chiklow et Kekestia ac praedia omnia in praefato comitatu existentes habitas, item totum et omne iusregium, si quod in praedictis possessionibus et praediis quaecumque haberemus aut nostram ex quibuscunque viis, modis et rationibus concernerent Maiestatem, simul cum cunctis eorum utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus vineisque vinearumque promonthorii, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentium, quibuslibet utilitatum et pertinentium suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatum ad easque possessiones iusque nostrum regium de iure et ab antiquo spectantes et pertinere debentes sub suis veris metis et antiquis limitibus existentes memorato *Joanni Palaticz* de praefata Illadia ipsiusque haeredibus et posteritatibus universis vigore aliarum harum nostrarum donationalium novae donationis titulo dedimus, donavimus et contulimus, imo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiler ad tenendum, possidendum et habendum salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Budae feria quinta proxima post festum exaltationis salutiferae crucis anno Domini millesimo quingentesimo tricesimonono, regnorum vero nostro undecimo.

(Közel egykorú másolata papiroson, Kassa város titkos levéltárában. Z. Palaticz. Nr. 1. jelzés alatt.)

(1586.)

Compositio egregii domini Georgii Palaticz cum Andrea Leorinchy.

Mi Janko Balázs Sárdi és Heasfalwy Ferencz ugyan Heasfalwy adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik ez mi jelenvaló levelünknek általa, hogy mielőttünk az vitézlő *Palaticz György* uram egyfelől és az nemes Leorinchi András, mindenik Wyzekelyen (Ujszékelyen) Udvarhelyszékben lakozók tőnek ilyen végezést. Az miképpen ennek előtte 1580 esztendőben 19 napján Pünköszt havának végeztenek volt egymás között Eossi András és Antalfi Mátyás előtt néminemű zálogos szántóföldek szénarétek és egyéb örökségek felől is, kiről kétszáz forint kötél alatt levél is kelt volt közöttök. Annak felette

egy ház felől is, Farkas Kelemen háza felől, így hogyha Palaticz György az négy ház jobágyot törvénynek folyásával megoltalmazhatja az Benedek geréb fiaitól, melyeket azok bérelnék, kik az ő atyjoknál zálogon voltak, de megváltották volt magokat Telegdy Mihály kapitánysága koron, tehát Leorinchi András is az Farkas Kelemen házáat, hat forintot letévén Palaticz uram, megeressze ő kegyelmének, mivelhogy ez is azon zálogos jószág fele volt. Mostan azért mivelhogy constál, hogy Palaticz György uram azokat törvény szerint megnyerte, megkíváná Leorinchi Andrástól is az Farkas Kelemen házáat az előbbeli compositió szerint és letévé mielőttünk az 6 forintot, felvévé Leorenichi András és megeresszé Palaticz uramnak az egy házat mindazokkal, az mik ahhoz pertineálnak, de így hogy szent Márton napig el ne foglalja tőle. Annak felette végezék ezt is, hogy az mely rétet vett volt Leorinchi András Lórévben egy darabanttól egy részét és az egy részét egy fejedelem jobbágyától örök aron még akkor, mikor Leorinchi András is paraszt ember volt, mely rétet Palaticz uramnak valami compositio által kezébe bocsátott volt, azt az rétet ismét visszabocsátá Palaticz György uram Leorinchi Andrásnak örökbe, elvevén először ez esztendei hasznát, ilyen conditio alatt penig, hogy az rétnék feléért, kit az fejedelem jobbágyától vett volt, Leorinchi András más rétet szerezzen Palaticz uramnak Kornis Mártontól, mely rétet vagyon az ujszékelyi határban az ujszékelyi hidon túl alól, mikor Wyzekeljről Záz-Kézd felé mennek jobb kéz felől be az Kwkeolleo mellé, így az lórévbeli rétet éppen Leorinchi Andrásé legyen; ha penig azt meg nem szerezheti, csak az drabanttól vett rétet legyen övé.

Mely végezések mi előttünk így véghez menvén, az előbbeli végezést, mely költ köztük Eossi András és Antalffi Mátyás előtt kétszáz forint kötél alatt, (kiszakadt) teljességgel minden részeiben (kiszakadt) tevék és invalidálák, mivelhogy mostan ujabban minden dolog véghez ment közöttök, mely dolognak bizonyására és jövődöbeli erősségére adtuk ez mi jelen való levelünket pecsétünk alatt, mely költ Wyzekeljen szent Margit asszony nap előtt Kedden anno 1586.

(Eredetije papiroson, rányomott két pecséttel Kassa város titkos levéltárában. Z. Palaticz Nr. 4. jelzés alatt.)

Én Nywithody Demeter keresztfurvali adom emlékezetre mindeneknek, az kiknek illik, az én levelemnek rendiben, hogy az miképpen az vitézlő *Palatychi György*¹ uram iktatta vala magának Chyekefalvát, ki vagyon Udvarhelyszékben, akkor az én részem örökséginek contradicáltam vala és azt az én velem való perét ő kegyelme *Palatichi György* uram minden czikkelyében remittálta, hogy ő kegyelme abban az én részemben nem háborgat és nem perel, visz-

¹ Lásd Századok. 1912. 476. lap.

tontag én is az ő kegyelme ellen való contradictiót azonképpen remittáltam, úgy mint az vitézlő Pernezy István urunk előtt és Nyuthody György és Benedekfy Péter előtt. Ezt pedig végeztük, ugyan Uyzékelen (= Ujszékelyen) az Palatichi György uram házánál Udvarhelyszékben pünkösöd havának 5 napján anno 1587. Ezt pedig kezem írásával és pecséttemmel is megerősítettem.

(Eredetije papiroson, rányomott pecséttel Kassa város titkos levéltárában. Z. Palaticz. Nr. 5. alatt.)

(1590.)

Sigismundus Bathori de Somlyo, vaivoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc. Egregiis nobilibus Demetrio Niuytodi de Kereztur, Matthiae Sas de Gagy viceiudicibus regiis coeterisque iuratis assessoribus sedis siculicalis Udvarhely. Salutem et favorem. Exponitur nobis in persona egregii Gregorii Pribek servitoris nostri Udvarhelyensis, qualiter temporibus superioribus inter ipsum, ut in causam attractum ab una ac egregium *Georgium Palaticz de Illadia* familiarem aulae nostrae velut actorem partibus ab alia ratione necis providi quondam Andreae de Vyzekeley jobagionis ipsius actoris per dictum exponentem velut idem actor praetendisset factae et patratae aliorumque certorum negotiorum vobis bene cognitorum et coram, si necesse fuerit, declarandorum, quaedam causa coram vobis mota, suscitata et suborta fuisset in qua vos quidem ad ulteriora procedendo, ex eo quod praefatus exponens tempore discussionis praemissae causae suae, certis quibusdam negotiis praepeditus, nec per se nec per procuratorem suum legitimum coram vobis comparere ac causam suam prosequi potuisset quoddam enim exponendum fecissetis iudicium nimisque nocivum. Cum tamen si idem exponens vel procurator ipsius tempore discussionis praemissae causae coram vobis in sede vestra iudiciaria comparere iuribusque suis advigilare potuisset, sperasset se et causam suam ab impetitione partis adversae facile defendere potuisse, pro ut posse speraret etiam de praesenti unde sumus requisiti pro parte et in persona exponentis praefati ut nos eidem circa praemissa de opportuno iuris remedio et gratia novi iudicii faventer providere dignaremur. Cum autem universi casus nocivi litigantium in processibus causarum qualitercunque emergentium, virtute novi iudicii semel in melius reformare soleant atque possint, proinde harum serie committimus vobis et mandamus firmiter, ut acceptis praesentibus statim in prima sede vestra iudiciaria, primitus post harum exhibitionem celebrare vocatis coram vobis dicti utrisque partibus vel earum legitimis procuratoribus auditisque partium ambarum novis propositionibus, alegationibus et responsis admissis etiam quibusvis fide dignis testibus et probabilibus documentis non obstante priori vestro iudicio et sententia causa in eadem per nos lata, causam partium praemissam denuo et ex novo vestri in praesentiam assum-

mere eandemque secundum Deum eiusque iustitiam revidere, discutere et adiudicare. Ac si qua partium vestro eiusmodi novo iudicio contenta esse noluerit, ex tunc vos causam eandem maturius revidendum fineque debito determinandum simul cum tota sua serie et processibus quibusbet ex inde ultro citroque sequutis (?) in curiam nostram, nostram scilicet in praesentiam absque tamen gravamine partium aliquali et difficultate sive omni iuxta antiquam vestram consuetudinem transmittere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum Albae Juliae vigesima quarta die mensis Septembris anno Domini millesimo quingentesimo nonagesimo.

Kivül: Paria novi iudicii praesentati in persona Gregorii Pribek de Udvárhely ut in causam attractum contra egregium Georgium Palaticz ut actorem in facie sedis iudiciariae.

(Eredetije papiroson, Kassa város nyilvános levéltárában, lajstromozatlan.)

Gabriel Dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. rex, Transylvaniae princeps et sicularum comes etc.

Prudentes ac circumspecti fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam nostram. Becsületes hívünket *Palaticz* Jánost bocsátottuk bizonyos szükséges dolgaink felől hűségtek köziben, ki által szóval izentünk bőszesben. Intjük azért hűségteket, sőt hagyjuk is, szavának teljes hitelt adván, ilyen casusban accomodálja is ahoz magát, az mit hűségtek eleiben ad. Quibus benigne propensi manemus. Nec secus fecerint. Datum, Cassoviae die 13. Junii 1621.

Gabriel.

Kivül: Prudentibus et circumspectis iudici caeterisque iuratis civibus liberae civitatis nostrae Cassoviensis etc. Fidelibus nobis dilectis. Alatta más kézzel: Exhibitae 14 Junii 1621.

(Eredetije Kassa város titkos levéltárában Z. Palaticz Nr. 8 jelzés alatt.)

CSABAY MÁTYÁS LEVELEI.¹

Csabaynak négy levelét őrzi Kassa város levéltára.

Az első levél Bártfán 1557 május hó 8-án kelt s benne Csabay megköszöni Kassa városa tanácsának, hogy őt az iskola igazgatására meghívta s bár nem tartja magát méltónak e tisztre, de elfogadja, mert a dolog Stöckel Lénárd »praeceptoris optime de me meriti« tanácsára és ajánlatára történt; megköszöni egyúttal a küldött öt tallért.

Ugyancsak Bártfán 1557 június hó 15-én kelt levelében arra kéri a városi tanácsot, hogy két kocsit küldjön érte és bútoraiért.

¹ Lásd: XIX. évf. 178. l.

Az év második felében már Kassán van s deczember havában kérelmet nyújt be a városi tanácshoz, hogy segítsen rajta, mert jövedelméből még ruházatára sem telik, egyrészt azért, mert első negyedévi fizetését Vittenbergbe kellett küldeni, másrészt asztalára kenyeret és bort saját pénzén kell venni. Végül sürgeti a mult évben leégett iskola felépítését.

Az 1561-ik évi januárius hó 10-én ismét a tanácshoz fordul, hogy házat vevén, az utolsó részlet törlesztésében legyenek segítségére, esetleg engedjék meg, hogy egy hordó szikszai bort kimérhessen. Megjegyezzük, hogy Nagy Lajos király szabadalma szerint saját termésű borait minden kassai polgár kimérhette s bizonyos időn keresztül bormérést nyithatott.

Csabay ez évben a ház árát teljesen megfizette Riemer Márton fiának Jánosnak; a ház a domonkosok kolostorával szemben Szavka Mátyás és Schusztér Balázs háza közt feküdt.¹

Kelt Bártfán, 1557. május hó 8-án.

Salutem ac omnium honestorum officiorum promptam commendationem. Literae Dominationum Vestrarum, viri ornatissimi, sunt mihi redditae, ex quibus non tantum qualemcunque significationem, verum etiam maximam vestrae erga me benevolentiae declarationem intellexi, primum quod honestum de me absente fecistis iudicium, quo me ad vestrae scholae et iuventutis in ea constitutae gubernationem dignum iudicastis, deinde quod ei epistolae etiam quinque Joachimicos² ad sustentationem medii temporis praeter meritum quidem meum, sed oportune ratione praesentis meae egestatis adiunxistis, pro quibus suo tempore me D. Vestris gratum futurum polliceor. Quanquam autem me ad vestrae scholae gubernationem, propter loci amplitudinem et muneris difficultatem mearumque virium imbecillitatem ac praedecessorum meorum, virorum summa eruditione et autoritate praestantium, observantium, quibus nullo modo me comparare ausim, minus dignum iudico: tamen propter vestram honestam de me existimationem, maximas D. vestris, ut debeo, gratias ago ac huic D. V. vocationi, qua me ad liberorum vestrorum curam vocatis, et consilio commendationique clarissimi viri domini Leonharti Steckelii, praeceptoris optime de me meriti, rem Deo commendans, a quo sufficientia nostra est, et qui nos idoneos ad cuiuslibet muneris functionem facere potest, obtemperabo, aliasque meas vocationes prae D. V. posthabere nihil dubito. Ac si eruditione meos praedecessores assequi non potero, diligentem certe sum daturus operam, ut exemplo iuventuti non noceam. Neque illud dissimulo, me, sicut ex literis domini Steckelii D. Vestras intellexisse arbitror, perfectam germanicae linguae, etiamsi aliquid

¹ Kassa város telekjegyzőkönyve, 1535—1653.

² Joachimsihalér, a magyar tallér.

ex ea intelligam, cognitionem non habere. Eo enim, quod in me desideratur, temere meipsum venditare nolo. Sed operam, studium et diligentiam in obeundis vocationis officiis, qua tuto polliceri possum, nunquam mihi defutura affirmo. Quare usque ad tempus in literis ad dominum Steckelium datis significatum, Bartphae in eiusdem aedibus futurus sum, postea, cum D. Vestris commodum videbitur, et tempus resque postulaverim, caetera eisdem curae fore existimo. Quod superest, me D. Vestris totique prudentissimo senatus ordini, cui omnia a Deo fausta precor, commendatissimum esse cupio. Datae Bartphae VIII. Mai anno Domini MDLVII.

Matthias Chiabai

D. Vestrae observandissimus.

Dominus Leonhartus Steckel D. vestras officiosa salute impertit, eisdemque diligenter sua officia commendat.

Kivül: Prudentibus ac circumspectis dominis iudici, ac caeteris amplissimi, urbis Cassoviensis, senatus, civibus, dominis summa sibi semper observantia colendis.

Alatta más kézzel: 1557.

(Eredetije egy ív papiroson, zárlatán zöld gyűrűpecsét, Kassa város levéltárában 1915/9. sz. alatt.)

Bártfán, 1557. június hó 15-én.

Salutem et honestorum officiorum promptam (sic.) commendationem. Cum, quod semel placuit, viri ornatissimi, alias displicere non debeat et cum nihil hominem liberalem magis ornet, quam dictorum ac factorum pulcherrimus sibi mutuus consensus, nolo hoc negare factis, etiamsi periculum esset aliquod adeundum, quod semel promisi verbis. Quare cum D. Vestrae me et honesta sua vocatione et liberali provisione sibi obligaverint et ego consenserim omneque promissum cadat in debitum, si Deus optimus maximus me salvum et incolumem usque ad illud tempus, quod meae migrationi D. Vestrae destinarunt, esse voluerit, ego cum omni mea suppellectile, rem Deo committens, comites a D. Vestris missos, iuxta praesentem D. vestrarum commonefactionem (sic!) sequar. Quod autem ad vecturae rationem attinet, pro mea tenui suppellectile avehenda uno curru satis esse iudico, altero pro mea persona indigebo. Comitatum enim praeter unum atque alterum puerum non habeo. Dixit mihi quiddam hic minister D. Vestrarum de cantore a me quaerendo. Nuper autem dominus Joannes collega D. Vestrarum scribebat (?), ibi esse quendam, qui suam operam senatui obtulisset, nisi quod rem D. Vestrae in meum adventum reiecissent, id ego perlubens audivi, etsi enim sit hic quidam iuvenis doctus et modestus, qui me sequi non recusaret, post ferias praesertim Michaëlis, tunc enim annum explebit, tamen ego fere aliquantisper eo carere mallem, quam eum cum mala gratia domini Steckelii hinc abstrahere. Si itaque D. Vestris ille, de quo mihi dominus Joannes consenator vester dixerat, videtur esse idoneus, usque ad meum adventum D. Vestrae retineant. Credó nobis a Deo de his prospectum iri. Hoc seorsim addere volui. In aliqua praecipuorum in hoc senatu civium, item domini pastoris et praeceptoris me gratia fuisse

multi norunt, ut ego illis honeste vale dicere possim credo D. Vestris curae fore. Dominus Steckelius D. Vestris plurimam salutem precatur eisdemque sua officia commendat. Eisdem ego quam foelicissime valere opto, quibus et mea officia offero. Bartphae XV. Junii anno 1557.

Matthias Chiabai

D. Vestrarum observandissimus.

Kivül: Prudentibus ac circumspcctis viris, domino iudici reliquisque amplissimi senatus cassoviensis dignissimis senatoribus, dominis et patronis summa sibi observantia colendis. Alatta más kézzel: 1557 ex Bartfa a M. Chabay.

(Eredetije Kassa v. levéltárában 1915/6. szám alatt.)

Kassán, 1557. December hó 13. előtt.

Officiorum suorum fidelem et promptam (sic!) commendationem.

Respectu eius frequentiae puerorum, quae in schola apparet, credo Dominationes Vestras, prudentissime domine Iudex, reliqui huius amplissimi senatus ornatissimi cives, credo, inquam, vos in hac esse opinione, quasi ego ex schola pro meis continuis et difficillimis, quos hic sustineo, laboribus, mediocrem habeam mercedem, sed ea quanta sit, praeter eam, quam a D. Vestris accipio, ex hoc catalogo eorum, qui praeteriti trimestris mercedem attulerunt D. Vestrae intelligere poterunt. Et quamvis ego et omnes boni suum debeant facere officium etiamsi praemia non correspondeant laboribus, tamen regulariter ita fieri debebat, ut operarius dignus sua mercede haberetur. Quare ego me in exactione huius exigui stipendii, siquidem nihil amplius impetro, a D. Vestris adiuvari peto. Non aliter praeterquam quod, cum etiam populus centum virum est una cum D. Vestris, ut admoneantur, ut quilibet pro suis liberis *διδασκῶν* vel mercedem pro doctrina restituat. Nam ego fateor ingenue ex quo primam pueritiam reliqui, nunquam magis me indignisse, quam Cassoviae, partim quod mercedem primi trimestris Witebergam mittere coactus sum, partim vero quod panem et vinum ad mensam hactenus mea pecunia, id quod mei convictores testantur, comparare coactus sum, adeo ut ne vestem quidem necessariam mihi parare possim. Haec ut D. Vestris significarem maxima me necessitas coëgit. Hoc itaque ne mihi D. Vestrae vitiovertant, oro.

Aliud est, heri audiavi quiddam de eo *Thoma Fabri*, de quo ego antea quoque coram D. Vestris memini. Si D. Vestrae me in eius vocatione animarent, fortasse per quosdam certos homines efficere possemus. Credant mihi D. Vestrae maximo illum totius scholae commodo, si veniret, venturum.

Mathias Cziabai.

De aedificatione circum scholam, cum D. Vestras aliis rebus occupatissimas videam, neque meminisse audeo.

Kivül: Prudentissimo domino iudici urbis Cassoviensis primario reliquisque eius amplissimi senatus ornatissimis civibus, dominis et patronis sibi observandissimis. *Ugyanitt más kézzel:* Lecta coram senatu feria sexta post Luciae anno Domini 1557 in domo civitatis. Conqueritur se non potuisse praecium a pueris extorquere. Innuit, ut veste donetur.

(Eredetije Kassa város levéltárában 1915/7. sz. alatt.)

Kelt Kassán, 1561. január hó 10-ike előtt.

Salutem et omnium honestorum officiorum promptam voluntatem. Proxime supplicavi Vestris Dominationibus, Domini et patroni summa mihi observantia colendi, ut mihi D. Vestrae in hac postrema pro mea domo solutione aliquo auxilio cum habita ratione meorum servitiorum praeteritorum et futurorum, tum liberalis veteris suae oblationis memores esse ne gravarentur. Nunc quanquam satis inepte, tot ingruentibus et praesentibus etiam maximis difficultatibus eandem supplicationem repetere cogor. Tempus enim solutionis, quod iam praeterit, me urget. Dominationes itaque oro, ut si fieri potest, mihi in hac sint auxilio. Ac si D. Vestrae aliud auxilii hoc tempore propter tot impedimenta mihi afferre non possunt, concedant mihi facultatem, educillandi unius vasis vini Zikzoviensis. Omnino enim nescio unde illos X florenos accipiam, qui adhuc in solutione desiderantur.

Etiamsi aliquid in publicum aerarium ex ea educillatione dare cogar, nam non est quo me vertam. II.¹

Deus omnipotens sit cum D. Vestris, qui suo sancto spiritu eosdem ducat et consoletur.

Servitor

Math(ias) Cziab(ai).

Kiviil: Inclyto senatui urbis Cassoviensis, dominis et patronis observandis.

Exhibita 10. Januarii. 1561. *Rector* petit subsidium; senatus concessit, ut vini vas unum zikzoviense. (T. i. kimérhessen;) a polgárnak ugyanis joga volt bort mérni.

(Eredetije papiroson, Kassa város levéltárában 2301/93. sz. a.)

1564. Sebastianus Chabay facit arestum super domo et omnibus haereditatibus *Mathiae quondam Chabay* rectoris scholae istius civitatis et praeterea arestat praecia vinorum et quicquid ibi rerum et bonorum relictum est. Item et cistulam apud *Benedictum Pap*, in qua sunt argenteria eiusdem Mathiae Chabay arestat usque ad revisionem iuris. Actum feria quarta post Judica.

(Városi jegyzőkönyv.)

MARUSSI ANDRÁS ÉLETÉHEZ.²

1614. 13. Novembris. *Marussi* András supplicál pro iure civile, testes produxit Stephanum Althal és Zebeni Pált, mivel nincsen nemzetséglevelével készen. Deliberatum: Megadják 32 gira ezüst kezesség alatt, hogy esztendő alatt meghozza; adjon fl. 16.

1614. 13. Novembris. *Andreas Marusi* perceptor camerae suae Maiestatis Scepusiensis consequitur ius civile, solvit fl. 16.

¹ II Cui meae petitioni D. Vestrae eo se faciliores praebere poterunt, quod vas in quo vinum continetur, perfluit.

² V. ő. IV. évf. 102. — IX. évf. 205. l.

1621. 3. Maii. Notabene. *Marusi András* czédula leszakasztását az nemes tanács el nem felejtí.

1621. 10. Decembris. Dies Iudiciarius. *Marusy András* felhivatván az nemes tanács eleiben ezért, hogy az szállásosztó az városnak hites szállásosztója felragasztotta az czédulát az ő ajtajára s ő bíró hire nélkül engedetlenségéből leszakasztotta. Azért mulctáltatik ad flor. 100.

1621. 16. Decembris. *Marusy András* suplicat pro mitigatione poenae, nihil permittit. Deliberatum: Det fl. 50 et imposterum ne veniat. Nam hic non habetur respectus personarum.

Notabene. *Marussy András* minthogy nem akar semmit adni az mulctában volt 50 fl. Deliberatum: ha nem akar annak engedni, várjon törvénytől.

(Kassa v. jegyzőkönyve.)

Anno 1643. die 18 Aprilis. Az néhai nemes és nemzetes *Marusy Andrásné*, Bede Katha asszony testamentoma.

Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében Amen.

Az mi nemes és becsületes cassai bíró urunknak, nemzetes Kewiczky János uramnak ő kegyelmének parancsolatjából voltunk mi Pattantys István és Köszörüs Szabó János az nemes és nemzetes *Marusy Andrásné* Bede Katha asszonymnak utolsó testamentomának meghallgatására itt Kassán, mely eképpen következik.

Az kegyelmes és irgalmas Isten, életünknek és halálunknak ura, kinél az embereknek napjai meg vannak számlálván, határt vetett életünknek, melyek általhágthatatlanok. Kit én tudván mostani keserves nyavalyámban és betegségemben, noha testem gyötrelemben és fájdalomban, de elmém helyén lévén és Istenemnek lelkemet, az kitől vettem, kezében ajánlván, testemnek eltakarítását édes gyermekemre, leányomra és fiaimra bizván, teszek ilyen testamentomot.

Először az én Istenem elhozván órámat és testemből lelkemet kiszólitván, hogy testemet az ő nyugodalmára, tudniillik Jászóra vitessék az én leányom és fiaim és ott minden ahhozvaló isteni szolgálatot, az melyek kívántatnak az mi religiónk szerint, véghez vitessenek, hagyom és kérem is őket, ebben külömbet semmi módon ne cselekedjenek. És ott az én testemet, az én jámbor kedves fiam és első vőm, Thymotheus Tamásy teste mellé helyeztessék. Ezeknek véghezvitele rendeltem és hagytam fl. 100.

Másodszor. Mivel Istennek jóvoltából ez nemes királyi szabad Cassa városában életemet becsületesen viseltem és vittem véghez, kiért legyen áldott az én Istenemnek szent neve, annakfelette purgaleitos¹ asszony is lévén, nem akarok bírámrol és az ő kegyelmek templomáról feledékeny lenni, mind ő kegyelmének azért bírouramnak s mind az templom számára és egyébre, az mire ő kegyelme bíró uram rendeli és disponálja bölcs ítélete szerint, hagyok numero 50 aranyat. Ezt pedig ugy hagyhatom, azmint az jó Isten ez mostani szük állapotomat adta érnem vénségemre.

¹ A német Bürgerrechtből.

Harmadszor az cassai ispitálybeli szegényeknek hagyok fl. 20.

Negyedszer. Az mely házam, darab szőlőm, szántóföldeim Nagy-Szombatban vannak, melyek magamé és sajátom, mert édesatyámtól és anyámtól maradtott reám, azokat azért az én leányom Szegedy Anna adja el és tegye pénzzé, mely örökségemet ha eladhatja, abból hagyok az Bede Dániel három árvájának, tudniillik Jánosnak, Katának, Dánielnek száz aranyat, az mely száz aranyat az én leányom Szegedy Anna adjon meg nekik úgy, hogy egyiránt és egyenlőképpen osztozzanak azzal az három atyafi, úgymint az száz arannyal. Mivel pedig az háznak egy részén pénzem is vagyon, ez okon is sajátom. Az diósi hegyen is azmely darab szőlőm vagyon, melyet ennyi időtől fogva bírt és vette hasznát ennyi esztendőitől fogva az menyem Bede Istvánné, az is sajátom, azt is azért az leányomnak Szegedy Annának hagyom. Ezen kívül Bede István leányának, Ilonának, az ki apáczává akar lenni, hagyok fl. 100. Az anyjának pedig Árokháty Annának hagyok fl. 50. Ő róluk sem akarok elfeledkezni.

Ötödször. Mivel az édesatyám teste Szent-Jánosban fekszik, az hol mostan az pater jesuiták collegiuma vagyon, Szent-Jakabba pedig az édesanyám és néném fekszenek, ez két szentegyházhoz azért hagyok fl. 50, egyikhez is fl. 25, az másikhoz is fl. 25. Az szombati ispitályba hagyok fl. 10.

Hatodszor. Az én leányomnak Szegedy Annának az ő édesatyjától maradtat épen és minden fogyatkozás nélkül megadtam és megelégittem róla mindegy pengzig még életemben. És nem is panaszkodhatik ellenem, hogy semminemű fogyatkozása és hátra maradása abból én miattam neki lett volna. És mivel semmi örökséget neki nem adtanak, hanem pénzül elégitették meg, nekem is életemben azt kellett neki megadnom, az mivel megelégitették.

Hetedszer. Ez nemes Cassa városában, az mely és minemű örökségem vagyon, azok nekem saját örökségim, mivel mind pénzen vettem és szerzettem, tudniillik ház, major, kert, az cassai hegyen való szőlőm pedig nekem hit részben jutott és adták. Ez cassai örökségemből azért az unokámnak Kékedy Katának hagyom az alsó hóstáton való kisebbik majoromat épen és az három nyomásra való földekből mindenik nyomásra egy-egy kötél szántóföldet, az melyikben buza vetés vagyon, mind buzástól, az kiben tavasz, tavasztól. Az cassai házam állapotját pedig így rendelem, hogy mikoron ide Cassára jön az unokám és fiam, szabadon szállása lehessen. De valameddig Isten az édesanyját élleti, addig egyéb semmi köze az házhoz ne legyen és az anyját semmiben, semmiképpen meg ne háborítsa se ura, se maga, mivel én ez testamentomomban azt meg nem engedem. Azon kívül minden örökségemet leányomnak Szegedy Annának hagyom, kit ha Isten több magzattal avagy magzatokkal meg nem áldana, az unokámra Kékedy Katára szállandók és marandók lesznek azok is édes anyja halála után.

Nyolczadszor. Az tarczali kicsiny szőlő örökséget, melyet szegény üdvözült Szegedy András urammal együtt szerzettünk volt, melyet mindez ideig bírtam és táplálódttam belőle ebből is szakasztok az

unokámnak, tudniillik Tarczalon az Mestervölgyön való szőlőt az Szegedy Zoka Tarkani Istvánné szőlője mellett valót és az Remete szőlőnek azon tarczali hegyen levőnek felét ilyen okkal, hogy el ne adhassa, hanem táplálja magát belőle és az hasznából ruházkodjék, minthogy azokon az szőlőkön pénzem is vagyon. Ez mellé az unokámnak hagyok numero 100 aranyat, egy törkézes (=türkiz) pártá övet és egy régi arany lánczot. Ezeket pedig úgy hagyom az jó unokámnak, hogy semmi utón el ne adhassa, hanem maga szükségére bírja és tartsa s táplálja magát azokból.

9. Az cassai három magyar predicátoroknak, ugymint Kothay, Imre és Bálint pap uraméknak hagyok egynek-egynek három aranyat. Adja meg az édes leányom.

10. Az itt való két jesuita patereknek, hagyok egynek-egynek tíz-tíz aranyat.

11. Az homonnai pátereknek hagyok közönségesen tíz aranyat.

12. Az sebesi pátereknek hagyok numero 2 hordó alföldi borokat.

13. Deáky Pálnénak az adósságát, az mivel adós, megengedtem; ne legyen adós vele.

14. Kérem az édes leányomat az szegény Borbála asszonynak csináltasson egy tisztességes szoknyát és adjon neki két köből buzát.

15. Az két testamentomhallgató uraimnak hagyok egynek-egynek három aranyat.

Az mindszeinti jószágocskámat pedig tegyék pénzzé és eladván, az fele pénzt adják az unokámnak, az fele pedig legyen az leányomé.

Ezeket kívül pedig valami jókkal Isten ő szent Felsége megáldott, akár álló s akár ingó jók volnának azok, arany, ezüst és egyéb és valami javaim találkoznának, mindenek az édes leányomé legyenek, mivel mind Isten és az ország törvénye szerint is őtet illeti. Mindazonáltal úgy, hogy valakinek adós vagyok (— úgy remélem mindazonáltal nem sokkal —) az édes leányom fizessen meg mindeneknek. Az cselédemnek is fizessen meg igazán, hogy holtom után is ne nehezteljenek.

Kérem pedig az én kedves leányomat, hogy ezen utolsó testamentomomat minden részeiben megállja és fel ne bontsa, hogy az Isten ez világon sok jókkal, az más világon pedig az örök dicsőségnek hervadhatatlan koronájával koronázza meg. Ugy legyen. Amen.

És így végezte el az Istenben boldogul elnyugodt néhai nemes és nemzeti *Marusy Andrásné* asszonyom Bede Kata asszony az ő utolsó akaratját és testamentomát. Melynek nagyobb bizonyására és jövőendő erősségére mi felülspecificált személyek adtuk ez írásunkat városunk szokása és törvénye szerint szokott élő pecsétünkkel is megerősítvén. Actum Cassoviae die 18. Aprilis anno Domini 1643.

Pattantyus István (P. H.)

Köszörüs Szabó János (P. H.)

Hátán: Testamentum relictæ quondam domini generosi *Andreae Marussy viduæ Catharinæ* Bede amplissimo domino iudici exhibitum anno 1643.

Nicolaus Soporny
iuratus vicensarius.

(Eredetije Kassa városa levéltárában 6986. szám alatt.)

SZEPSI KOROCZ GYÖRGY ÉLETEHEZ.

1613. 2. Septembris. Mivel az conrector *Georgius Korocz* eligérkezett ide *Patakról*, Zigiarto Demeter menjel el az város kocsián érette és szekeren, elegendő költséget adván neki, fl. 4., és az mit költ, adjon számot róla, és ha elérkeznek, mig introducálják, szállítsák addig *Bocatus*¹ uramhoz.

1615 (?) 54. Az conrector uram is *Korocz György*² ada egy supplicatiót be, az melyből megtetszik kívánsága, azért az nemes község halasztotta az böcsületes tanácsra, hogy ő kegyelme viselje gondját és contentálja ő kegyelmét, hogy az is jobb kedvvel szolgálhasson.

(Kassa város 1615-ik évi szabályrendeleteinek (*statutum*) 54-ik pontja.)

1616. 1. Decembris. Conrector *Georgius Korocz* bucsuzik az scholából. Delib.: Elbocsátják örömet.

(Kassa v. jegyzk.)

1629. Alázatos szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint nekem régi jóakaró patronusomnak és kívánok az Uristentől lelki és testi, szivekivánta jókat megadatni Kegyelmednek.

Kényszerítettem volna Kegyelmeteket szükségemben megkeresnem személye szerint, az mireánk az Kegyelmetek városában nézendő házacs-kánknak néminemű állapotinak eligazításáért, mi közöttünk és Draveczki György uram, mostoha apámuram között, mely háznak állapotját Kegyelmed is jól tudhatja, minthogy ezen dolog felől, ott Kegyelmetek között *scholai szolgálatomkor* is az becsületes tanácscsal revideáltattam, Draveczki uram semmiben az mi hasznunkra nem cedálván, sőt az idő alatt, az mint csak ez elmúlt szüretkor lett hiremmel, hogy az háznál lakos Kötelestől az házra bizonyos számú pénzt is vett volna fel' Draveczki uram mi hirünk, akaratunk és consensusunk nélkül, el akarván az házat mostoha atyaképpen tőlünk tali modo et conditione elidegeníteni, Kegyelmedet azért, mint bizodalmas uramat, birámat, fautoromat, patronusomat alázattal kérem solemnī protestatione praehabita, ne engedjen mi hirünk és akaratunk ellen Draveczki uramnak pénzt az házrészre felszedni, akármi szín alatt, miglen annak az háznak állapotja, adója etc. el nem igazítottatik, sőt az mit eddig is Köteles uram clam mi tőlünk adott, azt is ellenzem suo modo. Ez tilalmamnak bizonyosságára megküldöttem az igazságot. Kegyelmedet, ha Isten egységben megtart, personaliter meglátogatni igyekezem. Az Kegyelmed özvegyi állapotját Isten fordítsa örömré. Datum ex Kallo 7 Februarii anno 1629.

Kegyelmed jóakaró s sok jókat kívánó szolgálja

Szepsi Korocz György

kállai praedicator m. p.

Kivül: Amplissimo et nobilissimo domino Stephano Almási iudici primario regiae et liberae civitatis Cassoviensis etc. etc. domino patrono colendissimo. Cassa.

Alatta más kézzel: Exhibitae 13 Februarii 1629.

(Eredetije Kassa v. levéltárában 6291/92. szám alatt.)

¹ Ekkor a kassai iskola igazgatója.

² Szepsi Korocz Gy.

Alázatos szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek és kívánok az Uristentől lelki és testi, szíve kívánsága szerint való jókat nagy boldogul megadatni.

Elindultam volt Kegyelmetekhez salutálnom Kegyelmeteket és az ott levő házrészünknek eligazításának végbenvitelére ugyan Ugróczi János urammal az mi harminczadosunkkal együtt, de egy kedves gyermekünknek az utban való megbetegedése miatt Királytelekéről vissza kellett házunkhoz térnünk. Ha az Uristen bennünket életben és az Uristen engedi, rövid napon salutálni igyekezem kegyelmedet, adja az Isten, hogy Kegyelmedet boldog állapotjában láthassuk.

Interim ha az mi atyánk, Draweczki uram vagy más is valaki mi ellenünk Kegyelmed előtt nekünk incommodálni kívánna, Kegyelmedet mint bizodalmas urunkat, atyánkat, promotorunkat kérjük, legyen hozzánk jóakarattal, jól tudja Kegyelmed s tudta is az én árva feleségemnek az Kegyelmed szomszédságában való, árvai szegény állapotját, kinek hazaadása az Kegyelmed hozzánk megmutatott nagy emberséges jóakarata által lett, melyekért az Uristen Kegyelmedet sok áldásával ajándékozza. Isten áldása legyen Kegyelmeden és az Kegyelmedin, Datum ex Kallo die 2 Aprilis anno Salvatoris Domini 1629.

Kegyelmednek jóakaró alázatos szolgálja

Szepsi Korocz György

kállai praedicator m. p.

Kivül: Nobilissimo et amplissimo domino Stephano Almássi iudici primario liberae et regiae civitatis Cassoviensis, laudatissimo etc. domino fautori plurimum honorando.

(Eredetije Kassa város levéltárában 6291/125. szám alatt.)

Alázatos szolgálatomat ajánlom Kegyelmeteknek, mint nekem bizodalmas uraimnak, patronusimnak; szübeli imádságimmal Kegyelmeteket Istennek ajánlván.

Kegyelmeteknek alázatosan jelentem. Jól emlékezhetik Kegyelmetek arra, mennyi perlekedésem volt az Kegyelmed becsületes törvényszéki előtt procuratorim által énnekem feleségemmel, Golopi Zsuzsannával együtt néminemű östől reánk szállott házrésznek és szántóföldeknek az mostoháknak tőlünk elidegenítéseért. Mely dolgot mi közöttünk és Draweczki György uram között úgy igazított volt el Kegyelmed, hogy az elzalogosított mi részeinket váltsa ki Draweczki György uram és egyéb aprólék ingó-bingó javainkat is az divisionalis continentiája szerint statim et de facto kezünkhez adjon. De ez deliberatumot novumra vévén Draweczki György uram, mind ez óráig semmiben nem procedált. Ennek felette emlékezhetik erre is ti Kegyelmed, hogy annak az háznak az adaja, sok időktől fogva az mostohák az háznak hasznát elvevén, igen excrescált, minekünk ma is nagy fogyatkozásunkkal és kárunkkal, mivel ez mai napon is ez fizetlenségért az pinczének nagyobb része az becsületes város ususára szolgál, ti Kegyelmeteknek azon könyörgünk, holott az mi mostoha atyánknak ez dolog ma is nem oly igen fáj, mint minekünk véreknek, hogy az abalienáltatott részekért mely fl. 150 és az háznak ennyi időtől fogva adójáért computálván ez kettőt egy

summában becsületesen az más részről mi számunkra az házból és per manus az becsületes Tanács adjon kezünkhöz is, mint őstől maradt házunkat, az háznak adójának megfizetését magunkra vesszük. Hogy mi ennyi időtől fogva való kárvallásunknak ily remediumját találván az Kegyel. indulgentiájából és az becsületes városnak is ennyi időtől fogva való adósága alól házunkat felszabadítván. Kegy.-nek szolgálhassunk, mint bizodalmas urainknak, patronusinknak, Kegy.-től kívánatos választ várunk.

(Év nélkül.)

Szepey Korocz György
Golopy Zsuzsannával
feleségével együtt.

Kivül: Ad nobilissimum amplissimumque senatum Cassoviensem supplex libellus *Georgii Korocz*, ministri ecclesiae Thokaiensis uxorisque ipsius *Susannae Golopii*.

(Eredetije papiroson, Kassa város levéltárában lajstromozatlan.)

KEMÉNY LAJOS.

KÖNYVISMERTETÉS.

A Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Írták: Tanítványai. Budapest, 1912.

Az emlékkönyvek nálunk is kezdenek divatba jönni. Bizonyosan azért, mert Németországban divatosak. A Beöthy, Alexander, Heinrich tiszteletére készültek után szinte egészen természetes, hogy, mikor Békefi Remig, budapesti egyetemünkön a magyar művelődéstörténetnek igazán nagyérdemű tanára a zirczi apátság kedvéért odahagyta kathedráját, tanári működése emlékezetét tanítványai emlékkönyvvel óhajtották megörökíteni. Hiszen — szó sincs róla — szép gondolat az, ha a tudós köré odagyűlnek tanítványai és a búcsú pillanatában egy-egy az ő szellemében készült dolgozattal hálálják meg neki azt a módszert, azt az ösztönzést, a mit tőle tanultak. Mert az ember igazán csak módszert tanul és lelkesedése fátylóját gyújtja meg a tanáraénál. Adatokat kiki maga keres.

Igy nézve a dolgot, ezt a gyűjteményt kell a fentebb említettek között a legsikerültebbnek tartanom. Nem azért, mintha ebben volnának a legsikerültebb dolgozatok, oh nem, van biz' ebben olyan is, a melyik fagarast sem ér, aztán van nagyon értékes is. Előtte nem ez a döntő. Sikerült, mert ez a harminczegy cikkíró Békefinek lelkétől-lelkedzett gyermeke s munkáikat, ezt a harminczegy különböző tárgyat összetartja valami erős, könnyen fölismerhető egységes kapocs: a Békefi Remig szelleme.

Milyen ez a szellem? Hozott-e tudományos életünkbe valami olyan értékes részt, a mely nélkül hiányosságot éreznénk?

A fáradhatatlan adatgyűjtő a Békefi szelleme. Békés hajlamai inkább a kultura jelenségei felé vonzzák, mint a háborúk és a cseles diplomaták világába. A mult mindennapi életének apró eseményei jobban lekötötték figyelmét, mint az országrengető. Ezeket a kutató mécsesével minél jobban megvilágítani s az eredményt csinos formában közölni, — ez volt Békefi egyetemi munkásságának vezérelve. Gyűjtött, dolgozott a jövődönk, mert azt tartotta, hogy még nincs itt a nagy összefoglalások ideje, a mikor az egész magyar kulturtörténetet magunk elé állíthatnók, mert nincsenek rá adataink. Itt hézagpótló az ő tudományos szerepe. Rajongó lelkesedése pedig tanítványokat gyűjtött lába köré, a kik örömmel siettek óráira,

hogy hallják ajkáról a szót, s később maguk is elindultak a mester kijelölte úton.

A lelkesedés sokszor nagyítja a dolgokat, s egy-egy ilyen útról a kutatók gyönggyel és kavicszal egyformán megrakodva szoktak visszatérni, a nélkül, hogy tudták volna, melyik a gyöngy és melyik a kavics. De ez nem baj. A válogatást egy későbbi nemzedék, a melyikben több lesz a kritika, majd el fogja végezni. Az érdem, hogy művelődéstörténetünk multjának ma vannak munkás és lelkes, sokszor naivul lelkes kutatói, s hogy e téren a munka a »Művelődéstörténeti Értekezések«-kel némileg szervezve is van, egyedül Békefi Remignek kiváló és el nem vitatható érdeme. Itt végzett az ő munkássága maradandót. Kezdeményezése nem dőlt romba: ma már egész sereg ifjú ember jár az ő nyomdokain. Hiszem, hogy ez a szellem, a melyet még szeretnék kritikaibbnak, megszabbelátónak tudni, nem vész el, mert már erősebb annál, hogy egyedül Békefi Remig személye tudná táplálni és összetartani, munkára serkenteni.

Legalább ez az Emlékkönyv jogot ad erre a hitre.

Minket kivált tíz irodalmi történeti vonatkozású cikke érdekel; azokról lesz hát itt pár szó.

Dr. Domanovszky Sándor, Kézai krónikájának alapos kutatója, új nyomot jelöl meg, a melyen a Kézai kódex-et keresnünk kell. Cornides és Pray levelezéséből kimutatja, hogy Horányi Eleknél vész el a nyoma.

Dr. Vargha Damján, skolasztikus módon, élvezhetetlen cikkben ír kódexeink bibliafordításainak ősi nyolczas versformájáról.

Gondán Feliczián egyszerűen és talpraesetten dönti el a pálos brevium segítségével a Festetich- és Czech-kódexek pálos eredetét, továbbá e kódexek keletkezéséről és tulajdonosukról Kinizsiné Magyar Benignáról mond el érdekes dolgokat.

Dr. Fögel József Hasišteini Lobkovic Bohuslavnak 1502—1503-ki budai tartózkodásáról ír.

Dr. Holub József sok új adalékkal bővíti ki Istvánffy Pál életére vonatkozó ismereteinket. Kár, hogy ez a szorgalmas levéltárkutató, a ki már egész Istvánffy-specziálistává lesz, oly ridegen, színtelenül tud írni, mintha csak valami oklevélgyűjtemény katalogizálásáról lenne szó.

Dr. Prónai Antal különösen a XVIII. század piarista iskola-drámáinak szerepét vizsgálja az akkori társadalom életében. Vázolja az élet és iskola összefüggését, mikor ez utóbbi még a mai színház szerepét is viselte.

Dr. Dézsi Lajos a czegei névtelenről ír. Így nevezi a Kalilah és Dimnah (Páncsatántra) kolozsvári 1783-ki fordításának társszerzőjét. Egyik kolozsvári antiquáriusnál a könyvnek olyan példányára talált, melyet a fordító dedikált, s itt *Csehi András*nak nevezi magát. Erről közöl aztán néhány adatot.

Pintér Jenő Kármán Józsefről beszél a már ismert Békefi—Pintér-féle szorgalmas objektivitással. Elmond mindent, a mit Kármánról írtak. Igen helyesen a kellő értékére akarja leszállítani Kármán túlzott értékét, kifejezi kétségét, hogy a Kármán neve alatt ismert munkákat mind Kármán írta volna. Kár, hogy ezt a problémát el nem mélyíti, s nem próbálja megoldani. Irodalmi művekről szólva talán fölösleges az a nagy idegenkedés, a mely miatt még ott sem »esztétizál és polemizál« a hol szükségét érezzük.

Ha az esztétizálás az ismeretek hiánya miatt a szavak kedvéért történik, akkor, igaz, bűn; de ha oly nagy mennyiségű pozitív tudásra támaszkodhat, mint Pintérnél, akkor meg — kötelesség.

Dr. Madarász Flóris: Időszaki sajtónk történetéhez cz. alatt Horváth János veszprémi kanonok, majd székesfehérvári püspök »Egyházi Értekezések és Tudósítások« című folyóiratát és benne Verseghy szerepét ismerteti laza, szétfolyó szerkezetben.

Dr. Tordai Ányos a ciszterczi rend költőjének, Kalocsay Alánnak pályáját vázolja, az életrajzírók szokott túlzó értékelésével. Jó, ha a közelmúlt íróit sem felejtjük el, de azért ne tegyünk föl velük szemben rózsaszínbe játszó, nagyító szemüveget. A valóság az, hogy Kalocsay Alánban a költőből csak a lelkes, vallásos érzés volt meg, de verseinek kifejezése prózai, mesterkéltséges és sokszor bizony üres, dagályos vezércikkek. Nagy elfogultság sugallhat róla ilyen szeretettel megírt dolgozatot.

Ne felejtjük el, hogy az ügyes szerkesztés munkája Pintér Jenőé volt.

DR. NAGY JÓZSEF.

REPERTORIUM.

- Agárdi László.* A modernnek és az iskola. Kolozsv. kegyr. főgim. 1911/12. értes. 9—68. 1. *Ism. Horváth János.* Irodalomtörténet 404—407. 1.
- Barabás, Ábel.* Petőfi's Hamlet-Monolog. Kölnische Ztg. 268. sz.
- Barabás, A.* Nietzsche and Petőfi. Evening Standard and St.-James Gazette. 27414. sz.
- Baróti Lajos dr.* Petőfi katonáskodásáról. Újabb adatok. Irodalomtörténet 380—384. 1.
- Bayer József.* Bauernfeld gróf Széchenyi Istvánról. Akad. Értes. 504—508. 1.
- Beke Boldizsár.* Petőfi hazafias lírája. Nagyváradi főgim. 1911/12. értes. 23—69. 1.
- Billenbinder Miklós dr.* Mikes pedagógiai levelei. Kath. Szemle 853—855 1.
- Billenbinder Miklós.* Jókai Trenck-regényei. Philol. Dolgozatok 307—312. 1. (Külön is 8-r. 6 1.)
- Böhm Dezső dr.* Amade László lyrája. Uránia 359—366. 1.
- Borbély Ferencz dr.* Gyulai és a színművészet. Erdélyi Lapok 22. 23. sz.
- Borbély Ferencz.* Gyulai mint esztétikus. 1912. — *Ism. Császár Ernő.* Philol. Közl. 742. 1. *Benedek Marcell.* Irodalomtörténet 411. 1.
- Borbély István.* A »Debreczeni Disputa.« Erd. Múz. 278—280. 1.
- Czakó Pál.* Emlékeszéd Egressy Gábor fölött, arczképének leleplezése alkalmából. Színműv. akad. 1911/12. értes. III—XV. 1.
- Czeizel János.* Goethe és Kazinczy. Philol. Dolgozatok 92—104. 1. (Külön is 8-r. 15 1.)
- Dobay Sándor.* Szigeti József. Máramaros 64. sz.
- Elek Oszkár.* Kisfaludy Károly Eprészleánya és egy skót népballada. Irodalomtörténet 470. 1.
- Elek Oszkár.* Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet 373—379. 458—466. 1.
- Firtos Ferencz.* A Debreczeni Disputa kéziratáról. Irodalomtörténet 353—360. 1.
- Fülöp Árpád.* Költemények. 1912. — *Ism. Vidor Marczl.* Határszéli Ujs. 49. sz.
- Gálos Rezső.* Jókai és Cserei. Erd. Múz. 239—243. 1.
- Gálos Rezső.* Kis János forrásaihoz. Philol. Közl. 826—830. 1.
- Garay János levelei* Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 573—577. 1.
- Gönczy István.* Kisfaludy Károly. Fősvénye. Irodalomtörténet 468. 1.
- Gyöngyösy László.* Gyöngyösy István halála. Protest. Szemle 437—441. 1.
- H. Ö.* Mikes Kelemen. Magyarország 233. sz.
- Haraszthy Lajos.* A ki vagyok. Versek. 1912. *Ism. Vasár. Ujs.* 23. sz.
- Herczeg Ferencz.* Álomország. 1912. — *Ism. Mohácsi Jenő* Pester Lloyd. 272. reg. sz.
- Horváth Béla (Szalkai).* A Pesti Hirlap és a Kelet Népe. Kath. Szemle 928—947. 1047—1063. 1.

19. sz. *Í-Ö. Petőfi eltűnése, (Reflexiók a júl. 31-iki rejtélyhez.) Erdélyi Lapok*
- K. D. Babits Mihály. Élet 41. sz.*
- Kafka Margit. Színek és évek. Ism. Vasár. Ujs. 46. sz.*
- Kálnoki Izidor. Apa és fia. Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 152. köt. 148—155. l.*
- Kálnoki Izidor. Veronkák szerencséje. Ism. Papp Ferencz. U. o. 152. köt. 148—155. l.*
- Kálnoki Izidor. Apró komédiák. Ism. Papp Ferencz. U. o. 152. köt. 148—155. l.*
- Kazinczy Ferencz levelezése. Kiadta Váczy János. 1—21. köt. Ism. dr. Dénes Lajos. Századok 683—688. l.*
- Kéri Pál. Cholnoky Viktor. Nyugat I. 1058—1061. l.*
- Kis-Erős Ferencz dr. Gróf Széchenyi István emlékezete. Kalocsai érs. tanítóképző-intéz. 1911/12. értes. 3—9. l.*
- Kónya Imre. Pósa-házi János élete és működése. Sárosp. Reform. Lapok 38—40. sz.*
- Koronghy Dénes. Diadalének. 1912. Ism. Vasár. Ujs. 21. sz.*
- Kovács Gyula. Darmay Viktor élete és működése. Kurucz Földön 5. 6. sz.*
- Kremmer Dezső. Apáczai Cseri János. Új Élet. 1912. II. 464—500. l.*
- Kriza János levelei Toldy Ferenczhez. Közli Hellebrant Árpád. Akad. Értes. 509—532. l. (Külön is megjelent 8-r. 24 l. 1 kor.)*
- Kriza János. Vadrózsák. 1911. Ism. Gálos Rezső. Philol. Közl. 745—747. l.*
- Lehr Albert. Arany-magyarázatok. 34. M. Nyelv 220—224. l. 35. U. o. 356—362. l. 36. U. o. 405—407. l.*
- Lendvai István. Andor József. Élet 34. sz.*
- Löcsey Mária. Zrínyi Miklós halála. Irodalomtörténet 449—457. l.*
- Londesz Elek. Cholnoky Viktor. Nyugat I. 1054—1057. l.*
- Márki Sándor. Fábián Gábor. Akad. Értes. 533—538. l.*
- Markusovszky Sámuel. Arany János Karlsbadban. Nagyvárad 191. sz.*
- Melich János. A legrégebb magyar nyelvű nyomtatványok. Akad. Értes. 493—501. l.*
- Nagy József. Még egyszer a magyar irodalomtörténet korszakairól. Irodalomtörténet 396—398. l.*
- Oravecz Ödön dr. Petőfi és Etelke. Figyelő 13. sz.*
- Palóczy, L. dr. Bartholomäus Szemer. Pest. Journ. 202. sz.*
- Perényi József dr. Arany János és Jánosi Gusztáv. Veszprémi Hirl. 15. sz.*
- Perényi József. Jánosi Gusztáv. 1912. Ism. Anka János. Alkotmány 259. sz. — Tordai Ányos Irodalomtörténet 481. l.*
- Petőfi, A. Poesie. Versione di Umberto Norsa. — Ism. Babits Mihály Irodalomtörténet 477—480. l. — Radó Antal. Budap. Szemle 152. köt. 154—156. l.*
- Prohászka János. Verseghy Rikóti Mátyása. M. Nyelvőr 306—311. 365—368. l.*
- Schöpfung Aladár. Petőfi revíziója. Nyugat II. 38—42. l.*
- Sik Sándor. A belülválók mészé. 1912. Ism. Patyi István. Kath. Szemle 1001—1004. l. Vasár. Ujs. 36. sz.*
- Sikabonyi Antal. Gyulai Pál. Magy. Figyelő III. köt. 156—160. l.*
- Simai Ödön. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. 25. M. Nyelv 210—214. l. — 26. U. o. 312—319. l. 27. U. o. 346—350. l.*
- Szabó Dezső. Petőfi művészi fejlődése. Nyugat II. 510—521. l.*
- Szász Béla. Pethő Gergely krónikájának kiadója. Könyvszemle 219—223. l.*
- Szegő Arnold dr. Miért szeretjük Petőfit? Pesti izr. fiárvaház polg. isk. értes. 1911/12. 3—11. l.*
- Sziklay Ferencz dr. Arany János magyar verselése. Fehértemplomi áll. főgim. 1911/12. értes. 3—23. l.*

Szikra Gyula. Szentiványi Márton élete és munkássága. Kalazantinum 17. évf. 218—236. l.

Sztripszky H. és *Alexics Gy.* Szegedi Gergely Énekeskönyve. Ism. i—r. dr. Kristóf György, dr. Veres Endre. Erd. Múz. 289—296. l.

Tolnai Vilmos. Adalék az Ember Tragédiája és Faust viszonyához. Philol. Dolgozatok 287—292. l. (Külön is 8-r. 6. l.)

Törteli Lajos. Székács József élete és működése. (Székács-Emlékkönyv 1—117. l.)

Váczy János. Kazinczy Ferencz ősei. Turul 1—18. 54—58. l.

Várady Antal. Vörösmarty ifjúságából. Az Ujság 282. sz.

Versényi György. Egy XVIII. századi kéziratos daloskönyv. Irodalom-történet 361—372. l.

Vidor Marcsi. Fülöp Árpád. Gör. Kath. Szemle 46. sz.

Viszola Gyula. Vörösmarty ismeretlen nyelvtudományi dolgozatai. M. Nyelv 214—220. 255—260. 308—312. 350—356. l.

Voinovich Géza. Madách kisebb költeményeiről. Budap. Szemle 152. köt. 87—114. l.

Závory Sándor dr. Csokonai Martoson. Budap. Hirl. 230. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Ábel Jenő dr.** A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.
- Analecta nova** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Ábel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Analecta recentiora** ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.
- Békefi Remig.** A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.
- Bogisich Mihály.** Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbéli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill.
- Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537. Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arczképével. Ára 6 kor.
- Emlékkönyv.** Akadémiai — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.
- Hegedüs István.** Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.
- Heinrich Gusztáv.** Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Irodalomtörténeti emlékek.** I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsájtja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.
- Irodalomtörténeti közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 22 évfolyam 1891—1912.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Jakab Elek.** Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet; (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arczképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Buda pesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Buda pest, 1912. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.